

રવીન્દ્રનાથની કાવ્યસૃષ્ટિ-૩
અન્યત્ર

૧૯૧૬-૧૯૩૬

ગુજરાતી અવતરણ
શૈલેશ પારેખ

રવીન્દ્રનાથની કાવ્યસૃષ્ટિ-૩

અન્યત્ર

૧૯૧૬-૧૯૩૬

ગુજરાતી અવતરણ
શૈલેશ પારેખ

પરિતોષ, કૃષ્ણ સોસાયટી, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૬

રવીન્દ્રનાથની કાવ્યસૃષ્ટિ-૩

(કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની બંગાળી કાવ્યરચનાનો અંગ્રેજીમાંથી કરેલો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ)

અનુક્રમણિકા

બંગાળી પુસ્તક	વર્ષ	પૃષ્ઠ નંબર	કાવ્યો
૧. બલાકા	૧૯૧૬	૬-૯૧	૩૧
૨. ગીતો	૧૯૧૨	૯૨-૯૩	૧
૩. પલાતકા	૧૯૧૬	૯૪-૯૫	૧
૪. ગીતો	૧૯૧૮/૧૯	૯૬-૧૦૧	૩
૫. લિપિકા	૧૯૨૨	૧૦૨-૧૫૧	૧૨
૬. ગીતો	૧૯૨૨	૧૫૨-૧૫૩	૧
૭. શિશુ ભોલાનાથ	૧૯૨૨	૧૫૪-૧૫૭	૨
૮. પ્રબાહિની	૧૯૨૫	૧૫૮-૧૬૩	૩
૯. પૂરબી	૧૯૨૫	૧૬૪-૧૬૩	૧૦
૧૦. ગીતો	૧૯૨૬/૨૭	૧૬૪-૨૨૩	૧૫
૧૧. મહુઆ	૧૯૨૯	૨૨૪-૨૨૫	૧
૧૨. પરિત્રાણ	૧૯૨૯	૨૨૬-૨૨૭	૧
૧૩. ગીતો	૧૯૩૦	૨૨૮-૨૨૯	૧
૧૪. પરિશેષ	૧૯૩૨	૨૩૦-૨૩૩	૨
૧૫. પુનઃ	૧૯૩૨	૨૩૪-૨૪૭	૩
૧૬. બિચિત્રિતા	૧૯૩૩	૨૪૮-૨૫૩	૨
૧૭. બીથિકા	૧૯૩૪	૨૫૪-૨૫૫	૨
૧૮. શેષ સપ્તક	૧૯૩૪	૨૫૬-૨૭૯	૭
૧૯. પત્રપુટ	૧૯૩૫	૨૮૦-૨૮૫	૧
૨૦. સ્યામલી	૧૯૩૬	૨૮૬-૩૭૭	૧૭

પ્રાસ્તાવિક

બંગાળી ભાષા ન જાણનાર માટે રવીન્દ્ર-સાહિત્યનું મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર એટલે તેમણે પોતે અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરેલાં પોતાનાં કાવ્યો. તેમાં અંગ્રેજી ગીતાંજલિ (ગીતાંજલિ: સોંગ ઓફરિંગ્સ)ને સિંહદ્વાર કહી શકાય. ૧૯૧૨માં પ્રગટ થયેલી અંગ્રેજી ગીતાંજલિને સામાન્ય જનતા તેમ જ વિવેચકો તરફથી ઉત્તમ પ્રતિભાવ મળ્યો અને રવીન્દ્રનાથ જગતના સાહિત્ય-વર્તુળોમાં જાણીતા થઈ ગયા. અંગ્રેજી ગીતાંજલિમાં મોટા ભાગનાં કાવ્યો દિવ્ય તત્ત્વ પ્રતિ ઢળે છે. તેને કારણે પશ્ચિમમાં રવીન્દ્રનાથની છાપ સંત કવિની પડી. પોતાની સમગ્ર કાવ્યસૃષ્ટિનો પશ્ચિમને ખ્યાલ આપવા માટે રવીન્દ્રનાથે ૧૯૧૬માં ધ ગાર્ડનર અને કેસંટ મુન, ૧૯૧૬માં ફુટગોધરિંગ, ૧૯૧૮માં લવર્સ ગીફ્ટ એન્ડ કોસિંગ અને ૧૯૨૧માં ધ ફ્યુજિટીવ પ્રગટ કર્યાં હતાં.^૧ ૧૯૨૧ પછી રવીન્દ્રનાથે પોતાનાં કાવ્યોના અંગ્રેજી અનુવાદનું એક પણ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું ન હતું. પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે તેઓ અંગ્રેજી અનુવાદ કરતા ન હતા. તેમના મૃત્યુ પછી એક વર્ષે, ૧૯૪૨માં પ્રગટ થયેલા પુસ્તક, પોએમ્સમાં રવીન્દ્રનાથ અનુદિત ૧૧૮ કાવ્યો છે જે અન્યત્ર પ્રગટ થયાં ન હતાં ને તેમાંથી ૫૩ કાવ્યો મૂળ બંગાળીમાં ૧૯૨૧ પછી લખાયાં હતાં.

આ બધા જ અનુવાદોને અનુસર્જન કહેવું વધુ ઉચિત લાગે છે. માત્ર મૂળ કવિ જ લઈ શકે તેવી બધી જ છૂટ રવીન્દ્રનાથે આ અનુવાદોમાં લીધેલી છે. ક્યારેક બે કાવ્યોનો અનુવાદ એક કાવ્યમાં કર્યો છે તો ક્યારેક એક કાવ્યના અનુવાદમાં વધારે કાવ્યો પ્રસ્તુત કર્યાં છે. બુદ્ધદેવ બસુ એમ કહેતા કે બંગાળી ગીતાંજલિમાં ‘સોંગ’ વધારે છે અને અંગ્રેજી ગીતાંજલિમાં ‘ઓફરિંગ’! જિજ્ઞાસુ વાચકનું ધ્યાન ધ ઈંગલીશ રાઈટીંગ્સ ઓફ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, વોલ્યુમ ૧, પોએમ્સ, (સાહિત્ય અકાદેમી, ન્યુ દિલ્હી પ્રકાશન, ૧૯૮૪) ની શિશિર કુમાર દાસની માહિતીપૂર્ણ અને વિદ્વતાસભર પ્રસ્તાવના તરફ દોરવું ઘટે. અહીં આ અનુવાદોનો ઇતિહાસ, અગત્યતા, મહત્તા, વિશ્લેષણ બધું જ સંક્ષિપ્તમાં મળી રહે છે.

૧. અહીં માત્ર કાવ્યોના પુસ્તકોની વાત છે તેથી ગદ્ય અને કવિત્તિકાનાં અંગ્રેજી પુસ્તકોનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો.

બંગાળી પુસ્તકો

૧. પ્રથમ મુકુલદલ: કડિ ઓ કોમલ, માયાર ખેલા, માનસી, સોનાર તરી, ચૈતાલી, ચિત્રા, કલ્પના, ક્ષણિકા
૧૮૮૬-૧૯૦૦
૨. જગત પારાવારે: નૈબેદ, શિશુ, સ્મરણ, ખેયા, ગીતાંજલિ, રાજા, અચલાયતન, ગીતાલિ, ગીતિમાલ્ય, ઉત્સર્ગ
૧૯૦૧-૧૯૧૪
૩. અન્યત્ર: બલાકા, પલાતકા, લિપિકા, શિશુ ભોલાનાથ, પૂરબી, પ્રબાહિની, મહુઆ, પરિત્રાણ, પરિશેષ, પુનશ્ચ, બિચિત્રિતા, બીથિકા, શેષ સપ્તક, પત્રપુટ, સ્યામલી
૧૯૧૬-૧૯૩૬
૪. સાંધ્યઆરતી: પ્રાંતિક, સેન્જુતિ, આકાશપ્રદીપ, પુનશ્ચ, રોગ-શ્યાય, સાનાઈ, આરોગ્ય, જન્મદિને, શેષ લેખા
૧૯૩૭-૧૯૪૧

અહીં પ્રસ્તુત ૪૮૦ જેટલાં કાવ્યો/ગીતોમાં રવીન્દ્રનાથનો ભૌતિકમાંથી આધ્યાત્મિક પ્રતિ, નારીશ્વરથી જીવનદેવતા પ્રતિ વિકાસ, સર્વત્ર છવાયેલા ઈશ્વરથી અન્યત્રની ગતિ, ગદ્યકાવ્યોની છટા, અનન્ય આશાવાદ, અલંકારહીન ભવ્ય કવિતા - બધું જ છે. સાથે છે એક એટલ વિશ્વાસ, માનવીમાં અને દિવ્ય તત્વમાં. આ જ કવિ 'દૂર-સુદૂર કિનારો' જોતાં કહી શકે કે 'તોફાની દરિયો પાર કરી આવ્યો છું'.

જ્યારે મારા પહેલ વહેલા ગીતો મારા અંતરે ઊગ્યા,
ત્યારે મને લાગતું કે તે પ્રભાત પુષ્પના મિત્રો છે.
જ્યારે તેમને પાંખો આવી અને તે વેરાનમાં ઊડ્યા,
ત્યારે મને લાગતું કે તેમનામાં હાસ્ય વેરતા મેઘની ચેતના છે.
મને થતું કે ગાંડા તોફાનની હાકલે દોડેલા મારા ગીતો
સાંધ્ય પ્રદેશની સીમાપાર ખોવાઈ જશે.
પણ હવે જ્યારે સાંધ્ય પ્રકાશમાં હું દૂર-સુદૂર કિનારો જોઈ શકું છું.
ત્યારે મને લાગે છે કે,
મારા ગીતોની નાવમાં હું તોફાની દરિયો પાર કરી આવ્યો છું.

શૈલેશ પારેખ
ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૨

સામાન્યતઃ એમ કહેવાય છે કે ગીતાંજલિ - સોંગ ઓફરિંગ્સ પછીના અનુવાદોથી રવીન્દ્રનાથની કવિ તરીકેની ખ્યાતિમાં પશ્ચિમમાં ઓટ આવી. તેના કારણોમાં એક જ શૈલીની, વૈવિધ્ય વિનાની ભાષા, એક જ પુસ્તકમાં એક્ય વિનાના વિષયોની પ્રસ્તુતિ ઈત્યાદિ ગણાવવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત પુસ્તકના વિદ્વાન સંપાદક, શિશિર કુમાર દાસ પણ આ બધું જ લખે છે.

મારો અંગત અનુભવ જુદો છે. અંગ્રેજી ગીતાંજલિથી પ્રભાવિત થઈને જ્યારે મેં બીજા અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચવાનો આરંભ કર્યો ત્યારે મને તો તેમાં પણ અત્યંત આનંદ જ આવ્યો હતો અને તે કાવ્યોને વધુ માણવા અને સમજવા માટે હું ગુજરાતી અનુવાદ કરતો રહ્યો અને રવીન્દ્રનાથની પ્રતિભાથી પ્રભાવિત થતો રહ્યો. જ્યારે રવીન્દ્રનાથનાં કાવ્યો બંગાળીમાં વાંચ્યાં ત્યારે સમજાયું કે તેમના અંગ્રેજી અનુવાદમાં લાઘવ હોય છે, મૂળ બંગાળીનું જાદુ અને માધુર્ય અદૃશ્ય હોય છે પણ વિભાવનાનું સુંદર, સચોટ અને સફળ નિરૂપણ હોય છે. અંગ્રેજીમાંથી કરેલ અનુવાદોને મૂળ બંગાળીના કાલાનુક્રમે ગોઠવતા રવીન્દ્રનાથની કાવ્યસૃષ્ટિનું વૈવિધ્ય, વૈપુલ્ય તેમ જ નૈપુણ્ય દેખાય છે, તેનો વિકાસ અને પ્રગતિ પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

રવીન્દ્રનાથનાં અંગ્રેજી પુસ્તકો પછી અન્ય અનુવાદકો ધ્યાનમાં આવ્યાં, જેમાં અરવિંદ બોઝ, કેતકી કુશારી ડાયસન, શીલા ચેટરજી, વિલિયમ રેદિચી, ક્ષિતિસ રોય, અમીય ચકવર્તીનો સમાવેશ કરી શકાય. તેમના કરેલા અનુવાદો મૂળને વધુ વફાદાર હોય છે (અરવિંદ બોઝ ક્યારેક સંક્ષિપ્ત કરતા હોય છે).

રવીન્દ્રનાથ અનુદિત અંગ્રેજી કાવ્યના શીર્ષકમાં રવીન્દ્રનાથના અંગ્રેજી પુસ્તકનું નામને શીર્ષક/કર્મ, કાવ્યની નીચે બંગાળી પુસ્તકનું નામ અને કાવ્યનો ક્રમ અથવા કાવ્યનું શીર્ષક અને બંગાળી પુસ્તકનું નામ તેમ જ રચનાનો સમય આપ્યા છે. અન્ય અનુવાદક હોય ત્યાં અંગ્રેજી કાવ્ય ઉપર જો તેમણે શીર્ષક આપ્યું હોય તો તે, અને કાવ્યની નીચે બંગાળી પુસ્તકનું નામ અને કાવ્યનો ક્રમ અથવા કાવ્યનું શીર્ષક અને બંગાળી પુસ્તકનું નામ તેમ જ રચનાનો સમય અને અનુવાદકનું નામ આપ્યા છે.

સમગ્ર કાવ્યસૃષ્ટિના ચાર ભાગ પાડ્યા છે:

Are you just a picture upon a piece of paper?
 Those distant nebulae
 who jostle in the sky's nest,
 those who, day and night,
 light in hand, are in transit through the dark,
 planets and stars -
 are you as real as they are?
 Alas, picture, are you just a picture?
 In the midst of the ever-restless why are you calm?
 O you without a path,
 find a travelling companion!
 Must you, night and day,
 be amongst all and still be so far away,
 for ever fastened to the fixty's inner niche?
 Why, this dust that lifts
 the grey end of its cloth
 and wind-blown, runs amuck,
 in Baishakh strips the widowed earth of jewels,
 decks the anchoress in saffron attire,
 in spring's coupling dawns
 covers her limbs with tracery of patterns:
 even this dust is real, alas,
 like this grass,
 almost hidden under the feet of the universe.
 Because they are mutable, they are real.
 You are immutable, you are a picture.
 You are just a picture.
 One day you walked this road by our side.
 Your breast stirred with your breathing.
 In your limbs
 your life created its very own rhythms
 in songs and dances
 keeping time with the cosmos.

(continued)

તું શું કેવળ છબિ છે, માત્ર પટ પર આલેખેલી?
 આકાશના માળામાં દૂર સુદૂર, ગીયોગીય વેરાયેલી નિહારિકા,
 દિવસ રાત હાથમાં પ્રકાશ લઈને અંધકારમાં વિચરતા યાત્રી -
 ગ્રહ, તારા, સૂર્ય -
 એ બધાંની જેમ તું સત્ય નથી?
 હાય છબિ, તું કેવળ છબિ?
 ચોમેર બધું જ હંમેશ ચંચળ અને વચ્ચે તું જ શાંત કેમ થઈ ગઈ?
 હે પથહીન, તું કોઈ પથિકનો સંગ કર.
 રાત દિવસ બધાંની વચ્ચે રહેવા છતાં
 સ્થિરતાના અંતરતમથી આટલી દૂર કેમ રહે છે?
 આ ધૂળ, ભુખરો પાલવ ઉપાડીને પવનમાં દિગદિગંતે દોડે છે.
 વૈશાખમાં વિધવાના આભૂષણ કાઢી નાંખીને
 તપસ્વિની ધરણીને ભગવામાં સજાવે છે.
 અને વસંતની મિલન ઊષાના સમયે
 એના અંગ પર પાંદડાની લિપિ આંકી દે છે.
 આ ધૂળ પણ સત્ય છે.
 વિશ્વના ચરણ તળે લીન આ ઘાસ,
 એ પણ અસ્થિર છે, માટે એ બધાં સત્ય છે.
 તું સ્થિર છે, તું છબિ છે, માત્ર છબિ.
 એકદા આ જ રસ્તે તું ચાલી હતી અમારી સાથે.
 ઉર તારું કંપતું નિઃશ્વાસે.
 વિશ્વના તાલ સાથે તાલ મિલાવી,
 તારા પ્રાણે અંગે અંગમાં રચ્યા નવા છંદ -
 કેટકેટલાં ગીતોમાં, કેટકેટલાં નૃત્યોમાં.

(આગળ)

Ah, that was so long ago, that was!
 In my life and my world how real you were once!
 In every direction, wherever my eyes glanced,
 it was you who inscribed
 the graphics of arts' delight with beauty's brush.
 In that morning it was you who was
 the word of the cosmos made flesh.
 As we travelled together, behind the screen of one night
 you came to a stop.
 I've kept going with so much pleasure and pain
 for days and nights.
 Flood-tide and ebb-tide in light and dark, sea and sky;
 on either side of the road the flowers march past,
 quietly with all their dyes.
 Life's wild river rushes in a thousand streams,
 ringing death's bells.
 The unknown calls me, I walk further, further,
 drugged by my passion for the road.
 But where you stood when you got off the road -
 there you are stuck.
 This grass, this dust, these stars, that sun, that moon -
 screened by them all,
 you are a picture, you are just a picture.
 What a poetic delirium this is!
 You - a picture?
 No, no, you are not just a picture.
 Who says you are bound by still lines and mute cries?
 Nonsense! That joy could have ceased only if
 this river had lost its flow
 or this cloud had wiped this golden writing off itself.
 If the shadow of your fine hair had vanished for ever,
 then one day the murmuring shade
 of wind-blown madhabis too would have been a dream.

(continued)

એને આજે કેટલો સમય થઈ ગયો ?
 આ જીવનમાં, મારા જગતમાં, તું કેટલી સત્ય હતી.
 મારી આંખોમાં, આ વિશ્વમાં, દિશા, દિશામાં,
 રૂપની પીંછી પકડી, રસની મૂર્તિ તું જ આલેખતી.
 એ સવારે વિશ્વની વાણીની મૂર્તિ તું જ હતી.
 એક સાથે રસ્તે જતાં રાત્રિના ઓથારમાં તું થંભી ગઈ.
 ત્યાર પછી હું કેટકેટલા સુખદુખમાં રાતદિન આગળ ચાલ્યો છું.
 આકાશના સાગરમાં પ્રકાશ અને અંધકારના ભરતી-ઓટ આવી ગયા.
 રસ્તાની બંને બાજુ શાંત પગલે રંગીન ફૂલોનાં દળ ચાલી ગયાં.
 તોફાની જીવન સરિતા વહેતી સહસ્ત્ર ધારામાં અને વગાડતી મૃત્યુઘંટ.
 આગંતુકના સૂરે ચાલ્યો છું હું દૂરે સુદૂરે.
 મસ્ત છું હું રસ્તાના નશે.
 તું રસ્તા પરથી જ્યાં ઊતરી, ત્યાં જ થંભી ગઈ છે.
 આ ઘાસ, આ ધૂળ, પેલા તારા, પેલા ચાંદો, સૂરજ - બધાંના ઓથારમાં.
 તું છબિ, માત્ર છબિ!
 શાને વિલાપ કરે છે કવિ ?
 તું છબિ? નથી, નથી, માત્ર છબિ નથી.
 કોણ કહે છે કે રેખાના બંધનમાં અને સ્તબ્ધ કંદનમાં તું સ્થિર રહે છે ?
 અરે, એ આનંદ જો થંભે તો નદી તેની લહેરની ગતિ ગુમાવે.
 અને આ વાદળ તેની સોનેરી લિપિ ભૂંસી નાંખે.
 તારા સુંવાળા વાળની છાયા જો વિશ્વમાંથી અલોપ થઈ જાય
 તો એક દિવસ ક્યારેક ચંચળ પવનમાં ડોલતી માધવીનો ઘૂસપૂસ કરતો
 છાંયો સ્વપ્નવત્ બની જાય.

(આગળ)

Had I forgotten you?
 It is because you lodge in my life's roots
 that the error arises.
 With absent minds we walk,
 forgetting the flowers.
 Don't we forget the stars?
 And yet they sweeten the air we breathe,
 fill with tunes the emptiness that dwells within our errors.
 Being unmindful - I don't call it oblivion:
 you've swayed my blood from your seat
 in my amnesia's core.
 Before my eyes you are not;
 right within my eyes you are installed.
 That is why
 you are the green of my greens, the blue of my blues.
 My whole world
 has found its inner harmony in you.
 No one knows, not even I,
 that your melodies reverberate in my songs.
 You are the poet within the poet's heart.
 You are not a picture. No, not just a picture.
 Early one morning I found you,
 then lost you at night.
 And in the darkness you return, unawares to me.
 You are not a picture. No, you are not a picture.

Allahabad, October 1914.

બલાકા-6-1916

English translation by Ketaki Kushari Dyson.

તને કેવી રીતે ભૂલી જાઉં ?
 તેં તો મારા જીવનના મૂળમાં વાસ કર્યો છે.
 માટે જ ભૂલ થઈ.
 અન્યમનસ્કપણે રસ્તે ચાલતા ફૂલો નથી ભૂલાતા ?
 તારા નથી ભૂલાતા ?
 તો પણ તેઓ પ્રાણના ઉચ્છ્વાસને મધુર કરે છે.
 ભૂલના અવકાશમાં સૂર ભરે છે.
 ભૂલ કરી એને ભૂલી ગયો ન કહેવાય.
 વિસ્મૃતિના હાઈમાં બેસીને તેં મારા રક્તને ઝૂલાવ્યું છે.
 તું આંખની સામે નથી પણ તારું સ્થાન આંખની અંદર છે.
 તેથી તું આજે મારા શ્યામલમાં શ્યામ છે અને નીલિમામાં નીલ છે.
 તારામાં મારા જગતને એના અંતરનો પ્રાસ મળ્યો છે.
 ના હું જાણું, ના કોઈ જાણે,
 પણ વાગે છે તારા સૂર મારા ગાને.
 કવિના અંતરમાં તું છે કવિ,
 નથી છબિ, નથી તું માત્ર છબિ.
 પામ્યો છું તને કોઈ પ્રભાતે,
 ગુમાવી છે તને પછી કોઈ રાતે,
 પછી તો તું અંધકારમાં અજાણે જ મળતી.
 નથી છબિ, નથી તું માત્ર છબિ.

Shah-Jahan

You knew, Emperor of India, Shah-Jahan,
That life, youth, wealth, renown
All float away down the stream of time.
Your only dream
Was to preserve forever your heart's pain.
The harsh thunder of imperial power
Would fade into sleep
Like a sunset's crimson splendour,
But it was your hope
That at least a single, eternally-heaved sigh would stay
To grieve the sky.
Though emeralds, rubies, pearls are all
But as the glitter of a rainbow tricking out empty air
And must pass away,
Yet still one solitary tear
Would hang on the cheek of time
In the form
Of this white gleaming Taj Mahal.
O human heart,
You have no time
To look back at anyone again,
No time.
You are driven by life's quick spate
On and on from landing to landing.
Loading cargo here,
Unloading there.
In your garden, the south wind's murmurs
May enchant spring madhabi-creepers
Into suddenly filling your quivering lap with flowers -
Their petals are scattered in the dust come twilight.
You have no time -
You raise from the dew of another night
New blossom in your groves, new jasmine
To dress with tearful gladness the votive tray

(continued)

શાહજહાં

એ વાત જાણતા તમે ભારત-ઈશ્વર શાહજહાં,
કે કાલસ્ત્રોતમાં વહી જતાં જીવન, યૌવન, ધન, માન.
ચિરંતન રહે માત્ર તમારી અંતરવેદના,
સમ્રાટની એ જ સાધના.
રાજ્યશક્તિ - વજ-શી કઠિન,
સંધ્યાના રક્તરંગ સમ તંદ્રા તળે થતી લીન.
કેવળ એક જ દીર્ઘ શ્વાસ, નિત્ય ઉચ્છ્વાસિત થઈને કરે કરૂણ આકાશ,
એ જ તમારા મને આશ.
હીરા, માણેક, મોતીનો ઘઠ,
એ તો જાણે પથરાયું ઈન્દ્રજાળનું ધનુષ્ય, શૂન્ય દિગંતને ઘાટ -
તે જોકદાય હોય લુપ્ત થતું, તો ભલે થતું.
એક બિંદુ - નયનનું જલ,
રહેતું સદા કાળના કપાળ પર શુભ્ર, ઉજ્જવલ,
એ જ આ તાજ મહાલ.
હાય રે માનવ હૃદય, વારંવાર, પાછું ફરીને જોવાને એક વાર,
નથી આ સમય, નથી, નથી.
જીવનના પ્રચંડ પ્રવાહે વહે સદાયે, જગતના ઘાટે, ઘાટે,
એક હાટે લેતું માલ, ખાલી કરી દેતું બીજા ઘાટે.
દક્ષિણના મંત્રગુંજને, તારા કુંજવને,
વસંતની માધવી મંજરી, જે ક્ષણે દેતી ભરી,
ઉદ્યાનનો ચંચળ આંચળ વિદાયની ગોરજ વેળાએ ધૂળમાં વેરાતા છિન્ન દળ.
નથી, નથી, સમય નથી.
માટે તો શિશિરની રાતે ખિલતી નવકુંદની હાર નિકુંજમાં,
સજાવવા હેમંતની અશ્રુપૂર્ણ આનંદની છાબમાં.

(આગળ)

Of a later season.
 O human heart, All that you gather is thrown
 To the edge of the path by the end of each night and day.
 You have no time to look back again,
 No time, no time.
 Thus, Emperor, you wished,
 Fearing your own heart's forgetfulness,
 To conquer time's heart through beauty.
 How wonderful the deathless clothing
 With which you invested
 Formless death – how it was garlanded!
 You could not maintain Your grief forever,
 and so you enmeshed your restless weeping
 In bonds of silent perpetuity.
 The names you softly whispered to your love
 On moonlit nights in secret chambers live on here
 As whispers in the ears of eternity.
 The poignant gentleness of love
 Flowered into the beauty of serene stone.
 Poet-Emperor,
 This is your heart's picture,
 Your new Meghaduta,
 Soaring with marvellous, unprecedented melody and line
 Towards the unseen plane
 On which your loverless beloved
 and the first glow of sunrise
 And the last sigh of sunset
 And the disembodied beauty of moonlit cameli-flower
 And the gateway on the edge of language
 That turns away man's gaze again and again
 Are all blended.
 This beauty is your messenger,
 Skirting time's sentries
 To carry the wordless message:
 'I have not forgotten you, my love, I have not forgotten you.'

(continued)

હાય રે હૃદય, તારો સંચય,
 દિનાંતે, નિશાંતે માત્ર રસ્તા પર ફેંકાય.
 નથી, નથી, સમય નથી.
 હે સમ્રાટ, તેથી તારું શંકિત હૃદય કરવા સમયનું હૃદય હરણ,
 સૌંદર્યથી ભૂલાવી, કંઠે માળા ઝુલાવી,
 વરતું રૂપહીન મરણને મૃત્યુહીન અરૂપ સાજે.
 રહે ના આ વિલાપનો અવકાશ, બારે માસ,
 તેથી તારા અશાંત કંદનેચિર મૌન જાળ દીધી બાંધી દિલે કઠિન બંધને.
 પૂનમની રાતે એકાંત ઓરડે, પ્રિયતમાને ધીરે ધીરે બોલાવતા જે નામે,
 તે મૂકી ગયા તમે અનંતના કાને.
 પ્રેમની કોમલતા ખીલી ઊઠી આ સૌંદર્યના પુષ્પ્યુંજે, પ્રશાંત પાષાણે.
 હે સમ્રાટ કવિ, આ તમારા હૃદયની છબિ,
 આ તમારું નવું મેઘદૂત, અપૂર્વ, અદ્ભુત,
 છંદે ને ગાને ઊડ્યું છે અદૃશ્યની તાને-જ્યાં તમારી વિરહિણી પ્રિયા,
 જેની સાથે છે વણાયા,
 પ્રભતના અરૂણ આભાસ, ક્લાન્ત સંધ્યાના દિગંતનો કરૂણ નિઃશ્વાસ,
 પૂર્ણિમાની દેહહીન ચમેલીનો લાવણ્યવિલાસ,
 ભાષાના અતીત કિનારે, કંગાળ નયન જેના દ્વારેથી પાછા ફરે,
 તમારો સૌંદર્ય દૂત યુગ યુગથી ચૂકવીને કાળનો પ્રહરી,
 ચાલી આવ્યો વાણીહીન આ સમાચાર લઈ,
 'ભૂલ્યો નથી, ભૂલ્યો નથી, ભૂલ્યો નથી તને વહાલી.'

(આગળ)

You are gone, now, Emperor -
 Your empire has dissolved like a dream,
 Your throne is shattered,
 Your armies, whose marching
 Shook the earth,
 Today have no more weight
 than the windblown dust on the Delhi road.
 Your singers no longer sing for you;
 Your musicians no longer mingle their tunes
 With the lapping Jumna.
 The jingle of the anklets of your women
 Has died from your palaces:
 The night skymoans
 With the throb
 Of crickets in their crumbling corners.
 But your tireless, incorruptible messenger,
 Spurning imperial growth and decline,
 Spurning the rise and fall of life and death,
 Utters through the ages
 The same, continuous message of eternal mourning:
 'I have not forgotten you, my love, I have not forgotten you.'
 Lies! Lies! Who says you have not forgotten?
 Who says you have not thrown open
 The cage that holds memory?
 That even today your heart wards off
 The ever-falling darkness
 Of history?
 That even today it has not escaped by the liberating path
 Of forgetfulness?
 Tombs remain forever with the dust of this earth.
 It is death
 That they carefully preserve in a casing of memory.
 But who can hold life?

(continued)

ચાલી ગયા છો તમે આજ, મહારાજ,
 રાજ્ય તમારું સ્વપ્નની જેમ થયું અસ્ત,
 સિંહાસન થયું નષ્ટ,
 તમારું સૈન્યદળ, જેના ચરણના ભારથી થતી ધરણીમાં હલચલ,
 તેની સ્મૃતિ આજ વાયુમાં ઊડતી આ દિલ્હીના પથની ધૂળમાં.
 બંદી ગાતા નથી ગાન,
 યમુના કલ્લોલ સાથે નોબત નથી મેળવતી તાન.
 તમારી પુરસુંદરીના નુપૂર રણકે, ભગ્ન પ્રાસાદના ખૂણે,
 ડૂબીને તમરાના સ્વરે.
 રડાવે છે નિશાનું ગગન, તો યે તમારો દૂત અમલિન,
 શ્રાન્તિકલાન્તિહીન,
 તુચ્છ ગણી જીવન મૃત્યુની ચડતી પડતી,
 યુગયુગાંતરે, કહેતો એક સ્વરે,
 ચિર વિરહીની વાણી લઈ,
 'ભૂલ્યો નથી, ભૂલ્યો નથી, ભૂલ્યો નથી તને વહાલી'
 જૂઠી વાત! કોણ કહે છે ભૂલ્યા નથી?
 કોણ કહે છે નથી ખોલ્યું સ્મૃતિના પિંજરનું દ્વાર?
 અતીતનો ચિર અસ્ત અંધકાર,
 આજે પણ તમારા હૃદયને રાખે છે બાંધી?
 વિસ્મૃતિના મુક્તિપથને દીધી
 વિદાય ને પછી નથી નીકળી ગયું એ બહાર?
 સમાધિમંદિર રહે એક સ્થાને, સદા સ્થિર,
 ધરાની ધૂળ થકી સ્મરણના આવરણે રાખે મરણને ઢાંકી.
 જીવનને કોણ રોકી રાખી શકે?

(આગળ)

The stars claim it: they call it to the sky,
 Invite it to new worlds, to the light
 Of new dawns.
 It breaks
 The knot of memory and runs
 Free along universal tracks.
 Emperor, no earthly empire could ever keep you
 Not even the whole
 Ocean-resounding natural world could supply you.
 And so
 When your life's commedia was complete
 You kicked this world away
 Like a used clay vessel.
 You are greater than your fame: more and more of it is
 thrown
 From your soul's chariot
 As it journeys on:
 Your relics lie here, but you are gone.
 The love that could not move or carry forward,
 The love that blocked its own road
 With its own grand throne
 Could adhere to you no more than the dust of a road on your
 feet
 For all its intimate sweetness -
 And thus
 You returned it to the dust behind you,
 And grief's seed,
 Blown by your heart's feeling,
 Was shed from the garland of your life.

(continued)

આકાશનો દરેક તારો સાદ દેતો તેને.
 તેને નિમંત્રણ દરેક લોકમાંથી, પૂર્વાચલના પ્રકાશમાંથી
 સ્મરણની ગાંઠ તોડી, રહેતું તે દોડી.
 વિશ્વપથે, બંધનવિહીન.
 મહારાજ, કોઈ પણ મહારાજ્ય કોઈ દિન શક્યું ના તમને રોકી.
 સમુદ્રથી ગાજતી ધરતી, હે વિરાટ, દિલ ન તમારું ભરતી.
 તેથી આ ધરાને , અંતે આ જીવનના ઉત્સવને,
 તમે બે પગે ઠેલી, માટીના પાત્રની જેમ ફેંકી.
 તમારી કીર્તિ કરતાં છો તમે વધુ મહાન.
 તેથી તમારો જીવનરથ કરતો કીર્તિને મહાત.
 તેથી જ ચિહ્ન તમારા રહ્યાં અહીં, ભલે તમે નથી.
 ગતિ નથી પ્રેમની જે,
 સિંહાસન સંસ્થાપિત પથ મધ્યે પ્રેમનું જે,
 તેના વિલાસનું સંભાષણ,
 પથની ધૂળની જેમ તમારા પગનું વળગણ -
 તમારી પાછળની એ પદરજ પર, ચિત્તમાંથી વાયુની સાથે
 ક્યારેક, એકાએક, જીવનહારમાંથી, ખરી પડ્યું બીજ એક.

(આગળ)

You travelled on afar:
The deathless plant that grew
From that seed to meet the sky
Speaks to us now with sombre melody -
'Stare no matter how distantly,
That traveller is no longer here, no longer here.
His beloved kept him not,
His realm released him,
Neither sea nor mountain could bar him.
Today his chariot
Travels at the beck of the night
To the song of the stars
Towards the gate of dawn.
I remain here weighted with memory:
He is free of burdens; he is no longer here.'

બલાક-7-1916

English translation by William Radice.

તમે ચાલી ગયા દૂર, અને એ બીજનું અમર અંકુર,
ઊડે છે અંબરે, ને ગાય છે ગંભીર સ્વરે,
'રહું છું હું દૂર, દૂર જોઈ,
નથી, નથી, એ પથિક નથી
ન રાખી શકી પ્રિયા એને, રાજ્યે રાખ્યો રસ્તો મોકળો એનો,
સમુદ્ર અને પર્વતનો ન અવરોધ એને
આજે તેનો રથ ચાલે છે રાત્રિના આહવાને,
પ્રભાતના સિંહદ્વાર તરફ, નક્ષત્રના ગાને.
તેથી, સ્મૃતિના ભારથી હું છું અહીં,
ભારમુક્ત તે, નથી અહીં.'

Lover's Gift

-1-

You allowed your kingly power to vanish, Shah Jahan,
but your wish was to make imperishable a tear-drop of love.

Time has no pity for the human heart,
he laughs at its sad struggle to remember.

You allured him with beauty, made him captive,
and crowned the formless death with fadeless form.

The secret whispered in the hush of night
to the ear of your love

is wrought in the perpetual silence of stone.

Though empires crumble to dust,
and centuries are lost in shadows,
the marble still sighs to the stars, 'I remember.'

'I remember.' - But life forgets,
for she has her call to the Endless:
and she goes on her voyage unburdened,
leaving her memories to the forlorn forms of beauty.

એ કથા જાનિતે તુમી
બલાકા-7-1916

-1-

શાહજહાં, તમે તમારી રાજ્યસત્તાને આથમવા દીધી.

પણ તમારી ઇચ્છા હતી,

તમારા પ્રેમના એક અશ્રુને અવિનાશ બનાવવાની.

સમયને નથી સહાનુભૂતિ માનવહૃદય માટે.

સમય હસે છે એના યાદ રાખવાના પ્રયત્નને.

તમે સૌંદર્યથી સમયને લોભાવ્યો અને બનાવ્યો બંદીવાન

અને આકારહીન અંતને પહેરાવ્યો તાજ સનાતન,

સુંદરતાના આકારનો.

સ્તબ્ધ રાત્રે, ધીમો, ખાનગી તમારો પ્રેમાલાપ

અંકાયો અહીં આરસના અતૂટ મૌનમાં.

સામ્રાજ્યો તૂટતાં ને મળતાં ધૂળમાં,

અને શતકો ઓગળતા પડછાયામાં.

આ આરસ કહેતો તારક ગણને, મને યાદ છે.

પણ ન યાદ રાખે જીવન- એને હાકલ અનંતની,

દોડે તે તેના પ્રવાસે - મૂકીને તેની યાદો, સૌંદર્યના આકારોમાં.

તાજમહાલ એટલે
સૌંદર્યનો સાક્ષાત આકાર,
જ્યાં શાહજહાંનો પ્રેમાલાપ અને વિલાપ
આરસના અખંડ મૌનમાં કોતરાયા છે.
જ્યાં સૌંદર્યથી લોભાઈને સમય કેદ થયો છે.
જ્યાં ધરતીની ધૂળમાં સ્મરણના આવરણથી મરણ ઢંકાયું છે.
તાજમહાલ એટલે
કાળના કપાળ પર ચિરંતન ચમકતું
શાહજહાંના પ્રેમનું શ્વેત ઉજ્જવળ નયનજળનું બિંદુ.
તાજમહાલ એટલે
આકારહીન અંતને પહેરાવેલો સદાબહાર આકારનો તાજ.

TAJ–MAHAL

Who gives you life, O Stone?
Who provides you, Year by year,
with the nectar of immortality?
You hold up to the heavens eternally
This Joy–Flower of earth,
And round you blows all the year
The sad breath of parting Spring.
The tear-dipped songs that died away
At the end of the night of union,
Lit by the dim candle, are still echoing
Ceaselessly in your heart, O Stone, deathless Stone!
From his torn heart, The bereaved Emperor
brought out the jewel of separation
And laid it in the hand of the Universe,
For all to behold.
The royal guards are not there to keep watch ;
All the heavens embrace her ;
The sky imprints on her gently
One silent kiss of Eternity.
The first rays of the morning sun
Throw their crimson glow upon her,
And the Pale rays of the moon,
With a sad smile of parting, Make her tender!
O Empress! through Beauty’s enchantment
The memory of your love has become sublime.
That memory, incorporeal and ethereal,
Taking form, Merges the Emperor’s love
with the Love universal,
And spreads beyond you to the whole world
In the imperishable light of life!

(continued)

ઓ પાષાણ, તને જીવન દેતું કોણ ?
વર્ષોવર્ષ, અમૃતાસવથી પોષતું તને કોણ ?
સર્વને સદા ધર્યું તે, આ આનંદકુસુમ ધરાનું,
તારા પર ઉદાસ શ્વસન વિરહની વસંતનું.
અશ્રુભીના ગીત, વીલાયા જે સંભોગ રાત્રિના અંતે,
પ્રગટીને ઝાંખી જ્યોતે, અવિરત ગુંજતા તવ અંતરે.
ઓ પાષાણ, અંતહીન પાષાણ,
શોકગ્રસ્ત સમ્રાટના ખિન્ન અંતરના વિરહરત્નનો ઉપહાર સૃષ્ટિને,
નીરખવા સર્વને.
નથી રાજવી સંત્રીનાં બંધન તેને,
સકલ સ્વર્ગનું આલિંગન તેને.
મૂક ચુંબન સનાતનનું, ઉતરતું આકાશેથી, હળવેથી,
પથરાતી રક્તપ્રભા આદિ રવિરશ્મિની,
નજાકત વિદાયના ઉદાસ સ્મિતની – ભેટ તે આછા શશીરશ્મિની.
સમ્રાણી, સૌંદર્યના પુલકિત આકર્ષણે, દિવ્ય તવ પ્રેમ સ્મરણ –
લેતું આકાર એ અલૌકિક, અપાર્થિવ સ્મરણ
ને થતો સમ્રાટનો પ્રેમ સમષ્ટિના પ્રેમ સાથે એકાકાર.
જીવનના અમર પ્રેમ પ્રકાશે ફેલાતો તે સકલ જગતમાં – તારાથી પાર.
(આગળ)

From the secrecy of the royal chamber
You have brought your glorious crown
And placed it on the heads of all lovers,
From dwellers in palaces to those in the meanest huts.
The memory of your love has sanctified them all.
The Emperor has taken leave of his own royal deed.
Today, the eternal sorrow of the mind of Man,
Embracing this marble Beauty,
Is seeking its realization night and morn!

બલાક-9-1916

English translation by Aurobindo Bose

રાજવી પ્રાસાદે ગોપિત તવ મુગટ
થયો આજ સર્વ પ્રેમીના મસ્તક પર પ્રગટ.
મહેલ ને મઢૂલીમાં વસતા સર્વ
થયા તમારા પ્રેમના સ્મરણથી પવિત્ર.
સમ્રાટે લીધી વિદાય સામ્રાજ્યની.
સનાતન વેદના આજે માનવમનની
ભેટતી આજે આ શુભ્ર, સુંદર પાષાણ
ને ઝંખતી દિવસ રાત નિર્વાણ.

Lover's Gift

-2-

Come to my garden walk, my love.
Pass by the fervid flowers
that press themselves on your sight.
Pass them by, stopping at some chance joy,
which like a sudden wonder of sunset illumines, yet eludes.
For love's gift is shy, it never tells its name,
it flits across the shade,
spreading a shiver of joy along the dust.
Overtake it or miss it forever.
But a gift that can be grasped is merely a frail flower,
or a lamp with a flame that will flicker.

હે પ્રિય આજી એ પ્રાતે

બલાકા-10-1916

-2-

આવ મારા ઉદ્યાને, મારી વહાલી,
પથ પર તેના, રહે તું ચાલી.
તારા દ્રષ્ટિપટ પર અંકિત થતા કુસુમપુંજને બાજુ પર મૂકી,
મુગ્ધ બન કો' અનાયાસ આનંદે,
જે સૂર્યાસ્તની જેમ અચાનક પ્રકાશતો દૂર રહી.
પ્રેમની ભેટ તો શરમાળ છે, નામ એ એનું એ કદા ન કહેતી,
છાયામાં ચૂપચાપ દોડતી અને આનંદલહરી રજકણમાં પ્રસરતી..
માણવી એને કે સદાને માટે ગુમાવવી.
પણ ભેટ જે હાથમાં મૂકાય,
તે તો માત્ર નાજુક ફૂલ હોય કે પછી દીવાની ઝબૂકતી જ્યોત હોય.

Gift

O my love, what gift of mine shall I give you this dawn?
A morning song? But morning does not last long –
The heat of the sun wilts it like a flower
and songs that tire are done.
O friend, when you come to my gate at dusk
what is it you ask?
What shall I bring you?
A light?
A lamp from a secret corner of my silent house?
But will you want to take it with you
down the crowded street?
Alas, the wind will blow it out.
Whatever gifts are in my power to give you,
be they flowers, be they gems for your neck,
how can they please you,
if in time they must surely wither, crack, lose lustre?
All that my hands can place in yours
will slip through your fingers
and fall forgotten to the dust to turn into dust.
Rather, when you have leisure,
wander idly through my garden in spring
and let an unknown, hidden flower's scent
startle you into sudden wondering
– let that displaced moment be my gift.

(continued)

ભેટ

પ્રિય, આજે સવારે તને શું ભેટ આપું?
એક સવારનું ગીત?
પણ સવાર લાંબું ટકતી નથી,
સૂર્યની ગરમીથી એ ફૂલની માફક કરમાઈ જાય છે
અને ગીતો થાકી જાય છે.
મિત્ર, સાંજે મારે દરવાજે આવીને તું શું માંગે છે?
હું તારે માટે શું લાવું? પ્રકાશ? મારા શાંત ઘરના ખૂણેથી એકાદ દીવો?
પણ તું તારી સાથે તેને ભર બજારે લઈ જઈશ?
પણ તેને પવન હોલવી નાંખશે!
હું જે કાંઈ ભેટ તને આપી શકું તેમ છું, પછી તે ફૂલ હોય કે રત્ન હોય,
તે જો સમય જતાં કરમાવાની હોય,
કે તૂટવાની હોય કે ઝાંખી પડવાની હોય,
તો તેનાથી તું કેવી રીતે ખુશ થશે?
મારા હાથ, તારા હાથમાં જે કાંઈ પણ મૂકશે
તે તારી આંગળીઓની વચ્ચેથી સરીને રેતીમાં પડીને,
રેતીમાં ભળીને ભૂલાઈ જશે.
એના કરતાં, જ્યારે તને સમય હોય ત્યારે
વસંત ઋતુમાં મારા બગીચામાં આરામથી ફર
અને એકાદ અજાણ્યા, છૂપાયેલા ફૂલની સુગંધથી
અચાનક તારા મનને મુગ્ધ થવા દે
અને એ અદ્ભુત ક્ષણ મારા તરફથી તને ભેટ આપીશ.

(આગળ)

Or if, as you peer your way down a shady avenue,
 suddenly, spilled from the thick gathered tresses of evening
 a single shivering fleck of sunset-light stops you,
 turns your daydreams to gold,
 let that light be an innocent gift.
 Truest treasure is fleeting;
 it sparkles for a moment, then goes.
 It does not tell its name;
 its tune stops us in our tracks,
 its dance disappears at the toss of an anklet.
 I know no way to it
 -no hand nor word can reach it.
 Friend, whatever you take of it, on your own,
 without asking, without knowing,
 let that be yours.
 Anything I can give you is trifling
 -be it a flower or a song.

દાન-બલાકા-1916

English translation by William Radice.

નહીં તો પછી
 કોઈ છાયા સભર માર્ગ પર જતાં
 સાંજના ઘેરાયેલા ઝુલફામાંથી ઢોળાયેલું
 એકમાત્ર, ચમકતું સાંધ્યકિરણનું બિંદુ તને અચાનક રોકી લે-
 અને તારા દિવાસ્વપ્નને સુવર્ણ બનાવે
 તે પ્રકાશ તને મારી નિર્દોષ ભેટ હશે.
 સાચો ખજાનો ક્ષણિક છે. એ એક ક્ષણ ચમકીને અદ્રશ્ય થાય છે.
 એ નથી એનું નામ કહેતો. એનું ગીત આપણં પગલા રોકે છે
 અને પાયલ તૂટતા એનું નૃત્ય વીલાય છે.
 કોઈ હાથ, કોઈ શબ્દ, એના સુધી પહોંચી શકતો નથી,
 એને પામવાનો કોઈ માર્ગ હું જાણતો નથી.
 મિત્ર, એમાંથી તારી મેળે માંગ્યા વગર, જણાવ્યા વગર,
 તું જે પણ લઈ શકીશ તે તારું છે.
 બાકી હું જે પણ તને આપી શકીશ, પછી તે ફૂલ હોય કે ગીત હોય,
 બધું જ ગૌણ છે, તુચ્છ છે, ક્ષણિક છે.

O Beautiful one!
 When in mad revelry they pass by
 Throwing dust at thee, my heart cries out :
 “ O Emperor, pass thy judgment upon them! ”
 Then, what do I see?
 The doors to thy Judgment Hall are wide open,
 And thy Judgment is being given day and night.
 The morning light bathes silently
 Their blood-shot guilty eyes,
 The perfume of flowers touches their rapacious breath And
 the light of the Seven Saints,
 Like temple-lamps lit by a worshipper,
 Gaze steadily through the night upon their debauchery, They
 who throw dust at thee!
 O Beautiful One, thy judgment is in the fields of flowers, In
 the pure air, in the humming of insects,
 In the warbling of the birds in spring,
 In the murmur of leaves by the wave-kissed shore!
 O my Beloved, they are relentlessly cruel,
 Their appetites irresistible!
 They lurk to steal thy ornaments
 To decorate their naked passions.
 When their blows fall upon love I can endure it no more, In
 tears I cry out:
 “ Unsheathe thy sword, O my Beloved,
 Execute thy Judgment! ”

(continued)

હે સુંદર!
 તેમને પાગલ મસ્તીમાં પસાર થતા તારા પર
 ધૂળ ફેંકતા જોઈને રડી ઊઠે છે મારું હૃદય,
 ‘હે મહારાજા, સુણાવી દે તારો ચુકાદો તેમને’ –
 અને પછી હું જોઈ રહું છું:
 તારા ન્યાયાલયના દરવાજા ખુલ્યા છે
 અને નિશદિન તોળાય છે તારો ન્યાય.
 તેમની રક્તરંગી ગુનેગાર આંખો ચૂપચાપ સ્નાન કરે છે પ્રભાત પ્રકાશમાં,
 તેમના હિંસક શ્વાસને સ્પર્શતો પુષ્પ પરિમલ
 અને ભક્તે પ્રગટાવેલા મંદિરના દીપક જેવા સપ્તર્ષિનો પ્રકાશ
 નીરખી રહેતો તેમની બીભત્સ રાત્રિને.
 હે સુંદર, તારો ચુકાદો છે
 ફૂલોની કુંજમાં, નિર્મળ હવામાં, માખીના ગુંજારવમાં,
 વસંતના પંખીના કલરવના તરંગ સ્પર્શિત
 કિનારાના પાંદડાના સળવળાટમાં.
 મારા વહાલા,
 તેઓ છે અનહદ કૂર, તેમની ક્ષુધા છે અક્ષય,
 તેઓ છૂપાઈને શોધે છે તક, ચોરવાની તારા આભૂષણો,
 જેથી તેમની નગ્ન કામનાને શણગારી શકે.
 જ્યારે તેમના પ્રહાર પ્રેમ પર પડે છે ત્યારે હું આંસુ સાથે બોલી ઊઠું છું:
 ‘વહાલા, ઉઘવ તારી તલવાર અને અમલ કર તારા ચુકાદાનો’

(આગળ)

Then! What do I see?
 Mother's tears of forgiveness fall upon their rage,
 The steadfast faith of the beloved
 Takes their dart of pain to her bleeding heart.
 Beloved, thy Judgment dwells
 In the silent ache of sleepless love,
 In the stainless modesty of the pure wife,
 In the bleeding heart of the friend,
 In the lover's night of waiting,
 In the tear-drenched morn of utter forgiveness!
 My Terrible One, They are greedy, blind with passion!
 Stealthily they break into thy house
 Stealing thy treasures!
 Too heavy is the burden of those stolen goods
 Crushing them relentlessly.
 Then with tears I beseech thee:
 "O Terrible One, forgive them."
 Then, what do I see?
 Thy forgiveness descends as a hurricane!
 In the fury of that tempest
 Their stolen riches are scattered to the four winds,
 And prostrate they lie!
 O Terrible One,
 Thy forgiveness is in the lightning and thunder,
 In the fiery writing of the setting-sun
 In the pouring of blood, in the sudden clash of battle.

બલાક-11-1916

English translation by Aurobindo Bose

અને પછી હું જોઈ રહું છું:
 જનનીના ક્ષમાના આંસુ પડે છે તેમના આવેગ પર
 વહાલાની અડગ શ્રદ્ધા ઝીલે છે વેદનાના તીર
 તેના રક્ત નીતરતા હૈયા પર.
 વહાલા તારો ચુકાદો છે
 નિદ્રાવિહીન પ્રેમની મૂક વેદનામાં, નિર્મળ પત્નીની નિષ્કલંક નમ્રતામાં,
 મિત્રના રક્ત નીતરતા હૈયામાં, પ્રિયતમની પ્રતીક્ષાની રાત્રિમાં,
 અશ્રુભીની ક્ષમાની સવારમાં!
 હે રૂદ્ર,
 તેઓ છે લોભી, કામનાથી અંધ,
 છાનામાના ઘૂસીને તારા ઘરમાં ચોરતા તારો ખજાનો.
 ચોરેલા સામાનના વજન તળે તેમને દબાતા જોઈને
 આંસુભરી આંખે હું તને વિનવું છું:
 'ઓ રૂદ્ર, ક્ષમા કરો તેમને'
 -અને પછી હું જોઈ રહું છું:
 તારી ક્ષમા અવતરતી ઝંઝાવાતમાં.
 એ ઝંઝાવાતના પ્રચંડ પ્રવાહમાં વિખરાતી ચોમેર ચોરેલી સમૃદ્ધિ
 અને તેઓ તને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી રહેતા.
 હે રૂદ્ર, ક્ષમા છે તારી વીજકડાકામાં, અસ્તાચલના સૂર્યના અગ્નિમાં,
 રક્તધારામાં, અચાનક યુદ્ધના દ્વંદ્વમાં.

Day and night this thought is always in me-
 You should give, always give.
 In joy and sorrow, my hands I stretched out to you, Thinking,
 you shall give, always give.
 You have given, always given- at times, little by little,
 At times, in a flood-tide of generosity.
 I took and scattered all in wanton play amidst the dust.
 Always, always have you given,
 And your unceasing gift
 Has filled to the brim earth's cup.
 Today at last, I can bear no more their burden,
 Nor the eternal supplication of a beggar's heart,
 The more I receive, the more I crave.
 Free, o free me from this crushing debt.
 Me you will take, take,
 When will this prayer be fulfilled?
 Casting away this cup fashioned by my thirst,
 Blowing out the light
 Whose flame quivers with expectation,
 Adorning your neck with my garland?
 You shall take me away at last,
 From the burden of your gifts
 Into the pure light of the Void.

બલાક-12-1916

English translation by Aurobindo Bose

દિવસ રાત આ વિચાર સતાવતો મને,
 આપીશ તું, આપીશ સદા સર્વદા તું મને.
 સુખમાં ને દુઃખમાં, તારી સામે મારા હાથ ફેલાયા,
 માનીને કે આપીશ તું, આપીશ તું સદા સર્વદા.
 આપ્યું છે તેં, આપ્યું છે સદા સર્વદા,
 ક્યારેક થોડું તો ક્યારેક ઔદાર્યના પારાવારમાં.
 લઈને મેં વેડફ્યું છે રમત, રમતમાં, રજકણમાં.
 આપ્યું છે તેં, આપ્યું છે સદા સર્વદા,
 ને તારા અવિરત ઉપહારે છલોછલ ભર્યું છે પાત્ર ધરાનું.
 આજે અંતે બોજ સહ્ય નથી મારાથી,
 - તેનો કે ભિક્ષુક હૃદયની સતત માંગનો -
 મળતું જેટલું વધારે, વધતી અપેક્ષા મારી,
 મુક્ત કર, મુક્ત કર મને આ અસહ્ય ઋણથી.
 લઈ જા, લઈ જા મને, ફળશે ક્યારે પ્રાર્થના મારી?
 મારી તૃષ્ણાથી ઘડાયેલા આ પાત્રને ફંગોળીને
 અપેક્ષાથી ઝબૂકતી જ્યોતના પ્રકાશને બૂઝાવીને,
 તારા કંઈને મારા હારથી શોભાવીને,
 લઈ જજે મને અંતે,
 તારા ઉપહારના બોજમાંથી અવકાશના નિર્મળ પ્રકાશમાં.

Why does the mad Spring-wind
Rush through the leafless forest
In these damp winter hours
Spreading, shameless and fearless
And with loud laughter,
Over the sky, unrest?
Brought by the hand of capricious Spring,
With a gesture of thoughtless song ,
Here is a letter out of a youthful day
From one forgotten.

It says :

“ For you I lie in the soft southwind,
For you in the breathing of Spring,
Awake to the noon day’s pleasant flute,
And live, as does youth,
In eternal lands.”

It says :

“ Only I am always yours
Now and across the years,
Here and on other shores.
Come, at the end of life’s worn path,
Leaving your withered wreath behind.
Come, and open the gate of death.
Dreams and hopes will resolve to a dust,
Flowers and high leaves fall,
While I, only I, shall remain.”

બલાક-13-1916

English translation by Aurobindo Bose

આ પાગલ વાસંતી પવન,
શાને વીઝાતો પર્ણહીન વન ?
આ ભીના શીતકાલે, ફેલાવતો શાને,
નિર્લજ્જ, નિર્ભય ચાંચલ્ય આકાશે ?
આ કામાતુર વસંત, એક અવિચારી ગીતના ઈશારે,
લાવી છે એક કાગળ, -
કોઈક વિસરાયેલાનો, યૌવનના દિવસોનો.
લાખ્યું છે, ‘તારે માટે નિદ્રા મારી કોમળ દક્ષિણના પવને,
શ્વસું હું વસંતના શ્વાસે,
જાગું હું, મધ્યાહ્નની મધુર બંસરીથી,
વસું હું, યૌવનની જેમ સનાતન પ્રદેશે.’
લાખ્યું છે,
માત્ર હું જ છું તારી,
આજે અને વર્ષો પછી,
અહીં અને બીજે કિનારે,
આવ, જીવનના શ્રાંત પથના અંતે,
તારો કરમાયેલો હાર ત્યજીને,
આવ અને ખોલ મોતનું દ્વાર,
સ્વપ્નો અને આશા ધૂળમાં મળી જશે,
ફૂલો અને પાંદડા ખરી જશે
પણ હું, માત્ર હું જ રહીશ.’

14

Because of the "Tapasya" of countless ages past,
This creeper has bloomed on the lap of earth today.
This picture of joy lay hidden
In the folds of the Unknown.
Likewise in my dreams,
in the grove of a far-distant Spring
Shall bloom a smile
On the face of the dawn-
This hope slumbers in the depth of my being.

બલાક-14-1916

English translation by Aurobindo Bose

14

યુગાંતરની તપસ્યાને કારણે
ખિલ્યાં છે ફૂલ, આ વેલ પરે, ધરતીના ખોળે આજે,
આનંદની આ છબિ, હતી છૂપાઈ અજ્ઞાતના પડખમાં,
તેમ જ
છે મારું શમણું,
કોક ભાવિ વસંતની કુંજે,
ખિલશે એક સ્મિત, પ્રભાતને ચહેરે,
એવી આશા છૂપાઈ છે મારા અસ્તિત્વના ઊંડાણમાં.

My Songs

My songs they are like water weeds,
Born in one place, but from it freed.
They have no roots, only flowers and leaves,
Which dance like sunbeam on the waves.
Dwelling nowhere, hoarding nothing,
They are unforeseen guests, ever roving.
When the river swells in a monsoon torrent,
And bursts its banks with its current,
My water weeds,
Mad with need,
Follow the floods
Along strange roads
From land to land;
Float into myriad hands.

બલાકા-15-1916

English translation by Krishna Dutta and Andrew Robinson.

મારાં ગીતો

મારાં ગીતો – જાણે પાણીમાં તરતાં તૃણ,
છે એ જન્મભૂમિથી મુક્ત – મૂળહીન, એને છે ફક્ત પુષ્પ અને પર્ણ.
નાચતાં એ, જાણે મોજા પર સૂર્યકિરણ.
સંઘરતાં ન કાંઈ, ક્યાં યે ન રહેતાં,
એ તો અણધાર્યા અતિથિ, સદા વિચરતાં.
મૂશળધાર વરસાદે, કિનારા તોડી વહેતી નદીના પ્રવાહે,
મારાં પાણીમાં તરતાં તૃણ, પ્રચંડ, પ્રગાઢ પ્રવાહે
ધસમસતા પૂરને અનુસરતાં,
વિચરતાં દેશવિદેશે, અજાણ્યા રસ્તે,
અને વહેતાં, વહેતાં પડતા અનેક, અગણિત હસ્તે.

THE massive universe breaks out in laughter.
 The dust, the sand, like children in rough, constant play
 Dance eternally, dance in time.
 The unnumbered, unseen thoughts and desires of man At the
 call of Matter, mad with Form, Grow drunk,
 And long to join in their play.
 Dreams, drifting and confounded, seek their shore.
 Falling into the vague, bottomless flood,
 These seek to hold fast to the earth
 With grips of wood and iron, resting a moment there.
 The relentless effort of the Mind congeals into Matter,
 Becoming a city:
 It is not mere brick and stone.
 Whispering to the Void,
 Those homeless, unheard voices of the past
 Seekmine, where men gather.
 Through shadows, those dark pilgrims march to light.
 Leaving the cavern of my mind,
 All unbodied dreams race out and thirsting for Form They
 start to cross the dark desert.
 How many shall take shape in the ineffable light?
 On that day shall be forgotten
 Whence they spread their wings.
 What poet unawares shall find them?
 That palace still unseen,
 From what sacred ground shall it arise?
 And from what canon smoke
 Shall come his triumphant call?

બલાક-16-1916

English translation by Aurobindo Bose

આ મહાકાય વિશ્વ હસી પડે છે
 અને કાયમ ધીંગામસ્તી કરતાં બાળકોની જેમ
 આ ધૂળ, આ રેતી, એક તાલબદ્ધ નૃત્ય કરતાં રહે છે.
 માનવીના અગણિત, અદ્રશ્ય વિચારો અને કામના, પદાર્થના સાદે,
 પાગલ આકારનો નશો કરે છે અને ઝંખે છે તેમની રમતમાં જોડાવા.
 ભટકતા ને ખોવાયેલા સ્વપ્નો શોધે છે તેમનો કિનારો.
 આ અસ્પષ્ટ, અતલ પ્રવાહમાં પડીને
 ધરતીને લોહકાષ્ટની મજબૂત પકડમાં જકડી રહેવા મથે છે.
 ક્ષણમાત્રનો આરામ કરીને મનનો પ્રયત્ન ઘનીભૂત થાય છે પદાર્થમાં
 અને બને છે નગર – માત્ર પથ્થર અને ઈંટનું નહીં.
 અવકાશની સાથે વાતો કરતા, બેઘર અને અશ્રાવ્ય અવાજો અતીતના,
 શોધતા મારા અવાજને, જનસભામાં.
 એ શ્યામલ યાત્રિકો છાયામાંથી વિચરતા પ્રકાશ પ્રતિ.
 મારા મનની ગુફામાંથી નીકળતા બધાં જ તનહીન શમણાં દોડતાં
 ને આકારને ઝંખતાં, અંધારી મરૂભૂમિને પાર કરતાં.
 આછા પ્રકાશમાં કેટલાને મળશે આકાર?
 એ દિવસે ભૂલી જવાશે કે પાંખ પ્રસારી હતી ક્યારે,
 કયો અજ્ઞાત કવિ શોધશે તેમને?
 કઈ પવિત્ર ધરતીમાં ઉદ્ભવશે એ અદ્રશ્ય સ્થાન?
 અને કયા દુંદુભિનાદમાં સંભળાશે તેમનો વિજયઘોષ?

Crossing

-72-

When my heart did not kiss thee in love,
O world, thy light missed its full splendour
and thy sky watched through the long night
with its lighted lamp.

My heart came with her songs to thy side,
whispers were exchanged,
and she put her wreath on thy neck.
I know she has given thee something
which will be treasured with thy stars.

હે ભુવન

બલાકા-17-1916

-72-

ઓ દુનિયા,

જ્યારે મારા હૃદયે તને પ્રેમથી ન ચૂમી,
ત્યારે તારા પ્રકાશની પ્રતિભા ઝાંખી પડી.
અને તારું આકાશ આખી યે રાત દીવો પ્રગટાવી જોતું રહ્યું.
મારું હૃદય તારે માટે મધુર-ગીતો લાવ્યું,
તમે એકબીજાના કાનમાં કાંઈ કહ્યું,
અને તેણે તારા ગળામાં માળા પહેરાવી.
હું જાણું છું કે એણે તને આપેલ ઉપહાર
સચવાશે તારા તારક ગણના ખજાનામાં.

I have loved the world
 And have wrapped it within my heart
 in numberless folds.
 The light and shadow of night and morn
 Have flooded my consciousness,
 Till my life and my world have become one.
 I have loved the light of the world,
 Therefore I love this life.
 Yet I know, I shall have to take leave of it one day.
 My voice will no more blossom in this air,
 Nor my eyes bathe in this light.
 My heart will not rush forth to greet the early dawn,
 Nor will the starry night whisper her secrets
 Into my ears,
 One day, I shall have to see her for the last time,
 And whisper to her my parting words.
 To long for her so ardently
 Is as real as to have to renounce her Utterly!
 Between Life and Death
 There must somewhere be a harmony ;
 Otherwise the world
 Could not have borne through the ages,
 Smiling such a cruel deceit,
 And all the lights of her stars would have darkened!

બલાકા-19-1916

English translation by Aurobindo Bose

મેં જગતને પ્રેમ કર્યો છે
 અને એને મારા હૈયાના અગણિત પડળમાં વીંટ્યું છે.
 રાત અને પ્રભાતના પ્રકાશ અને પડછાયા
 છે મારી ચેતનામાં ઉભરાયા
 ને છે મારું જગત અને જીવન એક થયા.
 મેં પ્રેમ કર્યો છે જગતના પ્રકાશને
 ને માટે પ્રેમ કરું છું આ જીવનને.
 છતાં જાણું છું કે એક દિવસ મારે તેની વિદાય લેવાની છે.
 નહીં ખિલે મારો અવાજ તેની હવામાં,
 નહીં નહાય મારી આંખો આ પ્રકાશમાં,
 નહીં કરે દોડીને સ્વાગત મારું હૈયું સવારનું,
 નહીં કહે તારા જડિત રાત મારા કાનમાં રહસ્ય એનું.
 એક દિવસ,
 જોઈશ છેલ્લી વાર હું એને,
 કહીશ મારું વિદાય વચન એને.
 એને માટેની આ ઉત્કટ ઝંખના એના ત્યાગ જેટલી જ સાચી છે.
 જીવન અને મૃત્યુની વચ્ચે હશે જ એક તાલબદ્ધ રાગિણી,
 નહીં તો આવી કૂર છલના, યુગ યુગથી હસતા, હસતા
 જગત સહી ન શક્યું હોત,
 એના તારાનો પ્રકાશ અંધકારમય થઈ ગયો હોત.

Let the strains of jubilant song play on my flute of pain, And
 the loosed bark sway in the sea of tears.
 The driving wind has risen, oh risen,
 And the whole night through no sleep has come.
 To the wild laughter of the waters dances my heart ;
 O friend unknown, play out a tune on my flute of pain.
 O thou Unknown, play strange, new melodies
 On my flute of pain, And let my bark drift
 In the rising wind.
 In my heart rings the call from him
 Whom I have never known;
 So wonderfully am I called, how can I stay at home?
 The hope for a home has gone,
 And in the blue abundance I have plunged.
 You madcap, play out some strange melody,
 On my flute of pain.

બલાક-20-1916

English translation by Aurobindo Bose

વાગવા દો સૂર આનંદ ગાનના, મારી વેદના કેરી બંસરીમાં
 ને ઝૂલવા દો ઊખડેલી ખાલને અશ્રુના સાગરમાં.
 નીકળ્યો છે આજ, ઊપડ્યો છે આજ પવન,
 આખી રાત વીતાવી છે મેં વિના નિદ્રા કે ઘેન.
 નાચતું મારું હૈયું, તાલે, પાણીના હિલોળાના હાસ્યના,
 ઓ અજનબી મિત્ર, વગાડ કોઈ ગીત, મારી વેદના કેરી બંસરીમાં.
 ઓ અજ્ઞાત, વગાડ, વગાડ વિચિત્ર, નૂતન ગીત મારી વેદના કેરી બંસરીમાં
 ને ઊડી જવા દે મારી નાવ પવનમાં.
 મારે હૈયે સાદ એનો પડતો,
 જેને હું કદાપિ ન જાણતો.
 પણ આ મનોહર સાદે,
 કેમ રહું હું ઘરે.
 આશા છોડીને ઘરની, ઝંપલાવું હું નીલ પારાવારમાં,
 ઓ પાગલ, વગાડ કોઈ વિચિત્ર ગીત, મારી વેદના કેરી બંસરીમાં.

O ye, ye could not wait!
 The winter is not yet gone.
 Hearing whose call have ye broken out in songs?
 O mad Chapa, O crazy Bakul,
 For whom have ye rushed out in eager wonder?
 Ye are the first who rush to death.
 Ye do not pause to think
 That your time has not yet come.
 There is tumult in the branches,
 Colour and scent blaze through the woodland.
 Jostling each other in loud laughter,
 Ye bud, ye bloom ; ye drop, ye fall.
 Spring will arrive in time.
 Borne on the flood-tide of the south wind.
 Ye did not wait to count the days
 But straightaway piped your flutes!
 What ye possessed, ye scattered along the path
 In tears, in laughter.
 O ye mad, ye thriftless, hearing his footfall from afar,
 Ye rushed into death to cover the dust along the path.
 Ye tarried not to see him with your eyes,
 But all your fetters vanished
 Before hearing, before seeing.

બલાકા-21-1916

English translation by Aurobindo Bose

અરે ભાઈ, તું રાહ ન જોઈ શક્યો ?
 હજી તો શિયાળો પૂરો નથી થયો,
 કોનો અવાજ સાંભળીને છોડે છે તું ગીત ?
 અરે દીવાના ચંપા, ઓ રે પાગલ બકુલ,
 કોને માટે આતુર, આશ્ચર્યથી અધીરા થયા તમે ?
 મૃત્યુ પ્રતિ ધસી જનાર તમે પહેલા છો.
 તમે વિચારતા નથી કે હજી તમારો સમય થયો નથી.
 ડાળીમાં મસ્તી છે, રંગ અને ફોરમ ઉભરાય છે વનમાં,
 એકબીજાની સાથે ખભા મિલાવી ખડખડાટ હસતી,
 એ કળિ, એ ખિલી, એ પડી, એ ખરી.
 દક્ષિણના પવનની લહેરમાંથી પ્રગટીને આવશે વસંત એના સમયે.
 તમે તો દિવસ ગણવાની રાહ જોયા વિના સીધી છોડી તમારી બંસી.
 જે હતું તમારું, વિખેર્યું બધું રસ્તે, હસતા ને રડતા.
 ઓ પાગલ, ઓ મનમોજી, દૂરથી સાંભળીને એનો પગરવ,
 ધસી ગયા તમે મોત તરફ.
 રસ્તાની ધૂળને ઢાંકવાની ઊતાવળમાં, ન ઊભા તમે એને જોવા.
 પણ સર્વ બંધન તમારાં થયાં લુપ્ત,
 સાંભળ્યા પહેલા, જોયા પહેલા.

At the beginning of Creation,
 Out of the churning of the oceans, merged two women- The
 one, Urbashi, the peerless Beauty,
 The nymph of heaven, Queen in the realm of Desire ;
 The other, Lakshmi, the Good, The Mother of the World,
 The Goddess enthroned in heaven.
 The One, filling the cup
 With the wine of fiery, boisterous Spring,
 Steals the hearts of men, breaking their meditation,
 And scatters them wild
 Among the blossoming flowers
 And songs of sleepless Youth.
 The Other bathes his passion
 In the cool dew of tears,
 And brings him back to the peace of autumn's fullness,
 To the benediction of the heavens,
 To the temple of the Eternal,
 Where mingle the rivers of Life and Death.

બલકા-23-1916

English translation by Aurobindo Bose

સર્જનારંભે, સમુદ્રમંથને,
 પ્રગટી બે નારી,
 એક ઊર્વશી - અજોડ સુંદરી,
 સ્વર્ગ રમણી, કામનાની રાણી.
 બીજી લક્ષ્મી - કલ્યાણી,
 જગતજનની, સ્વર્ગસંસ્થાપિત દેવી.
 એક પાત્ર ભરતી,
 પ્રચ્છન્ન વસંતાસવથી,
 તપોભંગ કરી પુરુષ હૃદય હરતી
 ને છૂટા મૂકતી
 ખિલતા ફૂલોમાં, નિદ્રાહીન યૌવનના ગાનમાં.
 બીજી એના આવેગને આંસુના શીતલ ઝાકળમાં ઝબોળતી
 ને પુનર્સ્થાપન કરતી શાંતિ
 કે ધરતી શારદ પૂર્ણતા,
 આશિષ સ્વર્ગના, મંદિરે સનાતનના,
 જ્યાં સંગમ જીવન મૃત્યુની સરિતાના.

O brother, do you know where heaven is?
 It has no beginning, it has no end,
 Nor is it any country.
 In virtue of good deeds performed in former lives,
 I have at last been born in the lap of Mother Earth.
 Heaven therefore is fulfilled today in my body,
 In my loves and affections, in the sighs of my heart,
 In the joys and sufferings of my being.
 She plays in ever new colours
 On the wave of life and death.
 In my heart Heaven finds her home,
 And in my songs her melodies.
 She seeks me in the joy that floods the sky.
 Therefore the trumpet resounds
 In the four comers of the earth
 And echoes in the Seven Seas ;
 Therefore the flowers blossom
 And there is joyous commotion
 In waterfall and forest leaves.
 Heaven has come to birth in the lap of Mother Earth,
 And in glad response
 These tidings are lifted in the wind.

બલાક-24-1916

English translation by Aurobindo Bose

ઓ ભાઈ, જાણે છે તું સ્વર્ગ ક્યાં છે?
 નથી એનો કોઈ આરંભ કે અંત કે નથી એ કોઈ પ્રદેશમાં.
 આગલા જન્મના સત્કર્મોના કારણે,
 જન્મ્યો છું હું આ ધરાના અંકે આખરે.
 માટે સ્વર્ગ અવતરતું આજે મારે અંગે,
 મારા પ્રેમમાં, સ્નેહમાં, અંતરના આશ્લેષમાં,
 મારા અસ્તિત્વના આનંદ અને વેદનામાં.
 નિત નવા રંગે ઝૂલતું તે જીવન-મૃત્યુના તરંગે,
 સ્વર્ગનું ઘર આ શરીરે ને તેની બંદીશ મારા ગીતે.
 આકાશે ઊભરાતા આનંદમાં શોધતું તે મને.
 માટે જ આ શંખધ્વનિ ગુંજતો દિગ-દિગંતે
 ને પડઘો તેનો પડતો સપ્ત સમુદ્રે,
 માટે જ ફૂલો ખિલતા ને આનંદ સ્પંદન જલરાશિ ને વનપર્ણે.
 સ્વર્ગ અવતર્યું ધરતીમાને ખોળે ને એનો પુલકિત પડઘો ફેલાતો પવને.

Lover's Gift

-33-

The boisterous spring,
who once came into my life with its lavish laughter,
burdening her hours with improvident roses,
setting skies aflame
with the red kisses of new-born ashoka leaves,
now comes stealing into my solitude
through the lonely lanes
along the brooding shadows heavy with silence,
and sits still in my balcony gazing across the fields,
where the green of the earth swoons exhausted
in the utter paleness of the sky.

યે બસંત એકદિન

બલાકા-25-1916

-33-

આ ચંચળ વસંત આવતી મારા જીવનમાં એકદા,
એના મુક્ત હાસ્ય સાથે અને ભરી દેતી એનો સમય ગુલાબોથી,
લાપરવાઈના,
અને સળગાવતી આકાશને, રક્તચુંબનથી
નવાંકુર આસોપાલવના પાંદડાના.
હવે તે છાનીમાની મારા એકાંતમાં આવે છે,
મૌનથી ભારે થયેલા પડછાયાની પાછળ, વેરાન રસ્તે,
અને બેસીને મારે ઝરુબે, દૂરના ખેતરો નીરખી રહે છે,
જ્યાં ધરતીની હરિયાળી ચૂસાય છે, ફિક્કા આકાશની ક્ષિતિજે.

Lover's Gift

-11-

It was only the budding of leaves in the summer,
the summer that came in the garden by the sea.
It was only a stir and rustle in the south wind,
a few lazy snatches of songs,
and then the day was done.
But let there be flowering of love
in the summer to come in the garden by the sea.
Let my joy take its birth and clap its hands and dance
with the surging songs,
and make the morning open its eyes wide
in sweet amazement.

એબારે ફાલ્ગુનેર દિને

બલાકા-26-1916

-11-

દરિયાકિનારે આવેલા બગીચામાં
વસંત આવતા ફૂટી નીકળ્યા તાજા પાંદડા,
દક્ષિણના પવનની લહેર આવી, થોડા ગીતો ગાયા
અને દિવસ પૂરો થઈ ગયો.
હવે દરિયાકિનારે આવેલા બગીચામાં, વસંતમાં,
પ્રેમને ખિલવા દો,
આનંદને ઊભરાવા દો, તાળી પાડી, નાચતા, નાચતા ગાવા દો
અને સવારને આશ્ચર્યથી મીઠી, મીઠી મોટી આંખો ખોલવા દો.

When you were alone, you did not know yourself;
 There was then no waiting by the wayside,
 And the winds charged with tears
 did not blow from this bank to the other.
 I Came and your sleep Vanished,
 And flowers of joy blossomed everywhere.
 You made me bloom in countless flowers and rocked me in a
 cradle of many forms.
 Scattering me amidst the countless stars
 you gathered me up again in your lap.
 Hiding me behind the curtain of death
 you find me ever anew.
 I came, and your heart trembled.
 I came, and with it came your sorrows
 And your fiery joy and ardent spring,
 Raising storms of life and death.
 I came, and therefore you came too.
 Seeing me, and touching me, you felt your own touch.
 In my eyes is shame and in my heart fear,
 and a veil covers my face.
 I tremble to look at you.
 Yet I know, O Lord, You are longing to meet me;
 Otherwise all suns and stars were created in vain.

બલાક-29-1916

English translation by Aurobindo Bose

એકલો હતો તું જ્યારે, જાણતો ન હતો તારી જાતને તું, ત્યારે.
 ત્યારે, ન હતી કરવાની પ્રતીક્ષા પથની કોરે,
 કે ન હતો વહેતો અશ્રુસભર સમીર, એકથી બીજે કિનારે.
 હું આવ્યો અને નિદ્રા ઊડી ગઈ તારી,
 અને ખિલ્યાં આનંદ કુસુમ ક્યારી, ક્યારી.
 ખિલવ્યો તેં મને અગણિત ફૂલોમાં,
 ઝુલાવ્યો તેં મને અનેક આકારના પારણામાં.
 વિખેરીને મને અસંખ્ય તારકગણે, સંસ્થાપિત કરતો મને ફરી તારા અંકે.
 છૂપાવતો મને મોતના આવરણ તળે,
 જેથી મારી જાત તને નિત્ય નૂતન મળે.
 હું આવ્યો અને કાંપતું તારું અંતર,
 હું આવ્યો અને સાથે આવ્યું તારું દુઃખ અને તારો પ્રખર આનંદ,
 ને આવી આવેગવંત વસંત
 લઈને જીવન મૃત્યુના ઝંઝાવાત.
 હું આવ્યો ને માટે જ આવ્યો તું,
 જોઈને મને, સ્પર્શીને મને, થતો તારા સ્પર્શનો અનુભવ તને.
 છે મારી આંખોમાં લજ્જા અને અંતરમાં ભય,
 અને મારા ચહેરાને ઢાંકતો ઘુંઘટ -
 કાંપતો હું જોતાં તને
 ને તો યે જાણતો હું મારા નાથ, તલસતો તું મળવાને મને -
 નહીં તો વ્યર્થ આ સર્જન તારું સૂર્ય તારા તણું.

On this tiny raft I shall cross the river of life.
 When twilight descends,
 I shall discard and heed it no more.
 Let it drift away.
 Then what shadows, what lights!
 I am a pilgrim of the Unknown- that is my joy.
 It raises and resolves all my conflicts.
 No sooner has the Known bound me fast in her net,
 than appears the Unknown and it bewilders me!
 The Unknown is my helmsman, my deliverance!
 With him is my covenant.
 His love is terrible, with his terror he breaks my fear
 He heeds not the caution of the old.
 Breaking the shell, he frees the pearl.
 Perhaps you brood and ask if the past returns,
 And the raft pulls alongside the old pier.
 No, it will not.
 You are afraid of what lies ahead.
 Are you so poor that only the past is you?
 All fetters shall break, shall tear.
 O poet! The hour has struck;
 End thy banquet.
 The waves flow in the flood tide.
 He has not yet shown his Face,
 Therefore my heart throbs.
 In what form shall The Unknown come to me?
 In what new colours, at the shore of what sea?

બલાક-30-1916

English translation by Aurobindo Bose

આ નાનકડા તરાપા પર પાર કરીશ હું જીવન સરિતા.
 સાંજ પડતાં ત્યાગીને એને, યાદ નહીં કરું.
 ભલે એ વહી જાય - પછી શું પડ્યાયા ને શું પ્રકાશ?
 હું તો યાત્રી છું અજ્ઞાતનો,
 એ જ છે મારો આનંદ.
 મારી બધી જ દ્વિધાનું એ જ છે કારણ ને એ જ છે નિરાકરણ.
 જ્યાં હું બંધાતો જ્ઞાતની જાળમાં,
 ત્યાં દર્શન થતાં મને અજ્ઞાતના અને દિગ્મૂઢ હું થતો.
 અજ્ઞાત છે મારો કર્ણધાર ને એજ મારું નિર્વાણ!
 એની સાથે છે મારો કરાર.
 એનો પ્રેમ છે ભયંકર, એના જુલમથી એ ભાંગતો મારો ભય.
 વૃદ્ધોની સલાહ એ સાંભળતો નથી.
 તોડીને છીપ, મુક્ત કરે છે એ મોતી.
 કદાચ તમે વિચારીને પૂછશો કે અતીત પાછો આવશે
 અને તરાપો જૂના ઘાટ પર બંધાશે?
 ના- એમ નહીં થાય.
 તમને ભય છે ભાવિનો.
 તમે એટલા દરિદ્ર છો કે માત્ર અતીત જ તમારો છે?
 બધાં જ બંધન તૂટશે, છૂટશે.
 કવિ, સમય આવી ગયો છે. પૂરી કર મિજબાની.
 પૂરનાં મોજા ઊછળી રહ્યા છે.
 પણ તેનો ચહેરો હજી દેખાયો નથી માટે મારું હૃદય ધડકે છે -
 કેવા આકારમાં અજ્ઞાત મારી સામે આવશે?
 કયા નવા રંગમાં, કયા સાગરને કિનારે?

31

With all its riches,
Your universe lies at your feet.
There is no want.
In yourself, you are complete.
Yet all your riches and honour bring you no joy.
You shall make your treasure my own,
And thus shall they become ever new to you.
You buy anew your sunrise through my eyes.
Thus you come to know
The touchstone of your love,
Turning my heart into gold.

બલાક-31-1916

English translation by Aurobindo Bose

31

તારા ચરણ ચૂમતી
સમગ્ર સૃષ્ટિની સમૃદ્ધિ તારી,
નથી કાંઈ કમી,
પૂર્ણ છે તું, સંપૂર્ણ છે તું.
છતાં, તારી સમૃદ્ધિ ને સન્માનનો આનંદ નથી તને.
તારો સંચય સોંપીને મને,
નિત્ય નૂતન બનાવતો તું.
મારી આંખોથી નવીન સૂર્યોદય જોતો તું.
બનાવીને મારા મનને સોનાનું,
સ્પર્શે તારા પ્રેમના પારસમણિને ઓળખતો તું.

The sunset sky put a jewel in her glistening hair
 At the end of the day ;
 I thread it on my stringless necklace
 Hidden within me.
 Over the still Padma shores flying,
 The evening touched my face-
 Touched me with flowers I brought to your feet-
 And floated on the still waters
 Such a fleet of stars,
 And spread on the face of the night
 Her golden cloth.
 Riding its black steed
 Along the shadowy path of the Seven Saints.
 She raised dust of fire
 And took her leave.
 In one poet,
 She left on his forehead a touch
 Tender in its infinity.
 Such an evening has never been,
 Nor will it ever be again.
 Thus, O Lord,
 Into the fragile moment's cup
 Pouring the fairest heavenly wine,
 You make it freshly new.

બલકી-32-1916

English translation by Aurobindo Bose

દિનાંતે સૂર્યાસ્તના આકાશે એના ચળકતા વાળમાં ધર્યું એક રત્ન.
 મારામાં છૂપાયેલા દોરા વિનાના હારમાં પરોવ્યું મેં એને.
 શાંત પદ્માના કિનારા પર ઊડતી સંધ્યા સ્પર્શી મારા ચહેરાને -
 સ્પર્શી મને ફૂલોથી જે ધર્યાં મેં તારા ચરણે -
 અને શાંત પાણી પર તરી રહ્યાં તારકગણ
 અને પાથર્યું રાતના ચહેરા પર ચીર સુવર્ણ.
 સપ્તર્ષિના પથ પર કરતી એના કાળા ઘોડા પર સવારી,
 ઊડાડતી આગની રજકણ અને અંતે વિદાય લેતી.
 એક કવિના કપાળ પર મૂકતી ગઈ એનો સનાતન, મૃદુ સ્પર્શ.
 આવી સાંજ પહેલા પડી નથી કે પછી પડવાની નથી.
 હે નાથ,
 ક્ષણના નાજુક પાત્રમાં રેડીને નિર્મળ, અલૌકિક આસવ,
 તું બનાવ એને નિત્ય નૂતન.

33

My footsteps I knew you hear night and day.
Your pleasure blooms in the purple of Autumn's dawn,
Sparkles in the springtime shower of blossoms.
The nearer I come to you on your path,
The livelier dances the sea.
Like lotus-petals my life unfolds
From birth to birth,
And your crowding suns and stars
Circle me in wonder.
The blossom of the world woven of light
Fills your offering hands,
And your shy heaven
Unfolds its love,
Petal by petal, in my sky.

બલાકા-33-1916

English translation by Aurobindo Bose

33

હું જાણું છું,
સંભળાય છે તને મારો પગરવ દિનરાત.
તારો આનંદ
ખિલતો શરદની ભૂરી સવારમાં
ને ચમકતો વાસંતી ફૂલોના વરસાદમાં.
સમીપતર તારી આવતો હું
ને જીવંત બનતું નૃત્ય સાગરનું.
કમળની પાંખડી જેમ ખુલતું મારું જીવન, જન્મે દરેક,
અને તારા, સૂર્ય-તારા આશ્ચર્યથી ચકરાવો લેતા મારી ચોમેર.
પ્રકાશથી વણાયેલા જગતના ફૂલો ભરી દેતા તારો ખોબો,
અને તારા શરમાળ સ્વર્ગની ઉઘડતી પાંખડી -
એક પછી એક, મારા આકાશમાં.

34

Today,
The window of my mind opens suddenly towards you,
And I, remaining and gazing still,
Bathed in the morning light,
Forget my work.
The name with which you always call me,
Echoed in the trembling of the April leaves.
Therefore I remain, and gazing still
Now in the morning light,
Forget my work.
In the morning light
Through your universe I breathe out songs,
Echoes of your own.
These I learn, sitting at your feet.
Therefore I remain, and gazing still
Now in the morning light,
Forget my work.

બલાક-34-1916

English translation by Aurobindo Bose

34

આજે, અચાનક, ખુલતી મારા મનની બારી, તારી તરફ.
અને હું પ્રભાત પ્રકાશથી તરબોળ,
સ્તબ્ધ, ચૂપચાપ જોઈ રહેતો ને કામ મારું ભૂલી જતો.
જે નામથી તું મને હંમેશ બોલાવતો,
તેનો વાસંતી પર્ણોમાં પડતો પડઘો.
માટે હું પ્રભાત પ્રકાશમાં સ્તબ્ધ, ચૂપચાપ જોઈ રહેતો
ને કામ મારું ભૂલી જતો.
પ્રભાત પ્રકાશમાં તારી સૃષ્ટિ થકી ગાતો હું ગીતો,
બેસીને તારે ચરણે, જેને હું શીખતો.
માટે હું પ્રભાત પ્રકાશમાં સ્તબ્ધ, ચૂપચાપ જોઈ રહેતો
ને કામ મારું ભૂલી જતો.

35

When dew falls as tears from the morning sky,
When riverside trees sparkle in sunlight,
So close in my heart their shadows fall,
Then I know The Universe is a floating lotus
In the holy lake of my mind.
Then I know
I am the voice within the Voice,
The song within the Song,
The life within the Life,
The light breaking through the heart of Darkness.

બલાક-35-1916

English translation by Aurobindo Bose

35

સવારના આકાશના આંસુ જ્યારે ઝાકળ બનતા,
અને નદી કિનારાના વૃક્ષો તડકામાં ચમકતા,
એના પડછાયા મારા અંતરની નજીક પડતા.
ત્યારે મને લાગતું કે સૃષ્ટિ મારા માનસ-સરોવરમાં તરતું એક કમળ છે.
ત્યારે મને લાગતું કે હું છું,
નાદમાં નાદ,
ગીતમાં ગીત,
જીવનમાં જીવન,
અંધકારના હાઈને વીંધતો પ્રકાશ.

Glimmering in evening's colours,
 Jhelum's curved stream faded in the dark,
 like a sheathed curved sword.
 The day ebbed. Night, in full flood, rushed in,
 star-flowers afloat in its black waters.
 In the darkened valley deodars stood in rows.
 Creation, it seemed, had something to say in its sleep, but
 couldn't speak clearly:
 clumps of inarticulate sound moaned in the dark.
 Suddenly that instant I heard a sound's lightning-flash
 in the evening sky:
 It darted across that tract of empty space,
 then receded – further, further – till it died.
 Wild birds, how your wings
 drunk on the wine of violent gales
 raised billows of surprise
 and merriment's loud laughter in the sky!
 That sumptuous whoosh –
 it was a sonorous nymph of the heavens swishing across,
 disturbing stillness seated in meditation.
 They quivered with excitement –
 the mountains sunk in darkness, the deodar-glen.
 What those wings had to say seemed to conduct
 just for an instant velocity's Passion
 Into the very heart of thrilled stillness.
 The mountain wished to be Baishakh's vagrant cloud.
 The trees – they wanted to untie themselves
 from the earth, to spread wings
 and follow the line of that sound,
 to lose themselves in the quest for the sky's limit.

(continued)

પ્રવાહ જેલમનો, કટાર જેવો, વળાંક લેતો,
 સાંજના રાજમાં ઝિલમિલ ઝિલમિલ થતો, અંધકારમાં ઓગળતો.
 દિનાંતે, ચઢી આવતી રાતની ભરતી,
 કાળા પાણીમાં તારકફૂલોને ખેંચી લાવતી.
 અંધારી ગિરિમાલા તળે ઊભી દેવદારની કતાર,
 સ્વપ્નસ્થ સૃષ્ટિ ચઢી રહી કરવા કાંઈ ઉચ્ચાર.
 અવ્યક્ત સ્પષ્ટ શબ્દ – ગુંજતા ધ્વનિ પૂંજ અંધકારે,
 સહસ્રા સાંભળ્યો મેં વીજળી શો અવાજ ગગને.
 અવકાશને વીંધતો, વિચરતો ધીરે, ધીરે, દૂર, દૂર ને અંતે વીલાતો.
 ઓ મુક્ત ઊડતા હંસલા,
 પાંખો તમારી મસ્ત ઝંઝાવાતના આસવે,
 ઉછાળતી આશ્ચર્યના મોજા ને આનંદ, ઉલ્લાસનું હાસ્ય આકાશે.
 આ પંખધ્વનિ – જાણે અપ્સરા બોલકી,
 સ્તબ્ધતાનો તપોભંગ કરી ચાલી પડી!
 અંધકારમાં ડૂબેલી આ ગિરિમાલા ને દેવદારનાં વન,
 રોમાંચક સ્પંદનો અનુભવતાં રોમ, રોમ.
 મને થયું, આ પાંખની વાણી, દિલમાં લાવી,
 ક્ષણમાત્ર માટે વેગનો આવેગ, પુલકિત, નિશ્ચલિત અંતરે.
 પર્વતને થવું હતું વૈશાખનું નિરુદ્દેશ વાદળ,
 તરૂવર ચહે પાંખો પામી, માટીનું બંધન છોડી, દિશા ભૂલી,
 અનુસરવા શબ્દરેખા, શોધવા આકાશના કિનારા.

(આગળ)

The dream of that evening burst and ripples rose,
 waves of yearning for what was far, far away.
 Vagabond wings!
 How the universe cried with longing -
 'Not here, no, not here, somewhere else!'
 Wild birds,
 You've lifted the lid of stillness for me tonight.
 Under the dome of silence in land, water, air
 I can hear the noise of wings - mad, unquiet.
 The grass beat their wings on their own sky - the earth.
 Millions of seed-birds spread their sprouting wings
 from unknown depths of subterranean darkness.
 Yes, I can see these mountains, these forests
 travelling with outspread pinions from island to island, from
 one unknown to another.
 Darkness is troubled by light's anguished cries
 as the wrings of the very stars vibrate.
 Many are the human speeches I've heard
 migrating in flocks, dying on invisible tracks
 from obscure pasts to distant inchoate futures.
 And within myself I've heard day and night
 In the company Of countless birds a homeless bird speeding
 through light and dark
 from one unknown shore to yet another.
 On cosmic wings a refrain echoes through Space:
 'Not here, no, but somewhere, somewhere else!'

બલાક-૩૬-૧૯૧૬

Srinagar, autumn 1915 (Kartik 1322)

English translation by Ketaki Kushari Dyson

સંધ્યાનાં સ્વપ્ન તૂટે, વેદનાની લહર જાગે, સુદૂરને માટે.
 ઓ પંખી વૈરાગી,
 નિખિલના પ્રાણે વાગતી વ્યાકુલ વાણી,
 'અહીં નહીં, અહીં નહીં, બીજે ક્યાંક.'
 ઓ મુક્ત ઊડતા હંસલા,
 આજે રાત્રે મારે માટે ખોલી દીધું છે સ્તબ્ધતાનું ઢાંકણ,
 સાંભળી રહું હું નિ:શબ્દ તળે આ પાંખોનો નિર્બંધ, ચંચળ શબ્દ.
 તૃણદળ માટીના આકાશમાં ફફડાવતું પાંખો,
 માટીના અંધકાર નીચે, કોણ જાણે ક્યાંથી, મળી છે અંકુરને પાંખો
 અને ઊડતાં લાખ, લાખ બીજ.
 જોઈ રહું હું આજે આ ગિરિરાજ, આ વનરાજી, ઊડતા મુક્ત પાંખે,
 દ્વીપ દ્વીપાંતરે, એક અજ્ઞાતથી બીજા અજ્ઞાતે.
 નક્ષત્રોમાં પાંખોનાં સ્પંદન
 ચમકતો અંધકાર, સાંભળી પ્રકાશનું કંદન.
 સાંભળી રહું હું, અવાજ માનવ મહેરામણનો,
 જે ઊડી ચાલતો અદ્રશ્ય પાંખે,
 અસ્પષ્ટ અતીતથી દૂર, દૂરના બીડાયેલા યુગાંતરે.
 સાંભળી રહું હું મારા અંતરે,
 અસંખ્ય પંખીની સાથે દિનરાત ઊડતું એક બેઘર પંખી, પ્રકાશ- અંધકારે,
 એક કિનારેથી બીજા કિનારે.
 શૂન્ય નિખિલમાં ઊઠતો ધ્વનિ - પાંખના ગાને,
 'અહીં નહીં, અહીં નહીં, બીજે ક્યાંક, કોઈ બીજે ઠેકાણે.'

This yearning of my body- what does it want to say?
 Into my heart have come the new and the fresh,
 Therefore I have put on this new veil.
 It is like the wave of the new flooding my body;
 it is bordered with song to draw around my breast.
 I have given myself to him; yet ever anew offer this gift. In
 my eyes sparkles new Light, Blooms a smile;
 And with it my new veil brings my body afresh to him.
 The light of the moon shall shine on the forest's shadow
 through the tearful songs of my eyes.
 Then we two, as the folds of my new veil
 whisper each to the other,
 Shall meet in the midst of the Universe. .
 Ah, my heart is like an evening sky,
 The wild riot of colours does not cloy.
 Therefore I change my man veils,
 From colour to colour.
 Look, Today my veil is blue like rain-washed sky.
 The hue of the sky is bewildering blue,
 Merging with the forest's shade.
 Today over my body blows the seaward wind
 and the new veil brings me
 the message of the rain-drenched sky.

બલાક-38-1916

English translation by Aurobindo Bose

આ મારા તનનો તલસાટ - શું કહેવું છે એને?
 નિર્મળ, નૂતન ઊભરાતા મારે અંતરે,
 માટે જ પરિધાન નવીન પોષાકનું આજે.
 ઊભરાતાં નૂતન તરંગો મારા શરીરે,
 તેના ગીતની કિનાર વીંટળાતી મારા અંતરે.
 સમર્પણ કરી છે મારી જાત તેને, ને છતાં યે આ નિત્ય નૂતન ઉપહાર તેને.
 મારા નયનોમાં ચમકતો નૂતન પ્રકાશ અને ખિલતું સ્મિત,
 તેની સાથે આ નૂતન પરિધાન ધરતું મારું શરીર ફરી એક વાર તેને.
 મારી આંખોના અશ્રુભીના ગીત થકી ચાંદની ઢોળાશે વનની છાયામાં,
 જેમ મારા આ નવા પરિધાનના બે છેડા વાત કરતા એક બીજા સાથે,
 તેમ મળીશું આપણે બે સૃષ્ટિની વચ્ચે.
 અરે, મારું હૈયું તો છે સાંજનું આકાશ જે રંગના અતિરેકથી ન ધરાય.
 માટે જ બદલું હું નિત નવું પરિધાન, રંગ બેરંગી.
 જુઓ, આજે છે મારો પોષાક વર્ષાભીના નભ - શો નીલ,
 રંગ છે ગગનનો લોભામણો નીલો, ભળી જતો તેમાં વનનો છાંયો.
 આજે મારા શરીર પર વીંઝાતો સાગરનો સમીર,
 અને મારું નૂતન પરિધાન લાવતું વર્ષાભીના આકાશનું ગીત.

Lover's Gift

-39-

There is a looker-on who sits behind my eyes.
It seems he has seen things in ages and worlds
beyond memory's shore,
and those forgotten sights glisten on the grass
and shiver on the leaves.

He has seen under new veils the face of the one beloved,
in twilight hours of many a nameless star.

Therefore his sky seems to ache
with the pain of countless meetings and partings,
and a longing pervades this spring breeze,
-the longing that is full of the whisper
of ages without beginning.

એઈક્ષને મોર હૃદયેર પ્રાંતે

બલાક-40-1916

-39-

મારી આંખોમાં એક દ્રષ્ટા બેઠો છે,
જે સ્મૃતિના કિનારાની પારના સ્થળ અને કાળ જોઈ શકે છે
અને વિસરાયેલી વાતો ઘાસમાં ચમકે છે અને પાંદડામાં કંપે છે.
સંધ્યા સમયે અનેક અનામી તારાના પ્રકાશમાં નવા ઘુંઘટની અંદર ઢંકાયેલું
પ્રિયતમનું મુખ એણે જોયું છે.
માટે જ એના આકાશમાં અગણિત મિલન અને વિદાયની વેદના છે
અને આ વસંતના પવનમાં વિરહની ઝંખના ફેલાઈ છે
-જેમાં આરંભહીન યુગોની ધીમી ધીમી વાતો સમાઈ છે.

(3.12.1998)

The Fugitive- 1919?

-56-

I have looked on this picture in many a month of March
when the mustard is in bloom,
- this lazy line of water and the grey of the sand across,
the rough path along the river bank
carrying the comradeship of the field to the village heart.

I have tried to capture in rhyme
the wistfulness of the idle whistle of the wind,
the sound of the oar-strokes of a passing boat.

I have wondered in my mind
how simply it stands before me, this great world,
with what fond and familiar ease it fills my heart,
this meeting of the Eternal Stranger.

વે કથા બાલિતે ચાઈ

બલાકા-41

-56-

ઘણી યે વાર જોયું છે મેં, વસંતનું આ દ્રશ્ય,
રાઈના ફૂલો ખિલ્યા છે પૂર બહારમાં,
આ પાણીની આછી પાતળી રેખા ને ભૂખરી રેતી બાજુમાં,
નદી કિનારે આ વાંકોચૂંકો રસ્તો,
ખેતરની મૈત્રીને ગામડાની વચ્ચે લઈ જતો,
આ પવનનો ધીમો ધીમો ઘૂઘવાટ,
ને પસાર થતી નાવના હલેસાનો અવાજ,
- આ બધાંનો મેળવવાનો પ્રાસ, કર્યો છે મેં પ્રયાસ.
ઘણી યે વાર વિચાર્યું છે મેં મનમાં,
કેવું સહજ દેખાય છે આ દ્રશ્ય, આ ભવ્ય જગતનું,
- કેવા પ્રેમથી, કેવી સરળતાથી ભરી દે છે મારું હૃદય,
આ મિલન, સનાતન અજનબી સાથેનું.

You, I have humiliated, again and again.
 You came in the morning with a song;
 Because you disturbed my sleep, I threw stones at you.
 Next moment you were lost in the crowd.
 Like a beggar you came to my door,
 but I turned you away.
 In the evening you came, torch in hand,
 Dim and strange like an evil dream.
 Taking you to be an enemy, I barred all my doors.
 A shiver ran through the darkness.
 For this you came, my unknown friend,
 So that I might refuse you,
 Turn you back, and strike you.
 Then at the dead of night, when the lamp goes out,
 I shall feel lonely without him whom I turned away.
 In this life, those whom I have welcomed
 with great honour and eagerness
 Will vanish and merge into darkness.
 He I ignored, did not know, did not understand;
 His face shall appear again before my sleepless eyes
 In the light of the stars.
 In the perfume of the Rajanigandha;
 His many departures shall echo in my heart
 as many returns.

બલાક-42-1916

English translation by Aurobindo Bose

ફરી ફરીને અવગણના કરી છે મેં તારી.
 આવ્યો તું સવારે, લઈને એક ગીત,
 બગાડી નિદ્રા મારી ને મેં ફેંક્યા તારા પર પથ્થર.
 બીજી જ ક્ષણે ખોવાયો તું જનમેદનીમાં.
 આવ્યો તું મારે આંગણે ભિક્ષુકની જેમ, પણ ન આવકાર્યો મેં તને.
 સાંજે આવ્યો તું લઈને હાથમાં મશાલ, દુઃસ્વપ્ન શો, ઝાંખો ને વિચિત્ર,
 સમજીને તને દુશ્મન, બંધ કર્યાં મેં કમાડ.
 કંપી રહ્યો અંધકાર.
 મારા અજ્ઞાત મિત્ર, હું તને નકારું, જાકારું કે મારું -
 માટે જ તો આવ્યો હતો તું!
 પછી મધરાતે, બુઝાતા દીપકે,
 જેને મેં જાકારો દીધો, તેના વિના લાગશે મને એકલું.
 આ જીવનમાં, જેમને મેં આવકાર્યાં, ખૂબ સન્માન્યાં,
 તે બધા જ અદ્રશ્ય થશે અંધકારમાં,
 જેને મેં અવગણ્યો, ન જાણ્યો, ન ઓળખ્યો,
 તેનો ચહેરો ફરી, ફરી દેખા દેશે નિદ્રાહીન આંખો સામે,
 તારાના પ્રકાશમાં, રજનીગંધાની ફોરમમાં,
 એની અગણિત વિદાયના પડઘા પડશે મારા અંતરે અગણિત આગમનમાં.

Poems

-62-

I shall not wait and watch in the house for thy coming,
but will go forth into the open,
for the petals fall from the drooping flowers
and time flies to its end.
The wind is up, the water is ruffled,
Be swift and cut the rope,
let the boat drift in the midstream,
for the time flies to its end.
The night is pale,
the lonely moon is plying its ferry of dreams
across the sky.
The path is unknown, but I heed it not,
My mind has the wings of freedom
and I know that I shall cross the dark.
Let me but start on my journey,
for the time flies to its end.

કબે તુમિ આસબે બલે - ૧૯૧૨
ગીતપંચાસિકા

-62-

ઘરમાં બેસીને તારા આવવાની રાહ નથી જોવી,
ખુલ્લા મેદાનમાં નીકળી પડીશ.
લચી પડેલા ફૂલની પાંખડી ખરતી જાય છે
અને સમય તેના અંત તરફ ધસતો જાય છે.
નીકળ્યો છે પવન અને ઉઠે છે પાણીમાં તરંગ,
જલદી કર, છોડ દોરડું,
જવા દે નાવને મઝધારે,
સમય તેના અંત તરફ ધસતો જાય છે.
ફિક્કી રાત્રે, એકલો ચંદ્ર તેની સ્વપ્નની હોડીમાં આકાશ પાર કરે છે.
રસ્તો અજાણ્યો છે પણ મને એની પરવા નથી,
સ્વાતંત્ર્યની પાંખથી, મને શ્રદ્ધા છે કે હું અંધકારને પાર કરીશ.
પણ મને મારી મુસાફરી શરૂ કરવા દો,
સમય તેના અંત તરફ ધસતો જાય છે.

The Last Establishment

They always say; “has gone”, “Has gone away”.

Yet let me add this: don’t say he or she is not.

That’s a lie.

Therefore I can’t endure it.

It hurts my soul.

Coming and going to men are so clearly partitioned
that their language bears but half a hope.

But I would unite myself to that ocean
where is and is not,
in their fullness,
are equipoised.

શેષ પ્રતિષ્ઠા

૫૯૫૮૩-૧૯૧૮.

English translation by Ketaki Khushari Dyson.

બધા હંમેશા કહે છે, ‘ગયો’, ‘જતો રહ્યો’.

પણ મને કહેવા દો,

એમ ન કહેશો કે તે અથવા તેણી નથી. કારણ કે એ સાચું નથી.

અને માટે, મારાથી એ સહન નહીં થાય.

મારા આત્માને દુઃખ થાય છે એનાથી.

માણસો માટે આવવું અને જવું,

બંને એકબીજાથી સાવ જુદા છે.

અને માટે જ તેમની ભાષામાં આશા પણ અડધી જ છે.

પણ હું તો સમાઈશ એ દરિયે,

જ્યાં ‘છે’ અને ‘નથી’, સંપૂર્ણપણે સમતોલાયેલા.

When I see the world as a song,
I know and comprehend him the best of all.
Then the language of his love fills the sky with light.
Then every particle of dust speaks to me with his voice.
Then He stands aloof no longer,
but takes His seat within my soul,
then my heart quivers in ecstasy
with all the blades of grass that He has made.
Then the beauty of form overflow the limit of its lines
and dissolves in an ocean of joy.
And the whole world whispers to me
its innermost secrets.

ગાનેર ભિતર દિવે યખન -- ૧૯૧૮

ગીતબિતાન-

English translation by Ksitish Roy.

ગીતમાં જોતો હું જગતને જ્યારે,
સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને દર્શન તેના મને ત્યારે.
ત્યારે,
-તેના પ્રેમની ભાષાથી પ્રકાશ સભર આકાશ,
-પ્રત્યેક રજકણેથી પ્રગટતો, બોલાવતો, મને તેનો અવાજ,
-નથી તે અતડો પણ છે મુજ અંતરતમમાં એકાકાર,
-તેણે સર્જિત અંકુર સાથે આનંદથી થનગનતું હૈયું મારું,
-આકારનું સૌંદર્ય ઊભરાતું તેની આકૃતિની સીમાની બહાર,
અને ઓગળતું આનંદના સાગરમાં
અને સમસ્ત સૃષ્ટિ તેના અંતરતમનું રહસ્ય કહેતી મારા કાનમાં.

The Fugitive-1919?

-78-

Breakmy door-lock
and take me out with thee into freedom, my Friend.
My days pass and my nights
and my heart is weary with watching .
Is that the morning light
which touches the far end of my path,
and is it time
when thy chariot may carry thee to my door?
Night waits at the roadside of the dawn
to offer up her lights,
and through the dark I feel that flowers are opening
and the first note trembles
in all the golden strings of the sky.

ભેંગે મોર ઘરેર ચાબી - ૪.૧.૧૯૧૮

ગીતબિતાન-1-58

-78-

તોડીને તાળા મારા, મિત્ર મારા, મુક્ત કર મને તારી સાથે.
પસાર થતા દિવસો અને રાતો ને થાક્યું મારું હૈયું, રાહ જોતાં.
મારા પથના દૂરના છેડે પથરાતો પેલો પ્રભાતનો પ્રકાશ છે?
તને મારા બારણે લાવતા રથને આવવાનો સમય થઈ ગયો છે?
પરોઢના પથ પર પ્રતીક્ષા કરતી રાત - ધરતી એનો પ્રકાશ
અને અંધકારમાં અનુભવતો હું, ખિલતાં ફૂલો
અને પ્રથમ સૂર રણકતો આકાશના સર્વ સુવર્ણ તારે.

I couldn't keep them in the golden cage -
my days, my many-coloured days.
They couldn't take it - the bondage of laughter and tears -
my days, my many-coloured days.
The language of my heart's very own songs
they might pick up: even such was my hope.
But they flew away before learning all the words -
my days, my many-coloured days.
Now I dream that expecting someone there,
they hop around that broken cage of mine -
my days, my many-coloured days.
So much feeling - could it have been in vain?
Were they all made of shadows - those birds?
did they take nothing at all with them to the skies -
my days, my many-coloured days.

દિનગુલિ મોર સોનાર ખાંચાય - 1918/1919

Songs-11

English translation by Ketaki Kushari Dyson

સુવર્ણ પિંજરે એમને ન રાખી શક્યો.
દિવસો, મારા રંગબેરંગી દિવસો.
અસ્વીકાર્ય એમને હાસ્ય અને આંસુનાં બંધનો,
દિવસો, મારા રંગબેરંગી દિવસો.
મારા હૈયાના પોતાના ગીતોની ભાષા
શીખશે તે કદા, એવી હતી મારી આશા.
પણ ઊડી ગયા તે, શીખ્યા પહેલા પૂરા શબ્દો.
દિવસો, મારા રંગબેરંગી દિવસો.
એમ ધારી કે કોઈ ત્યાં આવશે,
વિચરશે તે મારા ભગ્ન પિંજરની ધારે,
એવા હું જોતો સ્વપ્નો.
દિવસો, મારા રંગબેરંગી દિવસો.
શું બધી જ વ્યર્થ, આટલી બધી લાગણી?
છે માત્ર પડછાયા, તે પંખી?
નથી તે લઈ ગયા કાંઈ તેમની સાથે આકાશે.
દિવસો, મારા રંગબેરંગી દિવસો.

The Question

The father returned from the cemetery.
The boy of seven-his body bare,
a gold amulet round his neck was
alone by the window above the lane.
He was unaware of his own thoughts.
The morning sun had just touched
the tip of the neem tree in front of the house opposite.
A man selling green mangoes came to the lane,
called several times, then went away.
The father came and took his little boy in his arms.
The boy asked: "Where's Mummy?"
The father lifted his head upwards and said: "In heaven."
That night the father, weary with grief,
sobbed intermittently in his sleep.
A lantern glimmered by the door.
A pair of lizards kept watch on the wall.
The room faced an open terrace.
At some point
the little boy went outside and stood there.
All around him the houses with their extinguished lights
looked like guards at a giant's palace,
sleeping in a standing position.
The naked child stood staring at the sky.
His bewildered mind was asking a question of someone:
"Where's the road to heaven?"
The sky didn't answer;
only the stars trembled with the dumb darkness's tears.

પ્રશ્ન - દિપિકા-1922

English translation by Ketaki Khushari Dyson.

પ્રશ્નાર્થ

પિતા પાછા આવ્યા, સ્મશાનેથી.
સાત વર્ષનો છોકરો, ખુલ્લા શરીર પર સોનાનો અછોડો પહેરી
જોતો હતો, બારીએથી.
એના પોતાના વિચારોથી એ અજાણ હતો.
સામેના ઘરના લીમડાના ઝાડની ટોચ પર
સવારનો સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો હતો.
કાચી કેરી વેચવા એક માણસ ગલીમાં આવી,
થોડી બૂમો પાડી, જતો રહ્યો.
પિતાએ આવીને તેમના નાનકડા દીકરાને ઊંચકી લીધો.
દીકરાએ પૂછ્યું, 'મા ક્યાં છે?'
પિતાએ ઉપર જોઈને કહ્યું, 'સ્વર્ગમાં.'
એ રાત્રે, દુઃખથી થાકેલા પિતા,
ઊંઘમાં અવારનવાર ડૂસકાં ભરતા હતા.
બારણા પાસે એક ફાનસ બળતું હતું.
બે ગરોળી દીવાલ પર ચોકી કરતી હતી.
રૂમની બહાર ખુલ્લી અગાશી હતી.
છોકરો બહાર જઈને અગાશીમાં ઊભો રહ્યો.
ચારે બાજુ ઊભેલા ઊંચા, ઊંચા મકાન,
રાક્ષસના મહેલના ઊભા, ઊભા ઊંઘતા સંત્રી જેવા લાગતા હતા.
ખુલ્લા શરીરે ઊભેલો છોકરો આકાશને તાકી રહ્યો હતો.
તેનું ગૂંચવાયેલું મન કોઈને પૂછી રહ્યું હતું,
'સ્વર્ગમાં જવાનો રસ્તો ક્યાં હશે?'
આકાશ ચૂપ રહ્યું.
માત્ર તારા કંપી રહ્યા, મૂક અંધકારના આંસુથી.

The Fugitive

2-4

While stepping into the carriage
she turned her head

and threw me a swift glance of farewell.

This was her last gift to me.

But where can I keep it safe from the trampling hours?

Must evening sweep this gleam of anguish away,
as it will the last flicker of fire from the sunset?

Ought it to be washed off by the rain,

as treasured pollen is from heart-broken flowers?

Leave kingly glory and the wealth of the rich to death.

But may not tears keep ever fresh

the memory of a glance

flung through a passionate moment?

"Give it to me to keep," said my song;

"I never touch kings' glory or the wealth of the rich,
but these small things are mine forever."

એકદિ ચાઉનિ - લિપિકા-1922 2-4

2-4

ગાડીમાં બેસતાં તેણે ઉતાવળી અંતિમ નજર મારા તરફ કરી.

આ તેની અંતિમ ભેટ હતી.

પણ તેને સમયના પ્રવાહથી કેવી રીતે બચાવું?

સૂર્યાસ્તના અંતિમ તણખાની જેમ આ વેદનાને પણ સંધ્યા લઈ જશે?

ભગ્નહૃદય પુષ્પોના પરાગના ખજાનાની જેમ

તે પણ વરસાદમાં ધોવાઈ જશે?

રાજવી વૈભવ અને સમૃદ્ધિને ભલે મોત મળતું,

પણ આવેગની ક્ષણમાં મળેલી નજરની યાદ

આંસુમાં તાજી ન રાખી શકાય?

મારું ગીત બોલી ઊઠ્યું,

'એ મને સાચવવા આપો,

રાજવી વૈભવ અને સમૃદ્ધિ મારા માટે અસ્પૃશ્ય છે

પણ આવી ક્ષુલ્લક વસ્તુ હંમેશને માટે મારી જ છે.'

The Flute

The voice of the flute is the voice of eternity.
It is like the flow of Ganges
from Shiva's matted hair onto this earth;
the child of heaven playing on the dust of earth.
By the roadside I hear the flute and my mind is moved,
in a way that no words can express.
That pain I try to compare with joys and sorrows
that are known - but they cannot, I find, be reconciled.
It is brighter than any smile, than any tears we know.
And I feel that what is known is not real - the
unknown is Reality. Rising early in the morning,
I hear the flute playing in the home of the bride.
Where is the harmony between the melody played on this first
day of marriage and that of daily life?
Hidden discontent; neglect, humiliation and weariness;
meanness of petty desires; the strife of ugly callousness;
the wound inflicted by baseness that cannot forgive;
the dust-covered poverty of common living -
in the celestial voice of the flute, there was no trace of all these!
The melody of the song tore away
the curtain of these familiar happenings of everyday life.
Under the blood-red veil,
the bride and bridegroom exchanged their first,
shy, blessed look, whose tremor was echoed in the flute.
As the flute played, while the couple exchanged garlands,
I cast a glance at the bride - on her neck was a
golden necklace; on her feet, anklets; and she stood, as it were,
on the lotus of joy, floating on a sea of tears.
Swayed in the melody of the flute,
she did not seem to belong to the world of everyday.
That girl of the well-known home
was transformed into the bride of the Unknown home.
The flute says that this is Reality.

બાંશી - દિપિકા-1922, English translation by Aurobindo Bose

બંસરી

બંસરીનો નાદ એ છે સનાતનનો અવાજ -
જાણે શંકરની જટામાંથી ધરતી પર વહેતો ગંગાનો પ્રવાહ -
જાણે ધરતીની ધૂળમાં રમતું સ્વર્ગનું બાળક.
રસ્તેથી સાંભળાતી બંસરી અને દ્રવી ઊઠતું મારું અંતર -
તેને વ્યક્ત કરવા નથી કોઈ શબ્દ મારી પાસે,
એ વેદનાને હું સરખાવું છું સુખ અને દુઃખના અનુભવ સાથે -
પણ મને લાગે છે કે તેનો કોઈ જ મેળ નથી.
એ છે વધુ ઉજ્જવળ - કોઈ પણ સ્મિત કરતાં, કોઈ પણ આંસુ કરતાં.
મને લાગે છે કે જે જાણીએ છીએ તે સાચું નથી, વાસ્તવિક નથી.
અજ્ઞાત છે વાસ્તવિકતા.
વહેલી સવારે ઊઠતાં સાંભળી રહું છું વધુગૃહેથી બંસરીવાદન.
લગ્નના પ્રથમ દિવસે વાગતી આ સૂરાવલિ
અને રોજંદા જીવનમાં છે કોઈ તાલમેળ ?
ગર્ભિત અસંતોષ, અવહેલના, અપમાન, થાક, સંકુચિત, ગૌણ કામના, કદરૂપી
બેદરકારીની વેદના, સામાન્ય જીવનનું ધૂળિયું દારિદ્ર્ય -
આ બધાંનો અણસાર પણ બંસરીના અલૌકિક નાદમાં નથી.
રોજંદા જીવનની જાણીતી ઘટના પરથી આવરણ ચીરતી ગીતની બંદીશ,
લાલચટક ઘૂંઘટની નીચે પહેલી વાર શરમાળ નજર મેળવતા વરવધૂ
અને તેના થડકારનો પડઘો સાંભળાતો બંસરીમાં.
બંસરીવાદન સાથે યુગલે એકબીજાને પહેરાવી વરમાળા
અને મારી નજરે પડી વધૂ -
એના ગળામાં હતો સોનાનો અછોડો, એના પગમાં પાયલ
અને તે જાણે ઊડતી હતી આંસુના સમુદ્ર પર તરતા આનંદના કમળ પર.
બંસરીના સૂરમાં લીન, તે વાગતી ન હતી રોજંદા જીવનનો અંશ.
એક જાણીતા ઘરની કન્યાનું પરિવર્તન થતું હતું અજ્ઞાત ઘરની વધૂમાં.
બંસરી બોલતી હતી, 'આ જ છે વાસ્તવિકતા.'

Night and Morning

Here the night descends. O Lord, the sun!
To what country, to what ocean's shore has your morning gone?
Here, in the dark, the Rajanigandha trembles
like the newly-wed bride
who has unveiled herself before the bridal chamber.
Where blossoms the Kanak-chapa flower of early dawn?
Who has awakened, extinguishing the lamp lit in the evening,
throwing away the garland woven in the night?
Here, one by one, the doors are locked -
there, the windows open.
Here, the boats are moored and the boatman sleeps-
there, the boats are spread out in the wind.
They have come out of the inn and,
with faces turned eastwards they march.
Their foreheads are touched by the morning light,
and their boat for the last crossing is not yet gone.
For them, in window after window,
black eyes tender with longing
are looking out with steadfast gaze.
The road unfolds before them the red letter of invitation, saying :
'For you everything is ready.'
In their hearts, to the rhythm of their blood,
sounds the drum of victory.
Here, everybody in the dusky light has made their last crossing.
In the courtyard of the inn they have spread out their beds -
some are alone, some have tired companions.
What lies in front of the road, they cannot see;
what lies behind, they whisper of to one another.
While talking, the words come to a stop and they grow silent.
Then, looking into the sky, they see the seven saints.
O Sun, the Lord !
To your left is night, to your right is the morning -
bring them together.
Let the shadow of the one take upon its lap
the light of the other and imprint upon it one gentle kiss.
Let the melody of morn bless the melody of night and pass away.

સંધ્યા ઓ પ્રભાત - લિપિકા-1922

English translation by Aurobindo Bose

ઢળતી હતી રાત, સૂર્યનારાયણ, મારા નાથ, ક્યાં ગયું તમારું પ્રભાત ?
-ક્યા દેશે કે પછી ક્યા દરિયાને કિનારે ?
અહીં અંધારે રજનીગંધા કંપે,
જેમ ઘૂંઘટવિહીન નવોદ્ભ સોહાગ રાતે.
ક્યાં ખિલતાં કનકચંપાનાં ફૂલ ?
જાગીને કોણે બૂઝાવ્યો દીવો,
જે આગલી સાંજે હતો પ્રગટ્યો ?
ને આ રાત્રે ગૂંથેલો હાર, તૂટી ગયો શાને ?
અહીં બંધ થતાં બારણાં, એક પછી એક, અને ત્યાં ખુલ્લી છે બારી.
અહીં, છે હોડી બાંધી ઘાટ પર ને સૂતા છે ખલાસી,
ત્યાં પવનથી દોડી રહી નાવડી.
આવીને સરાઈની બહાર, કરતા પૂર્વ પ્રતિ પ્રયાણ.
નીરખી રહેતી તેમને દરેક બારીએથી
ઘેરી એક વિરહ સભર નાજુક નજર.
રસ્તાનું પહોંચતું નિમંત્રણ, 'સર્વસ્વ ન્યોચ્છાવર તમારા પથ પર.'
અંતરમાં તેમના અને તાલમાં તેમના
રૂધિરના ઊંઠી રહેતા જયનાદ દુંદુભિના.
અહીં આછા સાંધ્ય પ્રકાશે અંતિમ પ્રયાણ. પથરાતી સેજ સરાઈને પ્રાંગણ.
કોઈ એકાકી તો કોઈના શ્રાન્ત સાથી.
ધુંધળો છે માર્ગ આગળ, ઘુસપુસ છે, જોયું શું પાછળ.
વાર્તાલાપે ને શબ્દને અંતે, છવાતી શાંતિ
ને નજર આકાશે જોઈ રહેતી સપ્તર્ષિ.
સૂર્યનારાયણ, મારા નાથ,
ડાબા હાથે રાત ને જમણે તમારે પ્રભાત.
લાવોને તેમને એકબીજાને સંગાથ.
એકની છાયાને ખોળે પડવા દો બીજાનો પ્રકાશ.
એક નાજુક ચુંબનની પડવા દો છાપ.
સાંધ્ય સંગીતને આપી આશીર્વાદ,
પ્રભાત સંગીત ભલે વીલાપ.

First Sorrow

The path that wound along the forest
is overgrown with grass today.
In that solitude, from behind me, someone said :
'Can't you recognise me?'
I turned and looked at her. I said :
'I vaguely remember,
but I can't exactly recall your name.'
She said : 'I was yours long ago -
that sorrow of yours when you were twenty-five.'
The corners of her eyes were slightly moist,
like the reflection on the moon on the lake's
waters. Astonished, I stood still and said :
'That day I saw you dark, like the clouds of July;
today you look like the golden image of Autumn.
Have you lost all the tears of that day?'
She said nothing - only a slight smile illumined her
face. I understood; everything was said in that smile.
The cloud of rainy July
had learnt the smile of Autumn's Shiuli flower.
I asked : 'Have you still preserved within you
the youth I was at twenty-five?'
She replied : 'Look at my necklace.'
I saw : not one petal of that spring garland
had withered.
I said : 'Everything else of mine has withered away.
But on your neck
my youth of twenty-five has not grown pale.'
Slowly she placed the garland on my neck and said:
'Do you remember, that day you said
you wanted no consolation, but only sorrow?'

(continued)

પ્રથમ વેદના

આજે, વનરાજીમાં વિચરતા રસ્તે, ઊગી ગયું છે ઘાસ.
એ એકાંતમાં મારી પાછળથી કોઈ બોલ્યું, 'ઓળખાણ ન પડી?'
પાછું ફરીને એની સામે જોઈ હું બોલ્યો,
'આછું, આછું યાદ આવે છે પણ નામ યાદ નથી આવતું'
એણે કહ્યું, 'ઘણાં વર્ષો પહેલાં હું તમારી હતી -
તમે પચીસ વર્ષના હતા, ત્યારની તમારી વેદના.'
એની આંખોના ખૂણા ભીના હતા -
તળાવના પાણીમાં પડતા ચંદ્રના પ્રતિબિંબ જેવા.
આશ્ચર્યચકિત થઈને હું બોલ્યો, 'એ દિવસોમાં જોઈ હતી તને,
અષાઢના વાદળ જેવી - શ્યામ.
આજે તું દેખાય છે શરદની સોનેરી સવાર જેવી,
એ દિવસોનાં આંસુ બધાં લૂછાઈ ગયાં?'
તે કાંઈ બોલી નહીં. એક આછું સ્મિત તેના ચહેરા પર પથરાઈ ગયું.
હું સમજી ગયો. એ સ્મિતમાં બધું જ કહેવાઈ ગયું.
અષાઢના વાદળને શરદના પારિજાતના ફૂલોનું સ્મિત સમજાઈ ગયું હતું.
મેં પૂછ્યું, 'એ પચીસ વર્ષના યુવાનને તેં સાચવ્યો છે?'
તેણે તેના ગળાના હાર તરફ આંગળી ચીંધી.
મેં જોયું તો તે માળાની એક પણ પાંખડી કરમાઈ ન હતી.
મેં કહ્યું, 'બીજું બધું જ કરમાઈ ગયું
પણ તારા ગળે સચવાયેલું મારું યૌવન આંખું નથી થયું.'
હળવેથી મારે ગળે હાર પહેરાવી, તે બોલી, 'યાદ છે,
તે દિવસે કહ્યું હતું તમે કે નથી જોઈતી સહાનુભૂતિ - માત્ર વેદના?

(આગળ)

Ashamed, I replied : 'I did.
But after that countless years passed away, and I
forgot! She said : 'That bridegroom,
the god who resides in the heart of man -
he has not forgotten.
Since then, hidden,
I have been waiting in the forest glade.
Welcome me back.'
I took her hands in mine and said :
'What wondrous, ineffable beauty is this
I behold today!'
She said :
'What was sorrow, is transformed today into peace.'

પ્રથમ શોક - દિપિકા-1922

English translation by Aurobindo Bose

શરમાઈને મેં જવાબ આપ્યો, 'કહ્યું હતું.
પણ તે પછી ઘણો સમય વીતી ગયો અને હું ભૂલી ગયો.'
તેણે કહ્યું, 'એ વરરાજા - માનવહૃદયમાં વસતો ઈશ્વર -
નથી ભૂલ્યો. ત્યારથી છૂપાઈને વનરાજીમાં,
હું પ્રતીક્ષા કરું છું. મારું સ્વાગત કરો.'
એનો હાથ મારા હાથમાં લેતા હું બોલ્યો,
'આ તે કેવું અદ્ભુત અવિનાશી સૌંદર્ય હું નીરખી રહ્યો છું!'
તેણે કહ્યું, 'જે વેદના હતી, તે આજ શાંતિ સ્વરૂપ છે.'

Story Telling

As soon as the child could speak, he said :
‘Tell me a story.’
Granny began : ‘One king’s son, one watchman’s
son, one merchant’s son...’
The tutor roared : ‘Three times four is twelve.’
But just at that moment,
the demon in the story gave a louder roar :
‘Fee-fo-fum! I like man’s flesh -’
and the roar of the multiplication table
could not reach the child’s ear.
The moralist shut the boy in his room and said:
‘Three times four equals twelve - this is truth;
but one king’s son, one watch- man’s son,
one merchant’s son - that is not truth, therefore...!’
The child has now crossed that lake of the mind
whose location cannot be found on any map.
The slender raft of ‘three times four equals twelve’
tries hard to follow the child’s flight -
but with its rudder of arithmetical tables
it cannot catch him.
The moralist thinks that
this is nothing but a child’s sheer naughtiness -
it should be cured with a whipping.
Seeing the tutor acting this way, granny grows
silent. But troubles never end - as soon as one
disappears another takes its place.
The storyteller came and took his seat.
He began with the story of the Princess
exiled to the Forest.
When the story reached the point where the
she-demon’s nose is being chopped of, the moralist
said : ‘There is no historical proof of this;
what can be proved is that
three times four equals twelve!’

(continued)

કથાનક

બાળક બોલતું થાય એટલે તરત કહે, ‘મને વાર્તા કહો.’
અને દાદી તરત શરૂ કરી દે,
‘એક રાજાનો દીકરો, એક પગીનો દીકરો અને એક વાણિયાનો....’
માસ્તર બૂમ પાડીને કહે, ‘ત્રણ ચોક બાર.’
એ જ ક્ષણે વાર્તામાંનો રાક્ષસ એનાથી પણ મોટી બૂમ પાડતો,
‘ખાઉં, ખાઉં, માણસ ગંધાય, માણસ ખાઉં.’
-અને પેલા ગુણાકાર કે ઘડિયા બાળકના કાન સુધી ન પહોંચતા.
માસ્તર બાળકને એના રૂમમાં પૂરીને કહેતા,
‘ત્રણ ગુણ્યા ચાર બરાબર બાર, એ જ સત્ય છે.
રાજાનો દીકરો, પગીનો દીકરો અને વાણિયાનો દીકરો -
એ બધી સાચી વાતો નથી....’
બાળકનું મન પાર કરે છે એક તળાવ, જેનું અસ્તિત્વ કોઈ નકશામાં નથી.
‘ત્રણ ચોક બાર’નો નાનકડો તરાપો ખૂબ પ્રયત્ન કરે છે,
બાળકને ઊંડાણમાં આંબવાનો -
પણ અંકગણિતના સુકાનથી એને પકડી શકતો નથી.
માસ્તર માને છે કે આ બાળકની આડોડાઈ છે
અને એને માર મારીને સીધો કરવો જોઈએ.
માસ્તરની વાત સાંભળી દાદી ચૂપ થઈ જાય છે.
પણ મુશ્કેલીનો આ અંત નથી. એક પછી બીજી આવે જ જવાની છે.
વાર્તા કહેનાર આસન જમાવીને વનમાં મોકલેલી કુંવરીની વાર્તા શરૂ કરે
છે. ડાકણનું નાક કાપવા સુધી વાત પહોંચે ત્યાં તો
માસ્તર કહે છે,
‘આની કોઈ જ ઐતિહાસિક સાબિતી નથી.
પણ ‘ત્રણ ગુણ્યા ચાર બરાબર બાર’ સાબિત થઈ શકે તેમ છે.’

(આગળ)

Meanwhile, in the story,
 Hanuman has given a great leap into the sky –
 a leap so high that History cannot keep up with it.
 From primary to secondary school,
 and from there to college –
 the purging of the boy's mind went on.
 But however much the purging continued,
 his childish longing to be told a story could not be
 killed. It is clear from this that,
 not only in childhood but at every age,
 Man is a creature who is nourished by
 'storytelling'. Therefore all over the world,
 in every home, in every epoch, in every tongue,
 there is a gathering of stories
 which surpasses all else that Man gathers.
 The moralist overlooks one fact –
 the intoxication of storytelling
 is the intoxication of the Creator.
 If He cannot be corrected,
 then there is no hope of correcting Man.
 One day, in his workshop, the Creator became
 busy, making Water from fire, earth from water.
 Creation was drenched in sweat
 and filled with vapours.
 The lumps of metal were just taking solid form;
 all the raw ingredients were lying scattered about,
 and there was a din of hammers.
 If, that day, one had taken a look at the Creator,
 one would never have thought
 that there was any trace of childishness in Him.
 Then – who knows when – life's play began :
 the grass grew, trees raised their heads, animals
 ran, birds flew.
 Some, rooted to the ground, raised their cupped
 hands in adoration to the sky;

(continued)

પણ વાર્તામાં હનુમાને એટલો મોટો ઠેકડો માર્યો છે
 કે ઇતિહાસ એને પહોંચી જ નથી શકતો.
 પ્રાથમિક પછી માધ્યમિક અને પછી કોલેજ –
 છોકરાના મગજને સુધારવાની પ્રક્રિયા ચાલુ જ રહે છે
 અને તો યે તેની વાર્તા સાંભળવાની આતુરતાનો અંત જ નથી આવતો.
 આના પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે માત્ર બાળપણમાં જ નહીં,
 પણ કોઈ પણ કાળે માણસને વાર્તા સાંભળવાનો રસ હોય છે.
 માટે જ દુનિયામાં બધે જ –
 દરેક ઘરમાં, દરેક યુગમાં, દરેક ભાષામાં વાર્તાનો એવો સંગ્રહ હોય છે
 જે માણસના બીજા બધા જ ખજાનાથી બહેતર હોય છે.
 શિક્ષક એક વાત ભૂલી જાય છે કે વાર્તાનો નશો એ સર્જકનો નશો છે.
 જો સર્જક ન સુધરી શકે તો માણસ કેવી રીતે સુધરી શકે?
 એક દિવસ સર્જક એના કારખાનામાં કામમાં ડૂબેલો હતો –
 આગમાંથી પાણી બનાવતો અને પાણીમાંથી ધરતી –
 સર્જન વાયુ સભર અને પરસેવાથી લદબદ, ધાતુના ટુકડા
 કઠણ થતા હતા, કાચો માલ ઠેર ઠેર ફેલાયેલો પડ્યો હતો,
 હથોડીનો અવાજ આવતો હતો – એ દિવસે સર્જકને જોયો હોય
 તો તેનામાં બાલિશતાનો અંશ પણ દેખાતો ન હતો.
 અને પછી કોણ જાણે ક્યારે, જીવનની લીલા શરૂ થઈ –
 ઘાસ ઊગ્યું, ઝાડનું માથું ઊંચું થયું, પ્રાણીઓ દોડ્યા, પંખી ઊડ્યાં –
 કોઈકે ધરતી પર ઊભા રહીને આકાશ તરફ સન્માનથી ખોબો ધર્યો,
 કોઈક આરામથી લાંબા થઈને ધરતી પર સૂતા,
 કોઈક પાણીમાં ચૂપચાપ નૃત્ય કરતા ધરતીને ફરી વળ્યા,

(આગળ)

some, at liberty,
spread themselves across the earth in all directions;
some, under the veil of the waters,
encompassed the world in a silent dance;
others, spreading their wings in the sky –
that great carpet spread out for the Sun god –
were busy composing their songs of worship .
Thus aeons and aeons passed. Then, on a sudden
whim, forty nine vapours were summoned
to the Creator's workshop.
Mingling them all, he created Man.
After countless ages,
his age of story- telling began at last.
Long aeons had been spent in Science,
in Craftsmanship; now began his age of Literature.
He made Man blossom forth in story after story.
The life of animals and birds
consists in eating, sleeping and rearing the young;
but Man's life is one of storytellingso
much endured, so much experienced, joy and
sorrow, the action and reaction of good and evil;
such a whirlpool raised by the clash of will against
will, of one against ten, of desire against reality,
of nature against aspiration.
Just as the river is the flow of water,
so Man is the flow of a story.
So, when man meets man, the first question asked is
: 'What is the news? What has happened? What
next?' This 'what next' added to 'what next'
weaves the story of Man.
This makes life's story, Man's history.

(continued)

બીજા વળી સૂર્યનારાયણ માટે પથરાયેલા ગાલીયા જેવા આકાશમાં
તેમની પાંખો પ્રસારીને પ્રાર્થનાના ગીતો ગાઈ રહ્યા.
યુગોના યુગો વીતી ગયા.
પછી એકાએક કારણ વિના
સર્જકના કારખાનામાં ઓગણપચાસ વાયુ લાવવામાં આવ્યા.
એ બધાંનાં મિશ્રણમાંથી એણે માણસનું સર્જન કર્યું.
અગણિત યુગો પછી આખરે વાર્તા કહેવાના યુગનો આરંભ થયો.
ઘણા યુગો વીત્યા હતા વિજ્ઞાનમાં, કારીગરીમાં –
હવે શરૂ થયો સાહિત્યનો યુગ.
એણે માણસને વિકસાવ્યો, એક પછી એક વાર્તામાં.
પ્રાણી અને પક્ષીનું જીવન વીતતું ખાન, પાન, શયન, અને ભરણપોષણમાં
– પણ માણસનું જીવન છે વાર્તા જેવું –
સહન કરવું, અનુભવવું, આનંદ, વેદના,
સાચા અને ખોટાના ઢંઢની ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા –
એકની ઇચ્છા બીજાની સાથે
કે પછી કામના અને વાસ્તવિકતા, કુદરત અને આકાંક્ષા –
એક બીજાની સાથે અફળાતા અને વમળમાં ચકરાવો લેતા.
જેમ નદી પાણીનો પ્રવાહ છે તેમ માણસ વાર્તાનો પ્રવાહ છે.
માટે જ એક માણસ બીજાને મળે ત્યારે પહેલો પ્રશ્ન એ જ પૂછે છે કે
'કેમ છો, શા સમાચાર છે? બીજું શું?'
આ 'બીજું શું' ઉમેરાતું 'બીજું શું'માં – અને વણાતી વાર્તા,
માણસના જીવનની. વાર્તા છે માણસનો ઇતિહાસ.

(આગળ)

History composed by God, and story composed by
man - from their mixture man's daily world is created.

Asoka's story and Akbar's story
are not the only true ones for Man;

the story of the prince who,
in search of the treasure of seven kings
crosses the seven seas, is no less true;
and so is the story of the simple heroism

of the devoted Hanuman,

who did not hesitate to uproot Ravana's mountain.

For Man, Duryodhan is as true as Aurangzib.

The point is not,

which event has the greater truth on its side;
that story is truest which, for him,
has the greatest ring of truth.

In God's world of literature, Man is man;
therefore he is made neither of pure matter
nor of pure philosophy -

for all his efforts

the moralist could not make man forget this truth.

At last, in despair, he tried to make a compromise

between morality and story,

but he never succeeded.

In the end the story is spoilt, and morality limps

while rubbish accumulates.

ગદ્ય - લિપિકા-1922

English translation by Aurobindo Bose

પ્રભુએ સર્જ્યો ઇતિહાસ અને માણસે સર્જી વાર્તા -
એ બેના મિશ્રણથી સર્જાયું માણસનું રોજીંદું જીવન.
અશોક અને અકબરની વાર્તા એ જ ફક્ત સત્ય નથી -
સાત રાજાના ખજાનાની શોધમાં નીકળેલા કુંવરની વાર્તા પણ એટલી જ
સાચી છે અને તેમ જ રાવણના પર્વતને ઉખાડી નાંખતા
હનુમાનની વાર્તા પણ એટલી જ સાચી છે.
માણસને માટે દુર્યોધન પણ ઔરંગઝેબ જેટલો જ સત્ય છે.
કઈ વાર્તાને સત્યની સાબિતી છે એ મહત્વનું નથી,
કઈ વાર્તા સૌથી સાચી લાગે છે, એ તેને માટે સત્ય છે. પ્રભુના સાહિત્યના
જગતમાં માણસ, માણસ છે -
એ માત્ર ભૌતિક નથી કે માત્ર તત્ત્વજ્ઞાન નથી.
ગમે તેટલા પ્રયત્ન છતાં શિક્ષક માણસને આ હકીકત ભૂલાવી શકતો નથી.
અંતે, નિરાશ થઈને એ શિક્ષણ અને વાર્તા વચ્ચે
સમાધાન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ તે સફળ નથી થતો.
અંતે વાર્તાની મઝા મરી જાય છે અને શિક્ષણ પણ અધૂરું રહે છે
અને વ્યર્થ ભંગાર ભેગો થતો જાય છે.

Heaven and Earth

The lamp of earth burns in the lap of Mother Earth.
The evening star looks down upon her wistfully,
to watch her light.
That light is like the anxious look of the beloved,
lost to itself;
it flickers like a fear that throbs within a mother's heart.
That light burns within the heart of the green earth,
and trembles with pain in the restless wind.
The voice of the evening star descends from the
skies, bringing benediction,
and the immortal flame is athirst
to burn up in a mortal flame.

સ્વર્ગ-મર્ત - લિપિકા-1922

English translation by Aurobindo Bose

સ્વર્ગ અને પૃથ્વી

માટીનું કોડિયું બળતું ધરતીમાતાને ખોળે.
એને કુતૂહલથી જોતો સાંધ્યતારક - નીરખતો પ્રકાશ.
ખોવાયેલો પોતાનામાં, એ પ્રકાશ છે પ્રિયતમની આતુર નજર જેવો.
એ ઝબૂકતો માના અંતરે ધડકતા ભયની જેમ.
એ પ્રકાશ પ્રજ્જ્વલિત હરિયાળી ધરતીના અંતરે
ને વેદનાથી કંપતો ચંચળ સમીરે.
આકાશેથી આશીર્વાદની વર્ષા સાંધ્યતારકના નાદમાં -
શાશ્વત જ્યોતની ઝંખના, ભસ્મ થવા નશ્વર જ્યોતમાં.

3.9.2000

Life and Mind

In front of my window the red path winds its way
to some distant villages on the horizon.
The bullock cart, loaded with goods,
squeaks along this road, the Santal maidens,
carrying bundles of straw on their heads,
go to the village market and return in the evening,
making the air resonant with their laughter.
But today my mind is not fixed on that highway
where the traffic of humanity is carried along.
That part of life which is restless,
troubled with worries and busy with human
activities, lies dormant today -
for my body is ill and my mind is unattached.
The stormy sea is only the sea of the upper layers;
deep down, where lies the womb of the earth,
the waves cannot carry her message.
When the waves die down,
then alone does the ocean realize its undivided
oneness, of the visible with the invisible,
of the upper with the deeper layers!
Similarly, as soon as I took leave of my active life,
I found my place in that deeper life
where all the cosmic forces have their play.
As long as I was hustling along the road,
I had no time to throw a glance at the banyan tree,
standing silently by the wayside.
Taking leave of the road,
I have come to my window today,
and now our mutual exchange of talk can begin.
Gazing silently at me for hours,
it seems as if the banyan suddenly becomes restless,
as if he wants to say;
'Can you not understand it all?'

(continued)

જીવન અને મન

મારી બારીમાંથી દેખાય છે લાલ માટીનો રસ્તો,
જે ક્ષિતિજ પર દેખાતા ગામ તરફ જાય છે.
સામાન ભરેલું ગાડું કીચૂડ, કીચૂડ અવાજ કરતું રસ્તા પર ચાલ્યું
જાય છે. માથા પર ઘાસના પૂળા લઈને ગામના બજારમાં જઈને
સાંજે પાછી આવતી સંથાલ છોકરીઓના હાસ્યથી હવા ગાજી ઊઠે છે.
પણ આજે મારું મન માનવ પ્રવૃત્તિથી ગાજતા રસ્તા પર ચાલવા નથી માંગતું.
જીવનનો જે ભાગ ચિંતાથી વ્યથિત અને માનવપ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત હોય છે
તે આજે શાંત સૂતો છે, કારણ કે મારું શરીર બિમાર છે અને મન સુસ્ત છે.
દરિયો માત્ર સપાટી પર જ તોફાની હોય છે - ઊંડાણમાં,
જ્યાં ધરતીનું ગર્ભાશય હોય છે ત્યાં મોજાંનો સંદેશો નથી પહોંચતો.
જ્યારે મોજાં શાંત થઈ જાય છે ત્યારે જ દરિયાને એનું ઐક્ય સમજાય છે.
દ્રશ્ય અને અદ્રશ્યનું અને સપાટી અને ઊંડાણનું ઐક્ય.
તેવી જ રીતે મારા પ્રવૃત્તિમય જીવનની રજા લેતાં જ મને મારા ગહન
જીવનમાં -જ્યાં બ્રહ્માંડના પરિબળોની રમત ચાલતી હોય છે - મારું
સ્થાન મળે છે.
જ્યાં સુધી હું દોડતો હતો રસ્તા પર, ત્યાં સુધી મને ફુરસદ ન હતી
ચૂપચાપ રસ્તાની બાજુ ઉપર ઊભેલા વડના ઝાડની સામે જોવાની.
રસ્તાને છોડીને આવ્યો છું આજે મારી બારીપર
અને હવે શરૂ થશે અમારી વાતોની આપલે
ચૂપચાપ કલાકો સુધી મારી સામે જોઈ રહ્યા પછી વડનું ઝાડ
જાણે ચંચળ થઈને મને કહી રહ્યું છે,
'તને આ બધી સમજ નથી પડતી?'

(આગળ)

I console him by saying :
 'Yes, I understand it perfectly. Don't be so restless.'
 For a time the banyan quietens down.
 Then, suddenly, he seems to become restless again –
 the same trembling, rustling and shivering all over.
 Again I soothe him :
 'Yes, yes! Don't worry – I'm your playmate.
 In this playground of Mother Earth,
 through aeons and aeons of time,
 I too have drunk my fill of the sunlight
 and shared with you the milk of her breast.'
 Then suddenly, I hear the breeze caressing him,
 and he stammers : 'Yes ! Yes! Yes.'
 The message that dances in my blood
 and vibrates in the light of the sky
 comes to me through the music of the tremulous
 leaves. That symphony is the music of the whole Universe.
 The main note in that symphony is :
 'I am, I exist, we all exist.'
 It is a joyous message !
 Every particle of the Universe is thrilling with that
 joy – the joy of sheer existence!
 Today, with the banyan tree,
 I have been exchanging just that message of joy.
 The Banyan asks : 'Are you there?'
 I reply : 'Yes, I am here my friend.'

II

When my friendship with the banyan
 began in the spring, its leaves had just sprouted
 and the rays of the sunlight, like truant boys,
 could peep through the chinks in the leaves
 and play hide and seek with the shadows of the earth.

(continued)

હું એને સાંત્વન આપતો કહી રહું છું,
 'હા, મને બધું જ સમજાય છે, આટલા અકળાવાની જરૂર નથી.'
 થોડી વાર વડનું ઝાડ શાંત થઈ જાય છે. પછી એકાએક ફરીથી અકળાતું
 હોય તેમ થથરવા અને ધ્રૂજવા માંડે છે. હું ફરી એને સાંત્વન આપું છું,
 'ભાઈ, ચિંતા ન કર – હું તારો ભેરૂ છું
 આ ધરતીમાતાના પટાંગણમાં
 યુગ, યુગથી મેં પણ પ્રકાશ માણ્યો છે અને એનું જ ધાવણ પીધું છે'
 પછી અચાનક મને સંભળાય છે એને વહાલ કરતો પવન
 અને એ બબડે છે, 'હા, હા.'
 જે સંદેશો નાચે છે મારા લોહીમાં અને ગુંજે છે આકાશના
 પ્રકાશમાં, તે આવે છે કાંપતાં પાંદડાનાં સંગીતમાંથી.
 એ સૂરાવલિ આખા બ્રહ્માંડનું સંગીત છે અને તેનો વાદી સૂર છે,
 'હું જીવું છું, આપણે બધા જ જીવીએ છીએ.'
 આ છે આનંદનો સંદેશ – બ્રહ્માંડના કણકણમાં ફેલાયો છે આ આનંદ
 –માત્ર અસ્તિત્વનો આનંદ.
 આજે હું વડના ઝાડ સાથે માણું છું આ જ આનંદનો સંદેશ.
 વડ પૂછે છે, 'ભાઈ, તું ક્યાં છું?'
 હું જવાબ આપું છું, 'મિત્ર, હું અહીં જ છું.'

-2-

મારી અને વડની મૈત્રીની શરૂઆત વસંતમાં થઈ હતી.
 ત્યારે એના પાંદડા નવાં જ ફૂટ્યાં હતાં
 અને તોફાની છોકરાની જેમ સૂર્યનો તડકો એના પાંદડાની વચ્ચેથી
 ડોકિયાં કરતો અને ધરતી પરના પડછાયા સાથે સંતાકૂકડી રમતો.

(આગળ)

Then came the rains of July,
pouring down upon the earth.
The leaves of the banyan also took on a sombre hue,
like the monsoon clouds,
and through the thick foliage
the sun's rays found no path to enter.
In Spring the tree was bare like a penniless girl,
today it is full like a woman from a well-to-do
home - the very picture of perfect contentment.
This morning the banyan asked me :
'Why are you sitting encased in bricks and mortar?
Why do you not come out into the open
and spread your branches like me?'
I replied : 'Man has to harmonize his inner and his outer
world.' The tree shook himself and said : 'I can't
follow you.'
'I have two worlds, the inner and the outer.'
'Inner world! Where is this inner world?'
'Within my own barrier.'
'What do you do there?'
'I create.'
'Create inside your barrier !
I just don't understand the meaning of your words.'
'Just as a river is formed within the barriers of a
bank, similarly creation can only take place
within the limitations of the finite.
The primordial matter caught within an enclosure
becomes a gem here, a banyan tree there.'
'What kind of a thing is this,
this barrier that surrounds you?'
'It is my Mind. All that is caught within it,
is transformed into Creation.'
'Besides our suns and moons,
how small must your creation look! '
'One cannot measure it by the suns and moons,
for these belong to the outer world.'

(continued)

અને પછી આવ્યો અષાઢનો વરસાદ - ધોધમાર. વડના પાંદડા થઈ ગયા
ઘેરા - વાદળ જેવાં અને સૂર્યના પ્રકાશને પ્રવેશવાની જગા જ ન રહી.
વસંતમાં એ ઝાડ હતું, એક ગરીબ કન્યા જેવું
અને હવે આજે એ ભરાઈ ગયું છે - એક શ્રીમંત ઘરની ગૃહિણી જેવું -
જાણે સંતોષની છબિ! આજે સવારે વડ મને પૂછતો હતો,
'આમ ઈંટ, ચૂનામાં ભરાઈને કેમ બેસે છે ?
બહાર ખુલ્લામાં આવીને મારી જેમ ડાળી કેમ નથી ફેલાવતો ?'
મેં જવાબ આપ્યો, 'ખાણસે તાલ મેળવવાનો છે
એના અંતર અને બાહ્ય જગત સાથે.'
માથું હલાવતા ઝાડ બોલ્યું, 'મને ના સમજાયું.'
'મારા બે જગત છે - અંતર અને બાહ્ય.'
'અંતર - ક્યાં આવ્યું આ અંતર ?'
'મારી સીમાની અંદર.'
'તું ત્યાં શું કરે છે ?'
'સર્જન.'
'સીમાની અંદર સર્જન? નથી સમજાતા તારા શબ્દો!'
'જેમ નદી કિનારાની સીમા વચ્ચે હોય છે
તેમ સર્જન સીમિતના બંધન વચ્ચે જ થઈ શકે
એક ખંડમાં બંધાયેલું આદિસત્ત્વ ક્યાંક રત્ન બને તો ક્યાંક વડ બનીને ઊગે.'
'તને ચારે બાજુથી ઘેરતા અવરોધ શું છે ?'
'એ મારું મન છે. એમં સપડાયેલું બધું જ સર્જન બની જાય છે.'
'આ સૂર્ય અને તારાની સામે તારું સર્જન કેટલું નાનું લાગતું હશે.'
'એને તારા અને સૂર્ય સાથે ન સરખાવાય
કારણ કે એ તો બાહ્ય જગતના છે.'

(આગળ)

‘By what scale then will you measure it?’
 ‘By happiness – but, more so, by Sorrow.’
 ‘This breeze blowing from the East
 speaks to me in whispers,
 and my whole being answers back in response.
 But what you said –
 not a syllable of it could I comprehend.’
 ‘How can I make it clear?’
 As soon as your Eastern wind is enmeshed
 within the strings of the Vina,
 it becomes another creation.
 In what vast sky of remembrance
 this new creation finds its place, I do not know.
 I feel as if there is another sky, a sky where pain reigns.’
 ‘And its Time?’
 ‘Its time is not the time reckoned by events,
 but by suffering. Therefore, that Time is
 measureless.’
 ‘You are indeed an unique creature,
 inhabiting two skies and reckoning two Times !
 You are beyond my understanding.’
 ‘Need you understand?’
 ‘Do you really understand the language of my
 world, what you call the outer world?’
 When your language is transformed by my inner
 world, if you want to call it understanding,
 then it is understanding;
 if you want to call it song, then it is song;
 if imagination, then imagination.’

III

The tree, raising all its branches, said to me :
 ‘Stop a moment, the trouble with you is :
 you think too much and you talk too much.’

(continued)

‘તો પછી તેને કેવી રીતે મપાય?’
 ‘આનંદથી – અને તેનાથી ય વધારે તો દુઃખથી.’
 ‘આ પૂર્વનો પવન મારી સાથે ધીરી ધીરી વાત કરે છે
 અને મારું સમગ્ર અસ્તિત્વ એનાં સ્પંદન અનુભવે છે
 પણ તારી વાતોનો એક પણ અક્ષર મને સમજાતો નથી.’
 ‘કેવી રીતે સમજાવું? તારો આ પૂર્વનો પવન
 જ્યારે વીણાના તાર સાથે ગુંજે છે ત્યારે એક નવું સર્જન થાય છે.
 સર્જનનું સ્થાન સ્મરણના કયા આકાશમાં છે, તે હું નથી જાણતો.
 પણ મને લાગે છે કે એક બીજું આકાશ પણ છે—જ્યાં વેદનાનું સામ્રાજ્ય છે.’
 ‘અને એનો સમય?’
 ‘એનો સમય નથી મપાતો બનાવોની હારમાળાથી –
 પણ સહન કરવાથી – માટે જ એ સમય અમાપ છે.’
 ‘તું તે કેવું પ્રાણી છે, જે બે આકાશમાં રહે છે અને બે સમયને માને છે!
 હું તને સમજી નથી શકતો.’
 ‘તારે સમજવાની જરૂર છે?’
 ‘તું મારા જગતની ભાષા સમજી શકે છે?’
 ‘જ્યારે તારી ભાષાનો મારા આંતર જગતમાં અનુવાદ
 થાય છે ત્યારે હું એને સમજી શકું છું –
 જો તું તેને સમજવું કહે તો – જો તું તેને ગીત કહે તો તે ગીત છે
 અને જો તું તેને કલ્પના કહે તો તે કલ્પના છે.’

–3–

એની બધી જ ડાળી ફેલાવીને ઝાડે મને કહ્યું,
 ‘જરા સાંભળ, તારી તકલીફ એ છે કે તું બહુ બોલે છે અને વિચારે છે.’

(આગળ)

Hearing this, I thought to myself :
 'It is quite true!' I said :
 'To learn to be quiet, that is why I come to you.
 But, due to habit, even when I am silent
 my arguing and debating do not stop,
 just like one who walks even while asleep.'
 I cast away my pen and paper and sat silent,
 looking at the tree.
 His tender leaves, like the fingers of an expert
 musician, struck out melodies from the Vina of light
 flooding the skies.
 Suddenly my Mind raised its voice :
 ' Where is the connecting link
 between what you are seeing and what I am
 thinking? '
 I chid it sharply : 'Again your questions !
 Will you stop now.'
 I remained silent, gazing at the banyan.
 Hour after hour passed away.
 The tree said : 'Well, have you at last understood? '
 I replied : 'Yes, I have.'

IV

That day passed away in silent contemplation.
 Next day my Mind asked me :
 'Yesterday, while gazing at the tree,
 you suddenly exclaimed :
 'I have understood'.
 Can you tell me what you have understood?'

(continued)

આ સાંભળીને મને થયું કે એની વાત તો સાચી છે.
 મેં કહ્યું,
 'ચૂપ રહેતાં શીખવા તો હું તારી પાસે આવું છું. પણ
 ટેવ જ એવી પડી ગઈ છે કે ચૂપચાપ પણ મારા
 વાદવિવાદ ચાલુ જ રહે છે - પેલા ઊંઘમાં ચાલતા
 લોકોની માફક!'
 કાગળ અને પેન્સિલ બાજુ પર મૂકી હું ચૂપચાપ ઝાડને જોતો બેસી
 રહ્યો. ઉસ્તાદની આંગળી જેવાં એનાં નાજુક પાંદડાં આકાશમાંથી વરસતા
 પ્રકાશની વીણા પર એક મધુર બંદીશ છેડી રહ્યાં હતાં.
 એકાએક મને મારા મનનો અવાજ સંભળાયો,
 'તું જ જુએ છે અને હું જ વિચારું છું, એ બંનેની વચ્ચે છે કોઈ સેતુ?'
 મેં ચીઢાઈને કહ્યું,
 'ફરી પાછા સવાલો - ચૂપ રહીશ હવે?'
 ચૂપચાપ હું ઝાડને નીરખતો રહ્યો. કલાકો નીકળી ગયા.
 પછી ઝાડ બોલ્યું, 'આખરે તું સમજ્યો?'
 મેં જવાબ આપ્યો, 'હા.'

-4-

શાંત મનનમાં પસાર થઈ ગયો એ દિવસ.
 બીજે દિવસે મારા મને મને પૂછ્યું,
 'ગઈકાલે ઝાડની સામે જોતાં જોતાં એકાએક તું
 બોલ્યો હતો કે મને સમજાય છે. કહીશ મને કે તું શું સમજ્યો?'

(આગળ)

I replied : 'Inside him,
the Mind of man has become turbid
through worries and anxieties.
Therefore, to see Life in its pristine purity,
he has to turn to this grass, to yonder tree.'
'And what did you see?'
'I saw what joy Life has in itself.
In its leaves, its flowers, and Its fruits -
what designs has it not drawn,
what colours has it not painted,
what scents has it not spread! '
Therefore, gazing silently at the banyan tree,
I exclaimed :
O King of forests ! the first paean of joy
that came out of the heart of Mother Earth
at her very birth is echoing in all your branches.
The smile of that primeval Age
is glistening in your tremulous leaves.
In me I feel the stir of that primal Life:
I was a prisoner in the net of my own worries,
you called out to me :
'Come out into the open life where blows the wind
and, like me, ring forth your brush of form,
your palette of colours and your cup of nectar.'
My Mind remained quiet for a while,
then said a little saddened :
'You always run into ecstasies
when you start speaking of Life.
The things I garnered with such care,
why do you not embellish them? '
'What can I say about them?'
With their worries and their complications
they have pierced the heart of earth with pain
and made the sky shriek with their demands.
Layer after layer is being added,
knot after knot is being tied.

(continued)

મેં જવાબ આપ્યો,
'માણસનું મન અંદર ને અંદર ચિંતા અને આતુરતાથી
એટલું ડહોળાઈ ગયું છે કે જીવનને પરિશુદ્ધ પરિમાણમાં
જોવા માટે એણે આ ઘાસ અને પેલા દૂરના ઝાડ તરફ
નજર નાંખવી પડે છે.'
'અને તને શું દેખાય છે?'
'મને દેખાય છે જીવનનો પોતાનો આનંદ. એના
પાંદડાંમાં, એના ફૂલોમાં, એના ફળમાં, એણે કઈ
રંગોળી નથી પૂરી, કયા રંગ નથી પૂર્યા, કઈ સુવાસ નથી ફેલાવી?'
ચૂપચાપ વડને જોતાં જોતાં હું બોલી ઊઠ્યો,
ઓ વનના રાજા, ધરતીમાતાના જન્મ વખતે ઊઠેલી પહેલી આનંદની
લહેરનો પડઘો ગુંજે છે તારી ડાળીમાં. તારા પાંદડાના કંપનમાં ચમકે છે
આદિયુગનું સ્મિત. હું અનુભવું છું એ આદિયુગનું સ્પંદન. હું તો
બંદી હતો મારી ચિંતાની જાળમાં અને તે મને બોલાવ્યો,
'આવ, આ ખુલ્લા જીવનમાં, જ્યાં લહેરાય છે પવન
અને લાવ તારી આકારોની પીંછી, રંગની થાળી અને અમૃતનો પ્યાલો.'
મારું મન થોડી વાર ચૂપ રહીને પછી હતાશ થઈને બોલ્યું, 'જીવનની વાત
કરતાં તું હંમેશા આનંદવિભોર થઈ જાય છે. જે બધું મેં ખૂબ સાચવીને
રાખ્યું છે તેની તને કોઈ જ કિંમત નથી?'
'એને માટે હું શું કહું? એમની ચિંતા અને ગુંચવાડાથી તો ધરતીનું હાઈ
વેદનાથી વીંધાય છે અને એમની
માંગણીની ચીસોથી આકાશ ભરાઈ જાય છે. એક પછી
એક પડ અને એક પછી એક ગાંઠ બંધાતી જાય છે.
એનો અંત ક્યારે આવશે? ઝાડની પાસે એનો જવાબ છે.'

(આગળ)

Where will it all end? The tree has an answer to it.'

'Indeed! What, may I enquire?'

I said: 'As long as there is no life within,
all your garnerings are a mere heap, a burden.

As soon as Life touches them,
they blend into one and become beautiful.

That beauty you see in this tree,
and in the strains of the music
you hear playing under his shadow .

V

It was the early hour of a far-away dawn.
Life left its bed of sleep.

It came out into the arid, lifeless world
and set out for the Unknown.

In its body there were as yet no traces of langour,
in its mind no worries.

In its armour,

there were no traces of dust nor any dents.

That unwearied, calm, unconquerable Life

I saw revealed this rainy morning in my banyan
tree. Shaking his branches he said: 'Good

Morning.'

I replied :

'Prince, how goes your battle against that giant,
the desert?'

'Fine ! Just look around you.'

I looked, and I saw :

to the North the ground tinged green with grass,

to the East, ears of corn sprouting,

to the South, rows of Palms along the bank,

and to the West, trees of Mango, Coconut and

Mohua, so dense that one could not see the horizon.

I said : 'Prince, you are thrice blessed!

You are tender, you are young,

while that giant is as hard as he is old;

you are tiny, and so are your bows and arrows.

(continued)

'સારે જ? શું જવાબ છે?'

'જ્યાં સુધી અંદર જીવન નથી ત્યાં સુધી તારો બધો
જ પરિગ્રહ એક બોજનો ઢગલો છે. જીવનના સ્પર્શથી તેને સૌંદર્ય મળે
છે, જે દેખાય છે આ ઝાડમાં અને
સંભળાય છે એના છાયામાં સંભળાતા સંગીતમાં.'

-5-

એક વહેલી સવારની વાત છે.

નિદ્રાની સેજ છોડીને ચાલી આવ્યું જીવન - શુષ્ક, ચેતનાવિહીન દુનિયામાં
અને નીકળી પડ્યું અજ્ઞાતની શોધમાં. શરીરમાં ઉદાસીનતા
કે મનમાં ચિંતાનો અંશ પણ ન હતો. એના સામાનમાં ધૂળ કે કોઈ
ક્ષતિ ન હતી.

આજે, વર્ષાની સવારે, મને વડમાં એ પ્રશાંત, અજેય જીવનના દર્શન થયા.

એની ડાળી હલાવીને એ કહી રહ્યો હતો, 'નમસ્તે.'

મેં પૂછ્યું, 'અરે રાજા, પેલા મહાકાય રણની સાથેની

તારી લડાઈના શા સમાચાર છે?'

'જો, તારી ચારે બાજુ જાતે જ જોઈ લે.'

જોતાં મને દેખાયું, ઉત્તરમાં ઘાસની લીલોતરી હતી. પૂર્વમાં ડૂંડા

ઊગતા હતા. દક્ષિણમાં નારિયેળી લહેરાતી હતી અને પશ્ચિમે આંબા

અને મહુઆની ગીચ ઘટામાંથી ક્ષિતિજ પણ દેખાતી ન હતી.

મેં કહ્યું, 'અરે ભાઈ, તું તો ખૂબ નસીબદાર છે. તું તો છે નાજુક બાળક

અને તે મહાકાય છે એક ખડતલ

યુવાન. તારા હથિયાર અને તારું કદ છે નાનું અને

પેલાનું વિશાળ - એનું બપ્તર છે જાડું અને ગદા ગંજાવર!

(આગળ)

Those of the giant are huge, his armour is thick,
his club big!

And yet, I see, it is your flag that is flying
everywhere; you have your foot on the prostrate giant,
and even the bare rock has owned defeat.'

'Where did you see all these triumphs?'
asked the banyan.

'Your fight I see as peace, your work as rest,
your triumph as gentleness.

That is why the Sadhak comes to meditate
under your shade,
to find the secret of your effortless victory.
In the forest, little schools have sprung up
to teach how Life works.

Therefore those who are tired rest under your
shade, those who are distraught seek your message.'

Hearing my praises,
the inner life-spirit of the tree seemed to be pleased
and said : 'I have come out to give battle to the giant,
the desert.

But I have a little brother,
where has he disappeared in the din of the battle?
A few moments ago, were you not speaking of him?'

'Yes, it is he whom we have named "Mind" '

'He is more restless than I ! Nothing satisfies him.
Can you give me news of this restless fellow?'

'Yes, I can a little. You battle to survive, he to
acquire. And beyond this, another battle is raging -
the one for giving up.

Your fight is against inert matter,
his against penury.

(continued)

અને છતાં ય હું જોઈ રહ્યો છું કે તારી ધજા બધે જ ફરકે છે અને તારા
પગ તળે દબાયો છે એ મહાકાય અને પેલા પાષાણ પણ હાર
સ્વીકારીને બેઠા છે.'

'તને મારો વિજય ક્યાં દેખાય છે?' વડ પૂછી રહ્યો.

'તારી લડાઈમાં મને શાંતિ દેખાય છે અને તારી
પ્રવૃત્તિમાં આરામ અને તારા વિજયમાં સદ્ભાવના.
માટે જ સાધક આવે છે તારી છાયામાં ચિંતન કરવા
અને તારા સહજ વિજયનું રહસ્ય શોધવા. વનમાં
નાની નાની શાળામાં જીવનનું રહસ્ય શોધાય છે.

માટે થાકેલા તારી છાયામાં આરામ કરે છે અને સંદિગ્ધ
શોધે છે તારો સંદેશો.'

મેં કરેલી પ્રશંસા સાંભળીને વડની આંતરચેતના ખુશ થઈ અને તે બોલ્યો,
'હું આવ્યો છું મહાકાય રણને પડકાર આપવા. પણ થોડી વાર પહેલાં તું
જેની વાત કરતો હતો તે, મારો

નાનો ભાઈ આ યુદ્ધના કોલાહલમાં ક્યાં અદ્રશ્ય થઈ ગયો છે?'

'જેને અમે મન કહીએ છીએ તેની વાત કરે છે?'

'હા. એ તો મારાથી પણ વધારે ચંચળ છે. એને ક્યાં
ય સંતોષ નથી. એના શા સમાચાર છે?'

'તું જીવવા માટે લડે છે અને તેની આકાંક્ષાનો અંત
નથી. તદ્દુપરાંત એક બીજી પણ લડાઈ ચાલે છે - ત્યાગની. તારી લડાઈ
જડની સામે છે એની દારિદ્ર્ય

સામે. અને અંતે એક લડાઈ પરિગ્રહ સામે છે. ચાલતી
લડાઈમાં પરિણામ બદલાતાં રહે છે. આ ગુંચવાડામાં તારી લીલી ધજા
યોદ્ધાને હિંમત આપે છે. એ ગાય છે,
'જય થાઓ, જીવનનો જય થાઓ!'

(આગળ)

There is one last struggle –
the war against accumulation.
While the battle rages,
the result sways in the balance!
In this confusion,
your green flag gives courage to the warriors.
It sings : 'Victory, victory to Life! '
Higher and higher rises the pitch,
from one octave to another.
Amid this medley of tunes,
your tambura plays
the basic tune of the primeval Life-Spirit, saying :
all melodies will one day merge with a paean of joy
into the profound melody of Beauty !
All receiving and all giving will blossom
like flowers, ripen like fruits.'

પ્રાશ્નન - લિપિકા-1922

English translation by Aurobindo Bose

એક સપ્તકથી બીજા પર સૂર ઊંચા ને ઊંચા જતા જાય છે.
આ સૂરાવલિની વચ્ચે તારો એકતારો
આદિજીવનચેતનાનો વાદી સૂર વગાડી રહે છે,
'બધી જ બંદીશ એકઠા ભળી જશે આનંદની લહેર સાથે
સૌંદર્યની બંદીશમાં! બધું જ આપવું અને લેવું ખીલી ઊઠશે
ફૂલોની જેમ અને પાકશે ફળોની જેમ.'

One Day

I remember that afternoon.
From time to time the rain would slacken,
then a gust of wind would madden it again.
It was dark inside the room,
and I couldn't concentrate on work.
I took my instrument in my hand
and began a monsoon song in the mode of Mallar.
She came out of the next room
and came just up to the door.
Once more she came and stood outside the door.
After that she slowly came in and sat down.
She had some sewing in her hand;
with her head lowered, she kept working at it.
Later she stopped sewing
and sat looking at the blurred trees outside the
window.
The rain stopped, my song came to an end.
She got up and went to braid her hair.
Nothing but this.
Just that one afternoon twined with rain and song
and idling and darkness.
Stories of kings and wars
are cheaply scattered in history.
But a tiny fragment of an afternoon story stays
hidden
in time's box like a rare jewel.
Only two people know of it.

એકદિ દિન - 1916-વિષ્ણુ-1922.

English translation by Ketaki Khushari Dyson.

મને તે બપોર બરાબર યાદ છે. થોડો સમય માટે વરસાદ ધીરો થતો
અને એકાએક પવનના સુસવાટા સાથે ફરી તૂટી પડતો.
રૂમમાં અંધારું હતું અને કામમાં મારું ધ્યાન ન હતું.
મારું વાજિંત્ર હાથમાં લઈને મેં મલ્હાર રાગ છેડ્યો.
બાજુના રૂમમાંથી તે બહાર આવી,
બારણા સુધી આવીને પાછી જતી રહી,
ફરી એકવાર આવીને બારણાની બહાર ઊભી રહી.
પછી ધીરેથી અંદર આવીને બેસી ગઈ.
તેના હાથમાં ભરતકામ હતું. નીચા માથે તે ભરતી રહી.
પછી ભરવાનું બંધ કરીને
બારીની બહાર દેખાતા ધૂંધળા આછા ઝાડને જોતી રહી.
વરસાદ ધીમો પડ્યો, મારું ગીત પૂરું થયું.
તે ઊભી થઈને તેના વાળ ઓળવા ગઈ.
માત્ર આટલું જ.
એ એક બપોર,
જેમાં ફુરસદ, વરસાદ, અંધકાર અને ગીત અટવાયા હતા.
રાજા અને તેમની લડાઈની અસંખ્ય વાર્તાઓ
ઇતિહાસમાં વેરાયેલી છે.
પણ એક બપોરની વાતનો ટુકડો
સમયના ખજાનામાં અણમોલ રત્નની માફક સચવાયો છે.
માત્ર બે જ જણને એની ખબર છે.

એક બપોર

Grief's Ingratitude

It was at daybreak that she took her leave.
‘Everything’s unreal,’ said my mind,
attempting an explanation.
‘Why?’ – I asked in a cross mood –
‘Aren’t these all real –the sewing-box on the table,
the flower-pot on the roof terrace,
the name-inscribed hand-fan on the bed?’
My mind replied, ‘But still you have to consider that –’
‘Stop it,’ I interrupted. ‘Look at that book of stories
with a hair-pin stuck half-way through the pages.
Clearly she hadn’t finished reading it.
Is that unreal as well?
If so, why should she be even more unreal than that?’
My mind fell silent.
A friend came and said, ‘What’s good is real
and never perishes.
The whole world cherishes it,
keeping it on its breast like a jewel in a chain.’
‘How do you know?’ – I asked angrily –
‘Isn’t the body good? Where’s that body gone?’
As a little boy in an angry mood
vents his violence on his mother,
I began to lash out
against whatever was my refuge in this universe.
‘This world’s a traitor,’ I said.
Suddenly something startled me.
It seemed to me that someone whispered,
‘Ungrateful!’
Looking out of the window, I saw the moon,
the third of the waning phase,
rising behind a casurina tree.
It was like the hide-and-seek of the laughter of her
who had gone.
A rebuke came to me from the star-sprinkled darkness,
‘That I had let myself be caught – was that illusory?
And why this fanatical faith in the screen
that’s come between us?’

કૃતદ્વન શોક-વિપિકા-1919, English translation by Ketaki Khushari Dyson.

કૃતદ્વની દુઃખ

તે ગઈ ત્યારે દિવસ ઊગતો હતો.
સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં મારા મને મને કહ્યું,
‘બધો જ આભાસ છે.’
‘કેમ?’ – મેં સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘આ બધું સાચું જ નથી?
– મેજ પર ભરત ગૂંથણની સામગ્રી, અગાશીમાં ફૂંડું,
પથારી પર પડેલ નામ લખેલો વીંઝણો?’
મારા મને જવાબ આપ્યો, ‘પણ તારે વિચારવું જોઈએ-’
‘ચૂપ રહે,’ મેં અધવચ્ચે જ કહ્યું,
‘પાનાની વચ્ચે માથાની પિન નાખેલી આ ચોપડી જો.
તેણે એ પૂરી વાંચી પણ નથી. એ પણ આભાસ છે?
તો પછી તે એનાથી પણ વધારે આભાસ છે?’
મારું મન ચૂપ થઈ ગયું. એક મિત્ર આવીને કહેવા લાગ્યો,
‘જે સારું છે તે જ સારું છે અને તેનો નાશ નથી થતો.
આખી દુનિયા તેને રત્નની માફક ગળે બાંધી રાખે છે.’
‘તને શી ખબર?’ મેં ગુસ્સાથી પૂછ્યું.
‘શું શરીર સારું નથી? એ શરીર ક્યાં ગયું?’
જેમ નાનો છોકરો તેનો ગુસ્સો મા ઉપર કાઢે તેમ
મેં પણ આ દુનિયામાં જે કોઈ મારું હતું તેના પર આકોશ કર્યો.
મને લાગ્યું કે આ દુનિયા જ દગાબાજ છે.
એકાએક કોઈ ધીરેથી બોલ્યું, ‘કૃતદ્વન’ અને એ સાંભળી હું ચમક્યો.
બારીની બહાર જોતાં ચંદ્ર દેખાયો
–કૃષ્ણપક્ષનો ત્રીજનો ચંદ્ર ઝાડની પાછળ ઊગ્યો હતો.
–ગત વ્યક્તિના હાસ્યની સંતાકૂકડી જેવો.
તારાજડિત અંધકારમાંથી મને કોઈ લઢી રહ્યું હતું,
મેં મારી જાતને પકડાવા દીધી હતી-એ પણ આભાસ હતો?
અને આપણા બે વચ્ચે આવેલા
આ આવરણમાં આટલો અંધવિશ્વાસ શાને?’

Seventeen Years

I had known her for seventeen years.
So many comings and goings, so many meetings,
so many tetes-a-tetes!
Surrounding those years, so many dreams,
so many conjectures, so many hints,
And then, sometimes, when half asleep,
the light of the morning star;
sometimes the scent of the Chameli flower
in the dusk of a rainy day;
sometime the tired strains of the Nahabat
in the last hours of the spring night!
All this had passed round his mind
in the course of those seventeen years !
And, mingling with it all, she used to call his name.
The person who responded to this name
was not merely the creation of God -
he was created
out of her seventeen years of knowing him.
Sometimes in love, sometimes in neglect,
sometimes in work, sometimes in leisure,
sometimes in the midst of all, sometimes in privacy
- thus was he built in the heart of one person.
After that, seventeen more years had gone by.
But those days and nights are no longer strung
together by the binding thread of that name - they
lie scattered. Therefore the days ask me daily :
'Who shall call us together
and surround us with her presence! '
I can give no answer - I pause and ponder.
But they, flying away with the wind, say :
'We go searching.'
'Whom?' They know not whom.
So they wander hither and thither.
Like aimless clouds, they sail across the sea of
darkness, and I can no longer see them.

સત્તરો બહર - લિપિકા-1922

English translation by Aurobindo Bose.

સત્તર વર્ષ

મારો અને તેનો, પરિચય સત્તર વર્ષનો.
કેટકેટલાં આવાગમન, કેટકેટલાં મિલન, કેટકેટલી વાતચીતો,
એ વર્ષોમાં વિખરાઈને સમાયા,
કેટલાં સ્વપ્નો, કેટલી આશંકા, કેટલા ઈશારા,
ને પછી ક્યારેક અર્ધજાગૃત અવસ્થામાં -
ક્યારેક પ્રભાત તારકનો પ્રકાશ, ક્યારેક વર્ષોના ઘેરાયેલા આકાશમાં
ચમેલીની ફોરમ, ક્યારેક વસંતની મોડી રાત્રે નોબતના થાકેલા સૂર.
એ સત્તર વર્ષમાં આ બધું સમાયું તેના મનમાં.
આ બધાંની સાથે જતું ભળી, તેનું નામ જે તે બોલતી.
આ નામધારક ન હતો ઈશ્વરનું સર્જન -
સર્જક હતી તેની સત્તર વર્ષની પરિચિત્તા.
પ્રેમમાં, અવગણનામાં, ક્રમમાં, આરામમાં, જનમેદનીમાં, એકાંતમાં,
સર્જન તેનું તેના અંતરમાં.
પછી સત્તર વર્ષ વીતી ગયાં.
પણ એ દિવસો અને રાતો, નથી બંધાયા
એ નામને તાંતણે - એ તો છે વિખરાયા
ને રોજ રોજ મને પૂછી રહેતા,
'અમને ભેગા કરી તેની સન્મુખ કોણ લાવશે ?'
નિરૂત્તર હું, સ્તબ્ધ મને વિચારું હું, પણ તે તો ઊડતા પવને ને કહેતા,
'ચાલ્યા અમે તો શોધવા.'
કોને, તે ન જાણતા, આમતેમ ભટકતા,
ધ્યેયહીન વાદળની જેમ અંધકારના સાગરે વિચરતા
ને મારી દ્રષ્ટિમાંથી વીલાતા.

A Cloudy Day

Each day is filled with work and all around me
there are crowds of people.

Daily I feel that in the day's work,
in the day's intercourse with people,
all that there is to say has been said -
nothing more remains.

One has no time to become aware of
what remains unsaid deep down in one's heart.

This morning
the sky is heavy with mass upon mass of clouds.

Even today work lies ahead,
and men are all about me.

But I feel that what is within me
cannot be completely uttered
to the world outside.

Man has crossed the oceans,
climbed the mountains;
digging down into the depths of the netherworld,
he has stolen gems and precious stones
and brought them to the surface;

but to reveal completely the inmost utterance of his heart,
this he can never accomplish.

Today, in the cloudy dawn,

I hear that inner utterance

the chains of the barred door.

I wonder : What am I to do?

shaking

(continued)

વાદળિયો દિવસ

રોજ વ્યસ્ત છું પ્રવૃત્તિમાં અને ચોમેર છે જનમેદની.
રોજ મને લાગે છે કે રોજિંદા કામમાં અને જનસંપર્કમાં,
કહેવાનું બધું જ કહેવાઈ ગયું છે - કાંઈ જ બાકી નથી.

જે અંતરતમમાં કહેવાયા વિના રહ્યું છે,
તેને સમજવાની કોઈને ફુરસદ નથી.

આજે સવારે આકાશમાં છવાયા છે વાદળોના ટોળા.
આજે પણ કામ ઘણું છે અને મારી આગળપાછળ ઘણાં માણસો છે.

પણ મને લાગે છે કે જે મારા મનમાં છે,
તેને દુનિયા સામે હું વ્યક્ત નહીં કરી શકું.

માણસો પાર કર્યા છે મહાસાગર, સર કર્યા છે પર્વત શિખર,
ખોદીને ઊંડે સુધી, ચોરીને રત્ન, મણિ, લાલ્યો છે તેને ધરતી પર.

પણ ખુલીને નીકળવા દેવો એના અંતરતમના અવાજને -
તે એ ક્યારેય નહીં કરી શકે.

આજે આ વાદળછાયી પરોઢે, સાંભળી રહું છું મારા અંતરતમના
અવાજને, બંધ દરવાજાની સાંકળ ખખડાવતા.

હું વિચારું છું, હું શું કરું?

(આગળ)

Who is there at whose call my utterance,
scaling the barriers of my work,
with lamp of melody in hand,
shall set out to meet the universe it loves?

Who is there
at whose glance all my scattered sorrow
will be suddenly gathered
into a garland of perfect joy
and kindled in one flame?
Only to her, who looking at me
strikes the right melody, can I bring my gifts.
At what turn of the road is she waiting for me – that
mendicant who will take away all I possess?
The sorrow of my inner sanctuary
has put on her robes dyed in ochre
and wants to take to the open road,
the road that leads
beyond the confines of my work,
trembling with,
the tread of the unknown beloved of my heart.

મેઘલા દિને - લિપિકા-1922

English translation by Aurobindo Bose

આ કોણ છે
જેના સાદે મારો અવાજ પ્રવૃત્તિની દીવાલ કૂદીને
હાથમાં બંદીશનો દીવો લઈને એના પ્રિય જગતને મળવા જઈ રહ્યો છે?
કોણ છે એ જેની નજર માત્રથી મારી વિખરાયેલી વેદના
એકાએક એકત્ર થશે એક પૂર્ણાનંદની માળામાં
અને પ્રગટશે એક જ્યોતમાં?
જે મને જોતાવેત જ છેડે સાચી રાગિણિ
તેને જ આપીશ હું મારો ઉપહાર.
રસ્તાના કયા વળાંકે તે મારી રાહ જોતી હશે –
એ ભિક્ષુક, જે મારું સર્વસ્વ લઈ જશે?
મારા અંતરતમની વેદના, પહેરીને તેના વાઘા – ભગવા રંગના –
નીકળી પડી છે ખુલ્લા રસ્તે – મારી પ્રવૃત્તિની સીમાપારના રસ્તે – કાંપતી મારા
અંતરના અજ્ઞાત પ્રિયતમના સંદને.

A fire of flowers has hit the horizon.
a flame of fragrance in springtime has risen.
The sky is cozened,
thinks the sun's there imprisoned.
Perhaps in the earth it seeks its consummation
and so as flowers in a mustard field has risen.
It is my ache that's hit the blue horizon.
What I've wished to say for years has risen.
From some lost Phagun of mine a gusty wind
has returned with its unreason.
This Phagun, maybe, it seeks its consummation
and so as waves in a mustard field has risen.

1922 ?

Songs-12

English translation by Ketaki Kushari Dyson

ફૂલોની આ આગ ભડકતી નીલાકાશે.
જ્યોત એક સુવાસની ઊગતી વસંતે.
છેતરાતું આકાશ, માનતું સૂર્ય ત્યાં છે બંદી.
કદાચ ધરતીમાં એ શોધતો સંભોગી,
તેથી રાઈના ખેતરે ઊગ્યું તે ફૂલોના રૂપે.
એ છે મારી વેદના, જે અથડાતી નીલાકાશે.
ઊગ્યા છે શબ્દો મારા વર્ષો જૂના વક્તવ્યને.
મારા કોઈ ખોવાયેલા ફાગણના પવનના ઝપાટાનું
પુનરાગમન વિના કારણે.
કદાચ અંખતો તેનો સંભોગ આ ફાગણે
અને તેથી રાઈના ખેતરે ઊગ્યો તે મોજાના રૂપે.

Poems

-64-

I cannot remember my mother,
only sometime in the midst of play
a tune seems to hover over my playthings,
the tune of some song that she used to hum
while rocking my cradle.

I cannot remember my mother,
but when in the early autumn morning
the smell of the shiuli flowers floats in the air,
the scent of the morning service in the temple
comes to me as scent of my mother.

I cannot remember my mother,
only when from my bedroom window
I send my eyes into the blue of the distant sky,
I feel that the stillness of my mother's gaze on my face
has spread all over the sky.

મને પણ
શિશુ ભોલાનાથ-1922

-64-

મને મારી મા યાદ નથી.
કોઈ વાર રમતા રમતા જાણે મારા રમકડામાંથી
એક ગીત ગુંજી ઉઠે છે.
-એ જ ગીત, જે મા મને ઘોડિયામાં હીંચોળતા ગાતી હતી.

મને મારી મા યાદ નથી.
પણ શ્રાવણની વહેલી સવારે
પારિજાતની સુગંધ હવામાં વહેતી હોય છે ત્યારે,
મંદિરમાંથી આવતી પ્રભાતની પૂજાની સુગંધમાં
મને માની સુવાસ આવે છે.

મને મારી મા યાદ નથી.
પણ જ્યારે હું બારીની બહાર, દૂર દૂર આકાશમાં નજર દોડાવું છું, ત્યારે
મને લાગે છે કે મારા મોં પર ઠરેલી માની સ્થિર નજર,
આખા યે આકાશમાં ફેલાયેલી છે.

Poems

-65-

You ask me, mother, where I most wish to go.
It is there from where I first came to you.
But I never can remember the place.
My father smiles at my trouble and says,
“It is beyond the clouds in the land of the evening star.”
But I hear from you,
it is deep in the bosom of the earth,
from where the flowers come away seeking the sun.
“That land lies unseen,”
my auntie says,
“in the bottom of the sea,
hiding all the precious gems in its store.”
My brother pulls my hair and says,
“How can you find it, you stupid one,
for it is mingled in the air.”
It must be everywhere, it seems to me,
when I listen to you all.
Only my school-master shakes his head and says-
“It is nowhere.”

સંગસાઈ
શિશુ ભોલાનાથ-1922

-65-

મા, તું મને પૂછે છે ને કે મને ક્યાં જવાનું મન છે?
તો સાંભળ, હું સૌથી પહેલા, તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યો?
-મારે ત્યાં જવું છે.
પણ મને તો એ જગા યાદ પણ નથી.
મારી મૂંઝવણ જોઈ, પિતા હસે છે અને કહે છે,
‘સાંજના તારાના પ્રદેશમાં, વાદળોની પાર એ જગા છે’
પણ તારી પાસે મેં સાંભળ્યું છે કે
ધરતીના પેટાળમાં, જ્યાંથી ફૂલો સૂર્યને શોધવા નીકળે છે,
ત્યાં એ જગા છે.
તો વળી માશી કહે છે કે,
‘એ જગા, ન દેખાય તેમ દરિયાના તળિયે,
અનેક રત્નો સંતાડીને બેઠી છે.’
ભાઈ મારા વાળ ખેંચીને કહે છે કે,
‘મૂર્ખ, તને ક્યાંથી મળશે એ જગા,
એ તો હવામાં ઓગળી ગઈ છે.’
તમને બધાંને સાંભળીને મને તો લાગે છે કે એ જગા બધે જ છે.
ફક્ત મારા માસ્તર માથું ધૂણાવતા કહે છે કે,
‘એ ક્યાં યે નથી.’

Poems

-67-

My heart sings at the wonder of my place
in this world of light and life;
at the feel in my pulse of the rhythm of creation
cadenced by the swing of the endless time.
I feel the tenderness of the grass in my forest walk,
the wayside flowers startle me:
that the gifts of the infinite are strewn in the dust
wakens my song in wonder.
I have seen, have heard, have lived;
in the depth of the known have felt the truth
that exceed all knowledge
which fills my heart with wonder and I sing.

આકાશ ભરા સૂર્ય તારા
પ્રભાહિનિ-1925

67

જ્યોત અને જીવનના જગતમાં જોઈને મારું સ્થાન,
હૈયે મારે ઊભરાતું આશ્ચર્યનું ગાન.
અસીમ સમયના લયે હીંચતા સર્જનનો તાલ ધબકતો મારી ધડકને,
અરણ્ય પર્યટને તૃણની નજાકત ને સહજ પુષ્પનું સૌંદર્ય ધરી ધ્યાને,
જોઈને ઉત્તમનો ઉપહાર રઝળતો રજકણે,
હૈયું મારું ઉભરાતું આશ્ચર્ય ગાને.
જ્ઞાનથી પર, છે જે સત્ય, તેને
જોયું છે મેં, સાંભળ્યું છે મેં, ને જીવ્યો છું હું,
જ્ઞાતના ઊંડાણમાં અનુભવતો હું,
ને ઊભરાતું મારું હૈયું આશ્ચર્યે ને ગાઈ ઊઠતો હું.

Tonight the fire-flames burn in a million stars
beneath a sky without sleep.
That grand marquee of heaven, drunk on light -
there was I once a guest, in another age.
But my mind - my mind wouldn't settle there.
So I sailed away across the ocean of time
beneath a sky without sleep.
Such dulcet whispers between land and water
in this green earth of ours.
Floral pigments dappling the grass,
light and darkness in their sylvan clasp.
I liked it here - yes, I liked it so much here
that I thought I'd stay and spend my days in play
in this green earth of ours.

આજ તારાય તારાય દીપ્ત શિખાર અગ્નિ જ્વલે
પ્રબાહિની-1925

English translation by Ketaki Khushari Dyson

આજે રાત્રે લક્ષ નક્ષત્રોમાં પ્રજ્જ્વલિત જ્વાળા,
અનિદ્રાના આકાશ તળે.
આ ભવ્ય આકાશનો ચંદરવો, મસ્ત પ્રકાશના નશે.
બીજા કોઈ યુગમાં હતો હું એનો અતિથિ.
પણ મન મારું ત્યાં માનતું નથી.
નીકળી પડ્યો હું સમયના સાગરની પાર, અનિદ્રાના આકાશ તળે.
આ આપણી ધરતી પરે, મીઠી, મીઠી વાતો જળ અને સ્થળ વચ્ચે.
ફૂલોનાં રંગીન ટપકાં ઘાસ પરે,
પ્રકાશ અને અંધકાર તેમનાં અરણ્યનાં બંધને.
મને ગમતું અહીં, ખૂબ ગમતું અહીં, કે વિચારતો રહી જાઉં અહીં,
ને વીતાવું સમય રમત મહીં,
આ આપણી હરિયાળી ધરતી પરે.

Poems

-68-

You have drunk the draught of songs
that I poured for you,
and accepted the garland of my woven dreams.
My heart straying in the wilderness
was ever touched by the pain that was your own touch.
When my days are done,
my leave-taking hushed in a final silence,
my voice will linger in the autumn light
and rain-laden clouds
with the message that we had met.

આમાર ઢલા ગાનેર ધારા
પ્રબાહિની-1921

-68-

તમારે માટે મેં રેડેલો મારા ગીતોનો આસવ તમે પીધો છે
અને મારા સ્વપ્નના ગૂંથેલા હારનો સ્વીકાર કર્યો છે.
વેરાનમાં વિચરતા મારા હૈયાને સ્પર્શતી વેદના એ તમારો જ સ્પર્શ છે.
દિવસના અંતે, જ્યારે અંતિમ મૌનમાં હું ચૂપચાપ વિદાય લઈશ. ત્યારે
પાછળ સચવાશે મારો અવાજ,
શરદના પ્રકાશમાં અને ઘનશ્યામ વાદળોમાં,
અને કહેશે કે આપણે મળ્યા હતા.

Guest

Lady, you have filled these exile days of mine
with sweetness,
made a foreign traveller your own
as easily as these unfamiliar stars,
quietly, coolly smiling from heaven,
have likewise given me welcome.

When I stood at this window
and stared at the southern sky,
a message seemed to slide into my soul
from the harmony of the stars, a solemn music that
said, 'We know you are ours - Guest of our light
from the day you passed from darkness into the
world, always our guest.'

Lady, your kindness is a star,
the same solemn tune in your gance seems to say,
'I know you are mine.'

I do not know your language, but I hear your melody
'Poet, guest of my love, my guest eternally.'

અતિથિ - ૧૫.૧૧.૧૯૨૪

પૂરબી - ૧૯૨૫

English translation by William Radice

અતિથિ

સન્નારી, તમારાથી સભર છે આ મારા દેશવટાના દિવસો,
એક પરદેશી મુસાફરને બનાવ્યો છે પોતાનો, તમારી મીઠાશથી.
એટલી જ સરળતાથી આ પરિચિત નક્ષત્રો,
સ્વર્ગમાંથી ચૂપચાપ સ્મિત કરતા મારું સ્વાગત કરી રહ્યા છે.

આ બારીમાં ઊભા રહી હું દક્ષિણનું આકાશ જોઉં છું.
ત્યારે આ તારાના સંગીતમાંથી મારા આત્મામાં એક સંદેશો સરકે છે,
એક પવિત્ર સંગીત ગાઈ ઊઠે છે,

'અમે જાણીએ છીએ કે તમે અમારા છો, જે દિવસથી તમે અંધકારમાંથી
આ દુનિયામાં આવ્યા, ત્યારથી હંમેશા અમારા પ્રકાશના અતિથિ છો.'

સન્નારી, તમારી કરુણા તારા જેવી છે.

તમારી નજરમાંથી એ જ પવિત્ર બંદીશ સંભળાય છે,

'હું જાણું છું, તમે મારાં છો.'

હું તમારી ભાષા નથી જાણતો પણ તમારી બંદીશ સાંભળું છું,
'કવિ, મારા પ્રેમના અતિથિ, મારા શાશ્વત અતિથિ.'

Poems

-74-

She left me her flower of smile
taking my fruit of pain.
She clapped her hands and said,
she had won.
The noon had eyes like the mad,
red thirst raged in the sky.
I opened the basket and found
the flower dead.

બદલ
પૂરબી-1925

-74-

તે આવી અને મીઠું સ્મિત-કુસુમ આપી ગઈ
ને બદલામાં મારું વેદનાનું ફળ લેતી ગઈ.
-અને તાળી પાડી કહેતી ગઈ,
'હું જીતી ગઈ, ભાઈ, જીતી ગઈ.'
બપોર પડી અને આકાશેથી અગ્નિવર્ષા થઈ.
સાંજ પડે જોયું, તો ગયાં હતાં બધાં ફૂલ કરમાઈ.

THE PHANTOM

When the lamp was out, and the night was dark,
when the door was shut – and I was lonely,
there was some one I thought outside the door
standing in the dark.

I could hear the steps, it seemed,
and there came with the night air
the soft jingle of bracelets.

For an instant I wished and wondered
if I should open the door.

A while after overcome by sleep I forgot.

Fitfully awake, later, as I lay,
the thought returned :

Perhaps some stranger still sat by the door
this lonely night?

‘What should it be, but an idle dream,’
I said to myself.

Deep in the silent night from my window
I saw the seven stars beckoning to me
out of the mid-heavens.

‘Why not leave the bed and light the lamp’
– I asked myself.

But I lay there indolent the lamp unlit,
and the hours passed by while the door remained shut.
Sudden arose the southern wind sending a thrill
across the heart of the woodland,
and the leaves set up a murmur like one talking in sleep.

Intermittently the fragrant jasmine
fell across my window as in a swoon,
touching my whole body with ecstasy.

For a while I was awake
until my eyes closed in lassitude.

Like a tear drop shed in the night of separation,
the morning star set in the eastern sky.

(continued)

અંતર્હિતા

દીવો બૂઝાતા, બંધ બારણે, હતો હું એકલો, રાત્રિના અંધકારમાં,
લાગ્યું મને, ઊભું છે કોઈ, બારણાની બહાર, રાત્રિના અંધકારમાં.
ભણકારા પગરવના, રાત્રિના સન્નાટમાં રણકાર કંકણના.

ક્ષણભર થયું, ઊઠીને ખોલું હું બારણું,
પળમાત્રમાં નિદ્રાધીન ને ભૂલાયું બારણું.

પછી ઝબકીને ફરી જાગતાં, પડ્યો, પડ્યો હું વિચારતો,
આ એકાકી રાતે, હજી પણ હશે કોઈ અજનબી બારણાની બહાર બેઠો?

હું સ્વગત બબડતો – ‘સ્વપ્ન માત્ર આ તો.’

રાતની નીરવ શાંતિમાં, મારી બારીમાંથી દેખાતા,
સ્વર્ગની વચ્ચેથી સપ્તર્ષિના તારા મને બોલાવતા.

હું કહી રહેતો મારી જાતને,

‘સળગાવ દીવો, પથારીમાંથી ઊઠીને.’

પણ પડી રહ્યો હું નિશ્ચેતન, દીવો રહ્યો જ્યોતહીન,
વાગતો રહ્યો સમયનો ઘંટ ને રહ્યું બારણું બંધ.

એકાએક દક્ષિણમાંથી આવ્યો પવન,

વનરાજીમાં ઊભરાતા આનંદનાં સ્પંદન.

પાંદડામાં થતો સળવળાટ, જાણે કરતું કોઈ ઊંઘમાં બબડાટ. ઘડીકમાં
સુગંધ જુઈની છવાતી મારી બારીમાં,

સ્પર્શતી મારા અંગે અંગને, ઝબોળતી આનંદમાં.

પડી રહેતો થોડી વાર જાગીને, બીડાતી મારી આંખ થાકીને. વિરહની

રાત્રિમાં સારેલા આંસુની જેમ

પ્રભાત તારક થતો પૂર્વાકાશમાં અસ્ત.

(આગળ)

All of a sudden I seemed to hear
a mourning arise In the avenue of acacias,
and the dew-drenched grass shivered disconsolate.
When at last I left my bed and opened the door,
whose garland was it of fragrant jasmine
that I saw lying in the dust?
There in the distance, with downcast eyes,
a shadow in the shadowy forest,
I saw her, my forlorn visitor of yesternight,
vanish like a Phantom in the mist of the morning sun.
From today I shall keep the door open at night.
My lamp I shall keep burning by the window.
From today I shall keep a nightlong vigil, awaiting
the tread of her feet across the woodland path.
Will she come once again to my heart, even as the
fragrance of her garland of jasmine which returns
with the tide of yester night.

Buenos Aires 16 November, 1924

અંતરિક્ષા - પૂરબી

English translation by Ksitish Roy

માર્ગે ઊઠતી વૃક્ષોની એક વેદનાની ચીસ
અને ઝાકળભીનું ઘાસ થથરતું અસ્વસ્થ.
આખરે છોડીને પથારી, ખોલ્યું મેં બારણું,
ધૂળમાં પડ્યું આ કોનું જુઈના હારનું નજરાણું?
ત્યાં દૂર સુદૂર ઘન વનમાં મને આછો આછો દેખાયો
ગત રાતના અવગણાયેલા અતિથિનો પડછાયો –
પ્રભાતના સૂર્યના ધુમ્મસમાં ઓગળતી ભૂતાવળશો.

આજથી રાખીશ હું બારણું ખુલ્લું રાતે, બારીમાં દીવો મારો બળશે.
આજથી જાગીશ હું આખી રાત, જોતો વનપથ પર એના પગરવની વાટ.
આવશે તે ફરી મારા અંતરમાં, એના જુઈના હારની સુગંધમાં,
જે આવતી રહી ગત રાતની ભરતીમાં.

THE LAST SPRING

Before this day is done grant me my wish :
Let us go gathering spring flowers for the last time.
Out of many a spring that are yet to visit your
bower, give me one - I implored.
All this while I paid no heed to the time
that is lost and gone in vain.
In a flash of a twilight I have now read in your eyes
my time is near and I must go.
So, eagerly anxious I count one by one,
like a miser with his hoard
the last few days of spring left to me.
Have no fear; I shall not linger long
in be bloom of your garden,
when time comes for parting at the day's end.
I shall not look for tears in your eyes
to bathe my memory in the dew of pity,
Ah! listen to me, do not go.
The sun is yet to set.
We can afford time to delude time- be not afraid.
Let the afternoon sun look through the foliage
and linger for a while
glistening on the dark stream of your hair.
Put the timid squirrel by the lake to sudden flight
by the peal of your laughter gushing forth
in unheeding joy.
I shall not seek to slacken your tripping feet
by whispering forgotten memories into your ear.

(continued)

શેષ વસંત

આ દિવસ પૂરો થાય તે પહેલાં કરજે મારી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ.
ચાલ, એક છેલ્લી વાર, વીણવા વસંતનાં ફૂલ.
તારી ડાળી પર આવનાર અનેક વસંતમાંથી
આપજે મને એક - સ્વીકારજે અરજ મારી.
આજ સુધી બેધ્યાન હું હતો અને વ્યર્થ વીતતો સમય હતો.
ક્ષણમાં, સાંધ્યપ્રકાશમાં, વાંચ્યું મેં તારી આંખમાં,
સમીપ છે સમય, મારો જવાનો.
પોતાના ખજાના પર બેઠેલા કૃપણની જેમ
આતુરતાથી ગણતો હું, એક પછી એક
રહેલા મારા વસંતના દિવસો શેષ.
ન ગભરા - દિનાન્તે, વિદાયના સમયે,
નહીં હોય લાંબો વિસામો પુષ્પસભર ઉદ્યાને.
નથી આંસુની અપેક્ષા તારી આંખોમાં,
કરૂણાના ઝાકળમાં મારી યાદોને ઝબોળવા.
અરે, સાંભળ, ચાલી ન જા, વાર છે હજી સૂર્યાસ્તને,
સમય છે હજી, થાપ આપવાનો સમયને.
વનરાજીની ઘટામાંથી સૂર્યને ડોકિયું કરવા દે,
અને અટકવા દે ક્ષણભર તારા ઘેરા કેશકલાપે.
તારા અકારણ આનંદથી ઊભરાતી હાસ્યહેલી -
તેથી ચમકીને દોડતી તળાવને કિનારે ગાભરૂ બિસકોલી.

તારા કાનમાં કહીને વિસ્મૃત સ્મરણને
નહીં રોકું હું તારા ચંચળ ચરણને.

(આગળ)

Go away, thereafter, if go you must,
trampling on fallen leaves in your hasty tread,
while the homing birds
make the close of the day clamorous with their cry.
In the deepening darkness,
your distant figure will recede
and then fade away
like the last faint notes of the even-song. .
When the night darkens sit by your window
as I walk past the road on my onward journey
leaving all behind.
If it pleases you, throw out to me the flowers
I gave you in the morning now wilted at the day's end.
That will be the last and crowning gift,
your greetings of farewell.

Buenos Aires

21 November, 1924

शेष बसंत - पूरबी

English translation by Ksitish Roy.

જતી રહેજે પછી જો તારે જવું જ હોય તો.
પછી દિનાન્તે, માળામાં પાછા ફરતા પંખીગણના કોલાહલે,
પડેલા પાંદડા પરથી ચાલી જજે તું ઊતાવળી ચાલે -
જેમ સાંધ્ય સંગીતના સૂર આછા અંતિમ,
ઘેરા થતા અંધકારે ઓગળશે તારો આકાર અને અંતે થશે વિલીન.
બધું જ છોડીને મારી યાત્રાના રસ્તે વિચરું હું જ્યારે,
રાત્રિના અંધકારે, બેસજે તારી બારીએ ત્યારે.
પહેરાવજે મને, સવારે મેં તને આપેલા,
દિનાન્તે મુરઝાયેલા, ફૂલની માળા.
એ જ હશે, શ્રેષ્ઠ, અંતિમ ઉપહાર,
વિદાયના તારા નમસ્કાર.

Skeleton

There on the plain, on the way-side,
an animal's skeleton is lying on the grass,
the same grass that had once given it strength and gentle rest.
They lie, bleached bones in a heap,
time's loud dry laughter,
like death pointing its finger, insinuating:
Where the beast ends, there you end as well;
there's no distinction;
in your case too, when life's wine's been drained,
the broken cup will be left like that in the dust.
I said: Death, I don't believe what you say mocking of emptiness.
My life's not the sort that becomes a total pauper
at its journey's end,
that at the end of the day pays with hollow bones
its last bill of board and bed.
All that I've thought and known, spoken, heard with my ears,
all that has burst from me in sudden songs
were not contained in a life hemmed by death.
What I've received and what I've given back -
on this earth of mortals where can that be measured?
Many a time has my mind's dance
transcended life and death,
and gone where beauty lives eternally.
Can it then stop for ever at the boundary of bones?
My true identity cannot be measured by flesh.
The hours and minutes don't wear it out by their
kicks, nor does the wayside dust pauperise it.
For in the lotus of manifest form
I've drunk the honey of the formless,
in that bosom of suffering found the dwelling of joy,
heard within me the voice of eternal silence,
seen the way of stars through the dark empty spaces.
No, I'm not a big joke of the Creator,
not a grand holocaust built with infinite riches.
કંકાલ - પૂરબી-1925 English translation by Ketaki Kushari Dyson

હાડપિંજર

ત્યાં, રસ્તાની બાજુમાં, મેદાનમાં, પડ્યું છે એક પ્રાણીનું હાડપિંજર ઘાસ પર.
એ જ ઘાસ, જે એક વખત એને આપતું હતું પોષણ અને આરામ.
સૂર્યના તડકાથી સફેદ થયેલા હાડકા પડ્યા છે ઢગલામાં
અને સમય બોલે છે શુષ્ક અટ્ટહાસ્યમાં.
જાણે આંગળી ચીંધતું મોત કહી રહ્યું છે,
'તારો પણ અંત આમ જ પ્રાણીની જેમ જ,
કોઈ જ ભેદભાવ વિના - જ્યારે તારો જીવનનો આસવ ખાલી થશે
ત્યારે તૂટેલું પાત્ર આમ જ ધૂળમાં પડી રહેશે.'
હું બોલી ઊઠ્યો,
'મોત, નથી હું માનતો, તારા કટાક્ષમય, પોકળ શબ્દો.
યાત્રાના અંતે સાવ રંક બને તેવું જીવન મારું નથી,
કે જે દિવસના અંતે રહેવા ખાવાનું ઋણ ચૂકવે પોકળ અસ્થિથી.
જે બધું મેં વિચાર્યું, જાણ્યું, બોલ્યું અને સાંભળ્યું કાનથી,
જે બધું ઊભરાયું મારા ગીતોમાં,
તે નથી સમાયું એ જીવનમાં, જે બંધાયું છે મોતથી.
જે મને મળ્યું છે અને જે મેં આપ્યું છે, તેનું માપ આ મૃત્યુલોકમાં ક્યાં મળશે?
ઘણીવાર, મારા મનનું નૃત્ય ગયું છે જીવન-મૃત્યુની પાર,
જ્યાં છે સૌંદર્ય સનાતન, શાશ્વત, -શું અટકશે એ આ હાડકાની સરહદે?
મારું સાચું અસ્તિત્વ નથી સમાયું આ હાડકાંસના પાંજરે
નથી એ ઘસાતું સમયના પાદપ્રહારે, નથી એનું દારિદ્ર્ય ધૂળના રજકણે.
કમળના વિકસેલા આકારમાંથી મેં કર્યું છે. મધુપાન નિરાકારનું,
વેદનાના હાઈમાં મળ્યું છે મને પ્રતિષ્ઠાન આનંદનું,
મારા અંતરતમે સંભળાય છે ગાન શાશ્વત નીરવનું ખાલી,
અંધારા અવકાશે જોયું છે મેં પ્રયાણ તારકગણનું
ના, ના, નથી હું સર્જક નો એક તુક્કો, કે ટુચકો,
કે નથી હું અઢળક સમૃદ્ધિથી રચાયેલ ભવ્ય પ્રલય.'

Hope

Getting involved in all these projects,
which are not all that difficult.
Travel all over the globe in the interest of mankind.
The crowd of colleagues swells.
Articles to read and write are numerous.
Discussions in languages innumerable,
controversies and compromises innumerable.
Step by step, knot over knot and the web is woven.
A brick is laid over another
and a mansion is built after another.
Some appreciate fame, others don't.
Some come near with faith and others doubt.
Some genuine, some fake - items are collected
and something or the other is created.
But all these small aspirations are indeed sad.
They appear simple but simple they are not.
A little happiness -
in songs, in notes, mixed with the fragrance of
flowers, dreaming in the shade of a tree,
intoxication of oblivion-
I thought all this would be mine for asking.
But only when I wished for them did I realize
that there is no glimpse of this ever-flitting!
Amidst formless and endless vapours
with sky rendering efforts,
when the universe was created,
with the efforts of initial eons, the mountains grew
tall, and after dreams of eons,
the first bunch of flowers was delivered.
For many days I had aspired,
that in a corner of this earth, I'll live in my own way.
No wealth, no fame, only a home, I had aspired for.

(continued)

આજે મગ્ન છું હું આ બધા કારભારમાં, જે કાંઈ અશક્ય નથી.
જગતના હિતમાં ફરતો ફરું છું આખા વિશ્વમાં.
વધતી ચાલી છે સાથીઓની ભીડ અને લખાપટ્ટી
-અનેક ભાષામાં વાદવિવાદ અને તડજોડ,
ક્રમે ક્રમે ગૂંથાતી જાળ અને ગાંઠ પર ગાંઠ,
બંધાતા ખંડ પર ખંડ અને મંડાતી ઈંટ પર ઈંટ.
કીર્તિના કોઈ કરતું વખાણ તો કોઈ ફેરવતું મોં.
વિશ્વાસથી કોઈ આવે પાસે ને કોઈ કરે છે શંકા.
થોડી સાચી તો થોડી ખોટી - ભેગી થતી સામગ્રી,
આખરે એમાંથી કાંઈ ને કાંઈ ઊભું તો થાય છે.
પણ આ બધી નાની આશા અત્યંત કરૂણ છે.
સાંભળતા લાગતી સહજ પણ સહેલી જરા ય નહીં.
ગીતમાં, સૂરમાં, ગંધમાં ભળેલું એક સુખ,
વૃક્ષની છાયામાં સ્વપ્નદર્શન, અવકાશનો નશો -
મનમાં હતું કે આટલું તો ધારતાં જ મળી જશે.
જ્યારે ઇચ્છા કરી ત્યારે જોયું તો ચંચલા ક્યાં ય નથી!
નિરાકાર, અપાર વરાળની વચ્ચે, કમર કસીને જ્યારે,
વિદ્યાતાએ સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું ત્યારે આકાશ કંપી ઊઠ્યું
અને આદિયુગના પરિશ્રમે ઊંચા પહાડ થયા
અને યુગયુગના સ્વપ્નને અંતે વિદ્યાતા પહેલો પુષ્પગુચ્છ પામ્યા.
ઘણા દિવસથી એક આશા હતી - ધરણીના એક ખૂણે જેમ ફાવે તેમ રહીશ.
ધન નહીં, માન નહીં, માત્ર એક ઘરની આશા.

(આગળ)

Cool shade of a tree, a flowing river,
at sundown, view of evening star from my window,
fragrance of chameli from my window,
first rays of sun on the other side of river.
Amidst the caresses of all this,
a few days of my life will be filled with sobs and
smiles. No wealth, no fame, only a home, I had aspired for.
For many days I had aspired for
a complete language for my heart.
No wealth, no fame, only a language of my own,
I had aspired for.
As the setting sun paints with the colours of
imagination, a picture of end on every cloud,
in my play, I would create my own dreamworld
with light and shade, colour and nectar.
Amidst caresses of all this,
a few days of my life will be filled with smiles and
sobs. No wealth, no fame,
only a language of my own I had aspired for.
For many days I had aspired for your nectar
to quench the thirst of my soul.
No wealth, no fame, only a little love, I had aspired
for. Call one in a melody from the heart,
holding hands without reason,
sitting alone and thinking of one while going away,
coming back with a live gleam in one's eyes.
Amidst caresses of all this,
a few days of my life will be filled with smiles and sobs.
No wealth, no fame, only love, I had aspired for.

આશા-19-10-24

પૂરબી-1925, English version by Shailesh Parekh

ઝાડની ઘેરી છાયા, નદીની ધારા, ગોરજટાણે દેખાય સાંજના તારા,
બારીની પાસે ચમેલીની સુવાસ,
સવારે નદીની પેલી પાર પ્રભાતનો પહેલો પ્રકાશ -
આ બધાંને ઘેરીને જીવનમાં કદી હાસ્ય, કદી રૂદન ભરી દેશે.
ધન નહીં, માન નહીં, માત્ર એક ઘરની આશા.
ઘણા દિવસથી મને એક આશા હતી -
હૈયાના ધ્યાનને મળે એક સંપૂર્ણ વાણી.
ધન નહીં, માન નહીં, માત્ર પોતાની ભાષાની આશા.
આથમતો સૂર્ય જેમ વાદળે, વાદળે
કલ્પનાના અંતિમ રંગે સમાપ્તિની છબિ આંકે છે
તેમ મારો સ્વપ્નલોક પ્રકાશ અને છાયાથી, રંગ અને રસથી,
એવી જ માયાથી રચીશ.
આ બધાંને ઘેરીને જીવનમાં કદી હાસ્ય, કદી રૂદન ભરી દેશે.
ધન નહીં, માન નહીં, માત્ર ધ્યાનની ભાષાની આશા.
ઘણા દિવસથી મને એક આશા હતી-
પ્રાણની ગંભીર ક્ષુધા, પામે તેની અંતિમ સુધા.
ધન નહીં, માન નહીં, થોડા પ્રેમની આશા.
મન મૂકીને નામ લઈને બોલાવવું,
અકારણ પાસે આવીને હાથમાં હાથ પરોવવો,
દૂર જઈને એકલા બેસી મનમાંને મનમાં એને યાદ કરવું,
પાસે આવતાં બે આંખોનું વાણીસભર ચમકવું,
આ બધાંને ઘેરીને જીવનમાં કદી હાસ્ય, કદી રૂદન ભરી દેશે.
ધન નહીં, માન નહીં, માત્ર પ્રેમની આશા.

Gratititude

'I won't forget,' I had said,
when your moist eyes had silently gazed at my face.
Forgive me if I did forget.
Ah, that was such along time ago!
On that day's kiss so many madhabi petals
of early spring fell in layers and withered,
so many times noon's dove-cooings pressed weary
sleep, going and returning.
Your black eyes' gaze had written on my spirit
that letter of love, so shy, so nervous!
On that autograph of your heart
restless lights and shadows
have through the hours waved their brush-strokes,
so many evenings have splashed golden oblivion,
so many nights have left their own dream-writings
in crisscrosses of faint lines, covering it quite.
Each minute, second going by
leaves its souvenir-script upon the mind,
like the deformed doodlings of a heedless boy,
each obscuring the other, weaving amnesia's net.
If this Phalgun I have perchance forgotten
the message of that earlier Phalgun,
if the flame has silently died on grief's lamp,
forgive me then. Yet I know, because you had once appeared,
harvests of song had ripened in my life, which
continue; once the light of your eyes had played its vina,
wringing the innermost notes from sunlight itself.
Gone is your touch,
but what a touchstone you have left within my
heart, which shows me still, at times,
the undying panorama of this universe,
makes me drink causeless joy's full cup.
Forgive my oblivion.

(continued)

કૃતજ્ઞતા

જ્યારે તેં ભીની આંખે મારા ચહેરા સામે જોયું,
'હું ભૂલી નહીં જાઉં', એમ મેં કહ્યું.
જો હું ભૂલ્યો હોઉં, તો મને માફ કરજે.
આ તો કેટલા એ દિવસ પહેલાંની વાત છે.
એ દિવસના ચુંબન પછી
કેટલી એ વસંતની પુષ્પ પાંખડીના ઢગલા વેરાઈને વીલાયા,
કેટલી એ બપોરના પારેવાના ઘુઘવાટથી થાકેલી નિદ્રા આવીને ગઈ.
તારા શ્યામ નયનની નજરે મારી ચેતના પર પડ્યો હતો
પ્રેમનો પ્રથમ શબ્દ- કેટલો શરમાળ, કેટલો ક્ષુબ્ધ! તારા હૈયાના હસ્તાક્ષર
પર ચંચળ પ્રકાશ અને પડછાયા વીંઝતા તેમનો વીંઝણો.
કેટલી એ સંધ્યા છાંટી ગઈ સુવર્ણ વિસ્મરણ,
કેટલી એ રાતો મૂકતી ગઈ આડીઅવળી આછી રેખામાં સ્વપ્નલેખન,
પસાર થતી પળ, મૂકતી જતી આગવી લિપિ મન પર,
જાણે બેધ્યાન બાળકના બેડોળ લીટા
એકબીજા પર ગૂંથતા જાગરણની જાળ.
જો આ ફાગણમાં ભૂલથી આગલા એ ફાગણનો સંદેશ ભૂલું,
જો દુઃખના દીવાની જ્યોત ચૂપચાપ બુઝાય, તો મને ક્ષમા કરજે.
હું તો જાણું જ છું કે તારા અસ્તિત્વને કારણે જ
એકદા મારા જીવનમાં પાકેલો ગીતનો મોલ હજી એ ઊતરે છે,
એકદા તારી આંખોના પ્રકાશે વગાડેલી વીણામાં છોડાયા હતા
સૂર્યપ્રકાશના અંતરતમ સૂર.
ભલે વિદાય થયો તારો સ્પર્શ, મૂકતો ગયો એ મારે હૈયે પારસ જે
કરાવતો હજી મને સૃષ્ટિનું સનાતન દર્શન,
કરાવતો મને સંપૂર્ણ આનંદનું પાન.
મારા વિસ્મરણ માટે ક્ષમા કર.

(આગળ)

I know you had once called me into your heart,
which is why I myself forgive my own fate,
forgetting all those miseries,
those griefs which it has heaped on my days;
how it has snatched thirst's water-cup from my
lips, conned me with smiles, betrayed my confidence,
suddenly upset my laden ship within sight of shore:
all I forgive.
You are no more. You have hopelessly receded.
Evenings are mournful,
charged with your smothered vermilion.
My mateless life in an empty house has no grace.
All this I accept, and above all, that you were here once.

કૃતજ્ઞ - પૂરબી - ૧૯૨૫
૨.૧૧.૧૯૨૪

English translation by Ketaki Kushari Dyson

હું જાણું છું કે તે એક દિવસ મને તારા હૃદયમાં નોતર્યો હતો
અને માટે જ હું મારા નસીબને માફ કરું છું,
ભૂલીને મારી મુશ્કેલી, મારા દુઃખભર્યા દિવસો,
મારા તૃષાર્ત હોઈથી ઝૂંટવાયેલું પાત્ર, તેનું છેતરામણું સ્મિત,
મારા વિશ્વાસનો ગેરલાભ, કિનારે આવીને ડૂબેલી મારી નૌકા
-બધું જ ભૂલીને માફ કરું છું.
તું હવે નથી, તારા આવવાની કોઈ જ આશા નથી.
તારા સિંદૂરથી ખરડાયેલી સંધ્યા ગમગીન છે.
આ ખાલી ઘરમાં સહચરીવિહીન જીવન રસહીન છે.
આ બધું હું સ્વીકારું છું કારણ કે એક વાર તું અહીં હતી.

-1-

On one sleepless and still night,
in a fit of passion, you kissed my palm
with head bent low and tears in your eyes

(and whispered:)

“If you are far removed from me,
with infinite weight of endless vacuum,
my world shall be dry as desert.
Indifference, spread all over the sky,
will rob my heart of all its peace.
The dark, still and joyless pathos
is a death worse than death.”

-2-

Hearing your words, I pulled your face to my chest
and whispered in your ears,

“If you go far away, your notes of pain
will flash in my songs like lightening
and my heart will startle with each flash.
Separation will play its own strange tricks
on my eyes and heart.

Dear, when you will find out
the nearest door to my innermost sanctum,
from far away,
you would have established
your absolute right over my world.”

(continued)

-1-

એક દિવસ નિદ્રાવિહીન સ્તબ્ધ રાતે, આવેગના આંદોલનમાં તેં,

ધીરે, ધીરે, નતશિરે, આંસુભરી આંખે,

હથેળી મારી ચૂમી ને હળવેથી બોલી,

‘તમે જો દૂર જાઓ કદી,

અસીમ શૂન્યાવકાશના સીમાશૂન્ય બોજથી,

થશે સમસ્ત જગત મારું, રુક્ષ જાણે મરૂભૂમિ.

આકાશે ફેલાયેલ ગલાનિ, હરશે ચિત્તની સર્વ શાંતિ.

આનંદહીન, અંધકારમય ને નિ:શબ્દ શોક -

એ તો મરણથી ય બદતર મોત.’

-2-

સાંભળીને વાત તારી, મુખ તારું છાતીસરસું આણી, કહ્યું હતું
ધીરે, ધીરે, તારા કાને,

‘ચાલી જશે જો તું દુરે, સુદુરે, ચમકશે વેદના-વિદ્યુત તારા સૂરે,
ચોંકશે મારું ચિત્ત રોજ, રોજ એના ચમકારે.

ખેલશે એના વિચિત્ર ખેલ, વિરહ મારા અંતરતમે ને આંખે.

દૂર મારાથી જઈને વહાલી,

શોધશે તું જ્યારે મારા મર્મનું નિકટતમ દ્વાર,

હશે મારા જગત પર તારો પૂર્ણ, પરમ અધિકાર.’

(આગળ)

-3-

This secret conversation between the two
was overheard by Saptarshi in the sky.

Slowly, the stream of words flowed
through the cluster of tuberoses.

Subsequently, silently came the final break
in the form of death.

Noone heard, nor was their vision anymore.

No speech nor touch from that endlass.

Yet the sky is not vacant.

It is full with painful vapour of fire.

All alone, I create a world of dreams

with songs lit by that fire.

પૂર્ણતા-1.10.1924

પૂરબી-1925

English version by Shailesh Parekh

-3-

એકબીજાના કાનમાં કહેલી એ છાની વાણી,

ગગનમાં ચમકતા સપ્તર્ષિએ સાંભળી લીધી.

રજનીગંધાના વનમાં વહી ગઈ ધારા એની.

ત્યાર પછી ચૂપચાપ ચાલી આવ્યો મૃત્યુરૂપ વિચ્છેદ.

અંત એ દ્રશ્ય, શ્રાવ્યનો, સ્પર્શહીન અનંતમાં ન રહ્યો વાણીનો દેહ.

ભલે વ્યથામય, પણ નથી શૂન્ય આ અગ્નિબ્રાષ્પ સભર ગગન.

એકાકી હું, અગ્નિદીપ્ત ગીતથી સર્જી રહ્યો સ્વપ્ન ભુવન.

(14.3.2000)

Poems

-69-

My heart feels shy to bring to your vagrant mind
the lyric of my secret
lest its meaning be missed and its rhythm.
I shall wait for some auspicious hour
when the evening is compassionate,
your eyes drowned in its tender dimness,
and my voice reaches you in a profound calm of truth.
I shall turn my secret round and round
through my whisper at a lonely corner of your heart,
even as the cricket among the silent sal trees
turns single-toned beads of its chirping
in the rosary of night.

આનમના-1924

પૂરબી-1925

-69-

તારા ચંચળ મનને મારા રહસ્યનું ગીત સંભળાવતાં હું શરમાળું છું -
એના અર્થનો અનર્થ થઈ જાય કે તાલ બેતાલ થઈ જાય!
હું રાહ જોઈશ એ શુભ ઘડીની, જ્યારે કરુણાસભર સાંજે,
એના નાજુક ઝાંખા પ્રકાશમાં તારી આંખો ડૂબી હોય
અને સત્યની ગહન શાંતિમાં મારો અવાજ તને પહોંચે.
જેમ શાંત વૃક્ષોની વચ્ચે તમરા
તેમના એકધારા સૂરના મણકા રાતની માળામાં પરોવે છે
તેમ હું મારું રહસ્ય મારી ઘુસપુસમાં ફેરવી ફેરવીને
તારા હૃદયના એકાકી ખૂણામાં પહોંચાડીશ.

(20.1.2000)

Poems

-70-

Pardon me, if in my pride,
O maiden of a century, yet to be born,
I picture you reading my poems,
while the moon fills the gaps in my verse
with its shower of silence.
I seem to feel your heart throb and hear you murmur,
“If he were alive today and had we met
he would love me.”
I know you say to yourself,
“Only for this night
let me light my lamp for him at my balcony,
though I know he may never come.”

ભાબીકાલ-1924

પૂરબી-1925

-70-

ઓ નવજાતક શતાબ્દીની સુંદરી,
જ્યારે મારી કવિતાની ખાલી જગા એની શાંતિની વર્ષાથી ચંદ્ર પૂરતો
હોય ત્યારે તું મારી કવિતા વાંચતી હોઈશ એમ હું સગર્વ ધારી લઉં
તો તું મને માફ કરજે.
હું અનુભવું છું તારો ધબકાર અને સાંભળું છું તારો સ્વગત ઉદ્ગાર,
‘જો એ આજે હોત અને મને મળત તો તે મને ચાહતો હોત.’
હું જાણું છું કે તું કહેત,
‘આજની રાતે, મારા ઝરૂખે પ્રગટાવીશ તેને માટે મારો દીપક -
જો કે હું જાણું છું કે તે નહીં આવે!’

So many times I've been along this trail
and never once lost my way.
Are its traces lost today?
Has the wild grass covered it all?
Still, in my mind I know there's nothing to fear,
for a wind in my favour suddenly begins to blow.
I shall surely know you - the time will come -
for you know me.
Lamp in hand, I used to go alone.
Its flame's gone out.
Yet in my mind I know the address is written
in the language of the stars.
The wayside flowers, I know,
will check my errors
and guide me gently
by their scents' secret codes.

પ્રેમ-૨૭૬

એ પથે આમિ જે ગેછે - April 1926

English translation by Ketaki Kushari Dyson

ભૂલો પડ્યા વિના, ચાલ્યો છું કેટલી યે વાર, આ કેડી પર ખોવાયા છે
ઐંધાણ એના આજે? છવાઈ ગયું છે ઘાસ એના પર?
મારી દિશામાં છૂટ્યો છે પવન ને જાણું છું હું કે ડર નથી મને,
સમય જરૂર આવશે ને જાણીશ હું તને, કારણ તું જાણે છે મને.
હાથે દીવો ધરી, એકલો હું ચાલતો, જ્યોત બુઝાતી રસ્તામાં,
મનમાં હું જાણું છું કે સરનામું લખાયું છે તારાની ભાષામાં.
હું જાણું છું કે રસ્તાના ફૂલો, ભૂલો મારી સુધારશે,
તેમની ફોરમના છાના ઈશારે મને હળવેથી દોરશે.

Poems

-75-

Do not call him to thy house, the dreamer,
who walks alone by the path in the night.
His words are those of a strange land,
and strange is the melody
played by him on his one-stringed lute.
There is no need for thee to spread a seat for him;
he will depart before day-break.
For in the feast of freedom he is asked to sing
the praise of the new-born light.

બિચિત્ર-૧૦૮

સે કોન પાગલ જય પથતાર - 8.9.1926

ગીતબિતાન-1926

-75-

રાતે રસ્તા પર ચાલતા સ્વપ્નદ્રષ્ટાને તારા ઘરમાં બોલાવવાની જરૂર નથી.
એની ભાષા છે વિચિત્ર પ્રદેશની
અને એના એકતારા પર વાગે છે કોઈ વિચિત્ર બંદીશ.
એને માટે આસન પાથરવાની પણ જરૂર નથી.
દિવસ ઊગતાં પહેલાં તો તે ચાલ્યો જશે,
કારણ તેને નિમંત્રણ છે મુક્તિના ઉત્સવમાં,
નવજાતક પ્રકાશની સ્તુતિ ગાવાનું!

Poems

-76-

The flute-sound of a holiday music floats in the air.

It is not the time for me to sit and brood alone.

The shiuli branches shiver
with the thrill of an impending flower-time,
the touch of the dew is over the woodland.

On the fairy web in the forest path
the light and shadow feel each other.

The tall grass sends waves of laughter
to the sky in its flowers,

and I gaze upon the horizon, seeking for my song.

પ્રેમ-૨૩

છૂટીર બંસી બાજલો - 17.9.1926

ગીતબિતાન-1926

-76-

રજાની વાંસળી વાગી ઊઠી.

આ સમય એકલા બેસી મનન કરવાનો નથી.

આવનાર પુષ્પમંજરીના રોમાંચથી કંપતી ડાળીને વને વને સ્પર્શ ઝાકળનો.

વનના રસ્તે પરીઓના જાળામાં અટવાયેલા તડકો છાંયડો

એકબીજાને પકડતા.

ઊંચા ઘાસમાંથી ફૂલો થકી આકાશે જતા હાસ્યનાં મોજાં

અને હું નીરખી રહેતો ક્ષિતિજને,

શોધી રહેતો મારા ગીતને.

Poems

-77-

Who is this captive that grieves within thee thirsting for light?

His lute is silent,

though life's breath is abroad in the air;

His eyes do not see,

though morning lights the sky.

Birds sing of a new awakening to the forest,
the joy of new life breaks out in the tints of flowers,

the night beyond the wall has vanished,

yet the smoking lamp is still burning in the cell.

Alas, why is there this separation

between the home and the sky?

પૂજા-149

તોર ભિતરે જાગીયા કે જે - 18.9.1926

ગીતભિતાન-1926

-77-

કોણ છે આ બંદી, જે પૂરાયો તારી કાયામાં અને તરસતો પ્રકાશને?
ચેતનાનો શ્વાસ ફેલાતો આકાશમાં ને તો યે તેની વીણાના તાર શાંત છે!

પ્રભાતનો પ્રકાશ પ્રગટતો આકાશમાં

ને તો યે તેની આંખે અંધકારનો પટ છે!

પંખી વનમાં ગાતાં નવજાગૃતિનું ગીત,

નવજીવનનો આનંદ ઊછળતો ફૂલોમાં રંગીન,

દીવાલની પારની રાતની વાત થઈ હવે અતીત

ને તો યે બળતો ધૂમાડિયો દીવો ઘરની અંદર!

અરે, તારા ઘર અને આકાશની વચ્ચે શાને આ ભેદ?

Poems

-78-

Fear not, for thou shalt conquer,
thy door will open, thy bonds break.
Often thou lovest thyself in sleep,
and yet must find back thy world
again and again.
The call comes to thee from the earth and sky
the call from among men,
the call to sing of gladness and pain,
of shame and fear.
The leaves and the flowers,
the waters that fall and flow,
ask for thy notes to mingle with their own,
the darkness and light
to tremble in the rhythm of thy song.

સ્વદેશ-૧૨

નાઈ નાઈ ભય હબે હબે જય - 18.9.1926

ગીતબિતાન-1926

-78-

ડર નહીં, કારણ તારો વિજય થશે જ.
તારા દરવાજા ખૂલશે ને બંધન તૂટશે જ.
વારંવાર તું નિદ્રામાં ખોવાશે
ને ફરી ફરી તું તારું જગત ખોળશે.
બોલાવશે તને ધરતી અને આકાશ પણ તને બોલાવશે,
ગાવાને ગીત, ભય અને લજ્જાના, આનંદ અને વેદનાના,
તને માણસો બોલાવશે.
તારા સૂરને તેમના સૂરમાં વહેવા બોલાવશે,
પુષ્પ અને પાંદડા, જલરાશિ અને સરિતા.
અંધકાર અને પ્રકાશ કાંપશે તાલમાં તારા ગીતના.

Poems

-79-

The morning light aches
with the pain of parting.

Poet, take up thy flute!

Let be, if thou must depart, and go,
leaving thy song to the flowers
in this dew-dripping autumn.

Such a morning will come again
at the gold-tinted border of the East
with kunda flowers in her locks.

In the shady garden path,
plaintive with dove's cooing,
tender with the caressing enchantment of the green,
will rise again the vision of this light,
her steps tinkling with the anklet of thine own songs.

Let be, if thou must depart.

પ્રેમ-૧૯૬

સકાલ બેલાર આલોચ બાજે - 20.9.1926

ગીતબિતાન-1926

-79-

વિદાયની વેદનાથી વ્યથિત છે પ્રભાત પ્રકાશ.

કવિ, વગાડ તારી વાંસળી.

તારે જવાનું હોય તો જા, પણ તારા ગીતને મૂકતો જા,

આ ઝાકળભીની શરદના ફૂલોમાં.

પૂર્વ દિશાની સોનેરી કિનારે,

પરોવીને કુંદા ફૂલોને એને ઝુલકે,

આવશે ફરીને એક આવી જ સવાર. છાયાસભર ઉદ્યાન પથે,

ગમગીન પારેવાના ઘુઘવાટે,

હરિયાળીના હુંફાળા આહ્વાદે,

આજ પ્રકાશ ફરી પ્રગટશે.

એના પગલે, પાયલ તારા ગીતના રણકશે.

તારે જવાનું હોય તો જરૂર જા.

Poems

-80-

Fill your eyes
with the colours that ripple on beauty's stream,
vain is your struggle to clutch them.
That which you chase with your desire is a shadow,
that which thrills your life-chords is music.
The wine they drink at the assembly of gods
has no body, no measure.
It is in rushing brooks, in flowering trees,
in the smile that dances at the corner of dark eyes.
Enjoy it in freedom.

બિચિત્ર-૧૦૬

ચાહિયા દેખો - 24.9.1926

ગીતબિતાન

-80-

સૌન્દર્યના સ્રોત પરના તરંગના રંગનું પાન કરી લે આંખોથી,
વ્યર્થ છે સર્વ પ્રયત્ન તેને પકડવાનો હાથથી.
તે તો છે પડછાયો, જેની પાછળ કામના દોડતી,
સંગીત તો એ, જેનાથી જીવન-વીણા રણકતી.
નથી આકાર કે માપ, સોમરસના, જે પીવાતો સ્વર્ગસભામાં,
એ તો વહેતો ખળખળ વહેતા નિર્ઝરમાં,
પુષ્પ મહોરતા તરૂવરમાં,
ને ઘેરી આંખોના ખૂણે છલકાતા સ્મિતમાં.
માણ તેને મુક્તિમાં.

Poems

-81-

Thou art a glimmer of gold
from the dawn on my life's shore,
a dew-drop on the first white flower of autumn.

Thou art a rainbow
from the distant sky bending o'er the dust,
a dream of the crescent moon
touched with a white cloud,
thou art a secret of paradise
revealed by chance to the earth.

Thou art my poet's vision,
appearing from the days of my forgotten birth,
thou art the word that is never for utterance,
a freedom that comes in the form of a bondage,
for thou openest the door for me
to the beauty of a living light.

ભિચિત્ર-૯૧

તુમી ઉષાર સોનાર બિંદુ - 24.9.1926

ગીતબિતાન

-81-

મારા જીવનના કિનારાની ઉષાનું સુવર્ણબિંદુ-એ જ તું.
શરદના શ્વેત પુષ્પ પરનું નીહારબિંદુ-એ જ તું.
દૂર આકાશેથી ધરતી પર ઢળતું મેઘધનુષ-એ જ તું.
શુભ્ર નીરદ સ્પર્શિત બીજકલાનું સ્વપ્ન-એ જ તું.
કવચિત્ ધરતી પર દેખાતું સ્વર્ગનું રહસ્ય-એ જ તું.
મારા વિસરાયેલા અવતારના દિવસોમાંથી દેખાતું કવિનું દર્શન-એ જ તું.
ન ઉચ્ચારાતો શબ્દ, બંધનના સ્વરૂપમાં મુક્તિ-એ જ તું.
જીવંત પ્રકાશના દરવાજે દોરી જતો મને-એ પણ તું.

Poems

-82-

I ever go seeking for this self of mine;
but how can I know the fugitive,
who flits in dreams in changing forms and guises?
Often have I listened to its voice
in the heart of my own songs,
but never know I where it dwells.
The hours pass, the light fades,
the farewell tune is wafted
in the evening breeze from the flute of a passer-by.

પૂજા-582

આપની આમાર કોન ખાને - 6.10.1926

ગીતબિતાન

-82-

હું મારી જાતને હંમેશ શોધ્યા કરું છું.
પણ જે મારા સ્વપ્નોમાં વિવિધ વેષે અને આકારે સંતાય
તેને હું કેવી રીતે ઓળખી શકું?
મારા પોતાના ગીતોમાં મેં ઘણીવાર એનો અવાજ સાંભળ્યો છે
પણ હું જાણતો નથી કે એ ક્યાં રહે છે.
સમય વીતતો જાય છે, પ્રકાશ વીણતો જાય છે,
અને સાંજના પવનમાં
વટેમાર્ગુની વાંસળીમાંથી વિદાયગીતના સૂરો વહેતા થાય છે.

Poems

-83-

For what great reward of my merit,
O Beautiful,
had I, a meadow-flower,
once taken my place in the chain on thy neck?
The newly awakened eyes of the earth
were glad on that day,
and the lute, at the touch of the Ever-new,
broke out in the melodies of dawn.
If that flower fades and drops to the earth
at the dim hour of the day,
when the bird's songs are languid,
let the evening wind sweep it away across the dark,
following thy departing steps,
never leaving it to be trodden to the dust
by the careless moments.

પૂજા-534

ઓગો સુંદર એકદા - 11.10.1926

ગીતબિતાન

-83-

હે સુંદર,
મારા કયા ગુણના બદલામાં મને, એક સામાન્ય ફૂલને,
એકદા તારા ગળાની માળામાં સ્થાન મળ્યું?
એ દિવસે, તાજી જાગેલી ધરતીની આંખો ખુશ હતી
અને સદા-નવીનના સ્પર્શથી વીણામાંથી પ્રભાતગાન ફેલાઈ રહ્યું હતું.
પંખીનો કલરવ શમી જાય ત્યારે, દિવસના અંતિમ સમયે,
એ ફૂલ કરમાઈને ખરી પડે, તો સંધ્યાના સમીરને કહેજે
કે એને તારા પગલાને અનુસરીને અંધકારમાં લઈ જાય,
જેથી તે બેદરકાર કાણોના પગ નીચે ધૂળમાં ન રગદોળાય.

Poems

-84-

Feel thy release in the air, O bird,
let not thy wings be timid.
Yield not to the lure of the nest,
to the enchantment of the night.
Dost thou not feel the hidden hope
that hums in thy dream when thou sleepest
and in the expectant dark of the dawn
the silent promise that reveals itself
as it rends the veil from the face of the bud.

બિચિત્ર-104

આકાશે તોર તેમની આછે છૂટ્ટી - 20.10.1926

ગીતબિતાન -1926

-84-

ઓ પંખી, માણ તારી મુક્તિને ખુલ્લા આકાશમાં.
તારી પાંખોને નીડર બનાવ.
રાત્રિના સોહામાણા રૂપનો કે માળાના આકર્ષણનો મોહ ન રાખ.
નથી સંભળાતો તને તારા સ્વપ્નમાં એક છૂપી આશાનો ગુંજારવ?
નથી દેખાતું તને આશાભરી સવારના અંધકારમાં એક મૂક વચન -
જે દેખાય છે કળિના મુખ પરથી ચીરાતા ઘૂંઘટમાં?

Poems

-85-

I have played my flute along the path,
I have sung at thy gate,
I have offered my tunes before thy temple's outer
screen decorated with endless forms and colours.
Today have come to me
from everywhere
the words that speak of the End.
They ask me to break the bond of the road,
to come to the farther shore of the pilgrimage
by crossing the endless refrain of meetings and partings.

પ્રેમ-24

બાંશિ આમિ બાજઈ નિ કિ - 24.11.1926

ગીતબિતાન

-85-

રસ્તામાં મેં વાંસળી વગાડી છે. તારે દરવાજે મેં ગીતો ગાયા છે.
અગણિત આકારો અને રંગોથી શણગારાયેલા
તારા મંદિરના પડદાની બહાર મેં મારા ગીતો ધર્યાં છે.
આજે ચારે બાજુથી અંતની વાતો કરતા શબ્દો મને સંભળાય છે.
રસ્તાના બંધનોને તોડીને,
મિલન અને વિદાયની અંતહીન ઘટમાળ પાર કરીને,
યાત્રાના દૂરના કિનારા પર જવા માટે,
તે મને બોલાવી રહ્યા છે.

Poems

-86-

Let the links of my shackles snap
at every step of thy dance,
O Lord of Dancing,
and let my heart wake in the freedom
of the eternal voice.

Let it feel the touch of that foot
that ever sets swinging the lotus-seat of the muse,
and with its perfume maddens the air through ages.

Rebellious atoms are subdued
into forms at thy dance-time,
the suns and planets, - anklets of light, -
twirl round thy moving feet,

and, age after age, Things struggle to wake
from the dark slumber,
through pain of life, into consciousness,
and the ocean of thy bliss

breaks out in tumults of suffering and joy.

Before I leave, tinge my heart in secret
with thine own colour, the colour of the young smile,
of tears shaded with ancient sadness.

Let it tinge my thoughts, my deeds,
the flame of my evening lamp,
the waking moment of my midnight.

Before I leave, rouse my heart
with the swing of thy dancing feet,
the swing that wakens stars in the deep of the night,
frees the stream from the rocky cave,
gives voice to clouds in thunder and rain,
- the swing by which the balance in the centre of
existence is swayed in endless cycle of movement.

નૃત્યેર તાલે તાલે,
નટરાજ - 5/9.3.1927

-86-

હે નટરાજ,
તૂટે મારા બંધન,
તવ નૃત્ય તાલે,

ને સનાતન નાદની મુક્તિમાં હૈયું મારું જાગે.
તવ ચરણ સ્પર્શે ઝુલતું સરસ્વતીનું પદ્મ આસન,
તવ સુગંધે મત્ત સમીર યુગાંતરે.

સ્વચ્છંદી અણુ, પરમાણુ આકારબદ્ધ તવ નૃત્ય સમયે,
સૂર્ય, નક્ષત્ર ને પ્રકાશ પાપલ રુમઝુમ ગુંજે તવ ચરણદ્વયે.
ગહન નિદ્રા છોડી જાગતું સર્વ યુગાંતરે,

જીવનની ચેતના મહી

ને તવ પરમાનંદ પારાવાર ઊભરાતો શોક અને આનંદના મોજા મહી.

યૌવનના સ્મિત અને પ્રાચીન શોકની છાયા સભર અશ્રુ રંગે
વિદાય પહેલાં રંગજે મારું હૈયું ચૂપચાપ તારા પોતાના રંગે.

જેથી રંગાય મારા વિચારો, કાર્યો, સાંધ્યદીપકની જ્યોત

ને મધરાતની જાગૃત ક્ષણો, તવ નૃત્યમગ્ન ચરણ તાલે

ગહન રાત્રિમાં જાગૃત તારકગણ, ગિરિ કંદરામાં વિમુક્ત નિર્ઝર,

સઘન ગગને પૂરક નાદ બ્રહ્મ,

અસ્તિત્વના સમતોલને ડોલતું અંતહીન ગતિચક્ર.

વિદાય પહેલાં, પ્રેરજે ઉત્સાહ મારા હૈયે, એ જ તાલે.

Poems

-87-

Early winter spreads her filmy veil over midnight stars,
and the call comes from the deep,
“Man, bring out your lamp.”
The forests are bare of flowers,
the birds have ceased to sing
the river-side grass has shed its blossoms.
Come, Dipali, waken the hidden flames
out of the desolate dark,
and offer symphony of praise to eternal light.
The stars are dimmed
the night is disconsolate,
and the call comes from the deep,
“Man, bring out your lamp.”

પ્રકૃતિ-171

હિમેર રાતે એઈ ગગનેર - 9/12.3.1927

ગીતબિતાન-1927

-87-

મધરાતના તારા પર પથરાતો શિયાળાનો આછો આંચળ
અને ગહનમાંથી ઊઠતો અવાજ, ‘ભાઈ, પ્રગટાવ તારો દીવો.’
વન છે પુષ્પવિહીન અને પંખી ગીતવિહીન,
નદીકિનારે ઘાસ પણ શુષ્ક અને પુષ્પવિહીન.
આવ, દીપાવલિ, વેરાન અંધકારમાં પ્રગટાવ છૂપી જ્યોત
અને ધરાવ સ્તુતિની સૂરાવલિ, શાશ્વત પ્રકાશને.
ઝાંખા છે તારા અને દુઃખી છે રાત
અને ગહનમાંથી ઊઠતો અવાજ, ‘ભાઈ, તારો દીવો પ્રગટાવ.’

The two of us had swung in the forest that day,
swing-ropes twined with chains of flowers.
Recall it, please, from time to time!
Never forget it, never!
That day the wind was laced , you know,
with my mind's delirious chatter,
and in the heavens, scattered in plenty,
were similes of your laughter.
As we walked along the path that evening,
the full moon rose in all its lustre.
Ah, what a splendid hour it was
when you and I met together!
Now I have no time of my own.
I'm far from you and must bear it alone.
But the friendship's thread I tied to your heart -
never untie it, never!

સેદ્દિન દુજને
પ્રેમ-૧૮૮
17.10.1927
English translation by Ketaki Khushari
Dyson-(Songs-18)

તે દિવસે ઝૂલ્યા હતા આપણે બે વનમાં, ગૂંથ્યા હતા ફૂલો, ઝૂલાના દોરડામાં,
યાદ રાખજે તે સદા, ભૂલતી ના કદા.
તે દિવસે પવનમાં લહેરાતી હતી મારા મનની અર્થહીન વાચા,
અને સ્વર્ગમાં ઊભરાતી હતી તારા સ્મિતની અનુપમ ભાષા.
તે સાંજે જ્યારે ચાલ્યા આપણે એકબીજાની સાથે,
પ્રકાશી રહ્યો હતો પૂર્ણિમાનો પૂર્ણ ચંદ્ર માથે.
અરે, હતી એ કેવી શુભ ઘડી, જ્યારે તું મને મળી.
હવે નથી સમય મને, નથી તું મારી સમીપે, સહી રહેતો એકાંતે,
પણ બંધન મૈત્રીનું સ્વીકાર્યું જે હૃદયે,
બાંધી રાખજે સદા, છોડતી ના કદા.

Disappearance

On the canvas of disappearance I see your eternal form.
You've finally arrived in my invisible inner domain.
The jewel of everlasting touch have I obtained.
You've yourself filled the gap made by your absence.
When life darkened,
I found you'd left within me evening's chapel-lamp.
Through separation's sacrificial fire
passion becomes worship, lit by suffering's light.

અન્તર્ધાન - મહુઆ - 1929

English translation by Ketaki Kushari Dyson

અદ્રશ્ય થતા ફલક પર હું જોઉં છું તારો સનાતન આકાર,
આખરે તું આવ્યો છે મારા અદ્રશ્ય અંતરતમને દ્વાર.
પામ્યો છું હું રત્ન, જેનો સ્પર્શ છે સદાબહાર.
તારી બિનહયાતીથી ખાલી પડેલી જગા
ભરી દીધી છે તે જ તારી મેળે.
જીવનમાં અંધકાર છવાતા મને મળતો
સંધ્યાનો મંદિર-દીપક, તારા દ્વારા.
સહનશીલતાના પ્રકાશથી પ્રગટતા વિરહના યજ્ઞથી
આવેગ બની જતો પ્રાર્થના.

The moon's laughter's dam has burst:
light spills out.
Tuberose, pour your odour.
The crazy wind – he can't make out
who calls him and whence;
whomever he visits in the flower-garden
he fancies straight away, he does.
Sandal smothers the blue sky's forehead
and Saraswati's swans have escaped.
Moon, what d'you think you are doing,
strewing the earth with all this parijat pollen?
Which of you women in Indra's heaven
have lit yourself this nuptial lamp?

પ્રેમ-94-1929 ?

ચાન્દેર હાસિર બાંધ ભેન્ગેછે - પરિત્રાણ(play)

Songs-19

English translation by Ketaki Kushari Dyson

ચંદ્રના સ્મિતનાં બંધન તૂટ્યાં ને ઊભરાયો પ્રકાશ.
રજનીગંધા, ઢોળી દે તારી સુવાસ.
પાગલ પવન – ન જાણતો, બોલાવતું એને કોણ કે કેમ.
મળતો એ જેને ઉદ્યાને, કરતો તેને તરત પ્રેમ.
ચંદન ચહેરાયું નીલાકાશને લલાટે.
સરસ્વતીના હંસ ઊડ્યા આકાશે.
ચંદ્ર, શાને વિખેરે પારિજાતનો પરાગ ધરા પરે ?
કોણ નારી પ્રગટાવતી એનો લગ્નદીપક ઈન્દ્રના સ્વર્ગે ?

Poems

-90-

We two lay sunk in the dusk of dreams;
the time of awakening has come
waiting for the last word from you.

Turn your face to me
and with a tear-dimmed glance
make the sorrow of parting ever beautiful.

The morning will appear
with its early star on the far-distant sky of
loneliness.

The pain of this farewell night
has been captured in my vina-strings,
the lost glory of love will remain woven in my
visions. Open with your own hands
the door towards final separation.

પ્રેમ-160

સ્વપને દોહે છિનુ - April 1930

ગીતબિતાન

-90-

આપણે બે સૂતા સ્વપ્નની સંધ્યામાં. જાગવાનો સમય થઈ ગયો છે.
તારા છેલ્લા શબ્દની રાહ જોવાય છે.

મારી સામે જો.

તારી અશ્રુસભર નજરથી વિદાયની વેદનામાં શાશ્વત સૌન્દર્ય ભરી દે.

દૂર, એકાકી આકાશમાં એના તારા સાથે ઉષા દેખાશે.

આ વિદાયરાત્રિની વેદના મારી વીણામાં વાગશે.

પ્રેમની જયગાથા મારી નજરમાં વણાયેલી રહેશે.

તારા પોતાના હાથે ખોલ દરવાજો,

અંતિમ વિદાયપ્રતિ.

Once again I wake up when the night has waned,
when the world opens all its petals once more,
and this is an endless wonder.

Vast islands have sunk in the abyss unnamed,
stars have been beggared of the last flicker of their
light, countless epochs have lost all their ladings.

World conquerors have vanished
into the shadow of a name behind dim legends,
great nations raised their towers of triumph
as a mere offering

to the unappeaseable hunger of the dust.
Among this dissolving crowd of the discarded
my forehead receives the consecration of light,
and this is an endless wonder.

I stand for another day with the Himalayas,
with the constellations of stars.

I am here where in the surging sea-waves
the infuriate dance of the terrible
is rhythmed with his boisterous laughter.

The centuries on which
have flashed up and foundered kingly crowns
like bubbles have left their signature
on the bark of this aged tree,
where I am allowed to sit under its ancient shade
for one more day,
and this is an endless wonder.

बिस्मय

परिशेष-1932

ફરી એકવાર રાત્રિને અંતે હું જાગું છું
જ્યારે જગત એની પાંખડીઓ ફરીવાર ખોલે છે
અને આ છે એક અંતહીન આશ્ચર્ય!

મહાન દ્વીપો ડૂબી ગયા છે અજાણી ખીણમાં,
તારાઓના છેલ્લા પ્રકાશની જ્યોત ઝબૂકતી આકાશમાં,
અગણિત યુગોનું અસ્તિત્વ ખોવાઈ જતું અતીતમાં,

વિશ્વવિજેતા વીલાતા વિસરાતી વાર્તામાં,

મહાન રાષ્ટ્રના વિજયસ્તંભ જમીનદોસ્ત થતા ધરતીની ધૂળમાં,
આ બધા તર્જિતોના ઓગળતા ટોળામાં થતું

પ્રકાશનું તિલક મારા કપાળમાં,

અને એ છે એક અંતહીન આશ્ચર્ય!

બીજા એક દિવસ માટે,

હું ઊભો હિમાલયની સાથે, નક્ષત્રો મારા માથે,

અને ઉછળતા જલધિ તરંગે

ભયાનકનું તાંડવ તાલ મિલાવે એના અક્ટહાસ્ય સાથે.
રાજના તાજ જેના પર પરપોટાની જેમ ચળકીને ડૂબ્યા,
એ સદીઓએ હસ્તાક્ષર આ ઘેઘૂર વડલે મૂક્યા.

એ ઘેઘૂર વડલાની છાયામાં

મને વધુ એક દિવસ બેસવાનું મળ્યું સૌભાગ્ય,

એ છે એક અંતહીન આશ્ચર્ય!

Question

God, again and again through the ages
you have sent messengers to this pitiless world
They have said, 'forgive everyone',
they have said, 'Love one another
- rid your hearts of evil.'
They are revered and remembered,
yet still in these dark days
we turn them away with hollow greetings,
from outside the doors of our houses.
And meanwhile I see secretive hatred
murdering the helpless under cover of night;
And justice weeping silently and furtively
at power misused, no hope of redress.
I see young men working themselves into a frenzy,
in agony dashing their heads against stone to no avail.
My voice is choked today, I have no music in my flute:
Black moonless night has imprisoned my world,
plunged it into nightmare.
And this is why, with tears in my eyes, I ask:
Those who have poisoned your air,
those who have extinguished your light,
can it be that you have forgiven them?
Can it be that you love them?

પ્રશ્ન

પરિશેષ-1932

English translation by William Radice

પ્રશ્ન

પ્રભુ, વારંવાર તેં મોકલ્યા પયગંબર,
આ દયાહીન ધરણી પર.
ગુંજતો તેમનો પ્રેમભર્યો સંદેશ, સમસ્ત માનવજાતિ પ્રતિ,
'સર્વને ક્ષમા કરો',
'પરસ્પરને પ્રેમ કરો',
'દિલમાંથી દૂષણ દૂર કરો'.
તે બધા કેમ કરી ભુલાય? તે તો દેવ તરીકે પૂજાય!
ને તો યે તેમને સૌ કરતા વિદાય,
કરીને પોકળ પ્રણામ, બારણાની બહાર!
આજે કાળી ડિબાંગ રાતના ઢાંકણ તળે
ગુપ્ત વેર ભાવના આધારહીનને હણે
અને ન્યાયની દેવી સત્તાના દુરુપયોગે મૂંગી, મૂંગી રહે.
દેખાતી નથી સુધારાની કોઈ જ આશા,
ચોમેર ચાલતા આ બીભત્સ તમાશા.
ભયાનક સ્વપ્ને ડૂબ્યું છે જગત મારું,
જોતાં વ્યાકુળ યૌવનને પછાડતાં મસ્તક પાષાણે,
અવાજ મારો રુંધાતો, ન છેડાતું સંગીત મારા વીણાતારે.
અમાસની રાતે, કાળા કારાગારે પુરાયું છે જગત મારું.
માટે જ સજળ નયને પૂછી રહું હું,
'જેમણે કલુષિત કરી તારી હવા, જેમણે હોલવ્યા તારા દીવા,
કરી દેશે તું ક્ષમા તેમને પણ? કરી શકે તું પ્રેમ તેમને પણ?'

ભગવાન, તમે યુગે યુગે દૂત મોકલ્યા, વારે, વારે, દયાહીન આ સંસારે.
 તેઓ બોલતા, 'ક્ષમા કરો સૌને,' બોલતા, 'પ્રેમ કરો-
 અંતરના વિદ્વેષવિષનો નાશ કરો.'
 પૂજનીય તે, સ્મરણીય તે, છતાં બહારના દ્વારે
 આજે દુર્દિને પાછા મોકલતા તેમને વ્યર્થ નમસ્કારે.
 હું જોઉં છું છાની હિંસા કપટથી છાયામાં રાતની
 હણતી નિઃસહાયને
 હું જોઉં છું પ્રતિકારહીન શક્તિના અપરાધે,
 ન્યાયની વાણી ચૂપચાપ છાનીમાની રહે.
 હું જોઉં છું તરુણ બાળક ઉન્માદથી દોડે,
 શી યંત્રણાથી પાષાણે નિષ્ફળ માથું ફોડે.
 ગળું મારું રુંધાય છે આજે, બંસરી છે સંગીત વિના,
 અમાસની કલિમા,
 લુપ્ત કરે છે મારું જગત દુઃસ્વપ્ન તળે,
 માટે હું પૂછું છું તમને અશ્રુજળે,
 જેમણે વિષ ઘોળ્યું તમારા વાયુમાં, હોલવ્યો પ્રકાશ તમારો,
 તમે ક્ષમા કરી તેમને, તમે તેમને જ પ્રેમ કરો?
 (બંગાળીમાંથી સીધો અનુવાદ)

The Last Letter

The empty house seems displeased with me.
I've done something wrong
and its keeping its face averted.
I wander from room to room, feeling unwanted ,
come out panting with exhaustion.
I'm going to let this house and go off to Dehra Dun.
For such a long time I couldn't go into Amlí's room:
it would twist my heart.
Now that the tenant will come,
the room must be cleared,
so I undo the padlock and go in.
A pair of Agra shoes, a comb, hair oil,
a bottle of perfume.
On a shelf her school-books. A small harmonium.
A scrap-book covered with cut-and-pasted pictures.
On a clothes-rack towels, dresses,
saris of homespun cotton.
In a small glass cabinet a variety of dolls, bottles,
empty powder tins.
I sit silent on the seat in front of the table.
There's the red leather case
she used to take to the school.
From it I pick up an exercise book,
a maths one, as it happens.
Out slips an envelope, unopened,
with my own address in Amlí's childish hand.

(continued)

અંતિમ પત્ર

આ ખાલી ઘર મારાથી નારાજ છે.
મેં કાંઈક ખોટું કર્યું છે જેથી તે મોં ચઢવીને બેઠું છે.
અણગમતા અતિથિની જેમ હું રુમે રુમે ફરું છું.
અને થાકીને હાંફતો, હાંફતો બહાર નીકળું છું.
આ ઘરને ભાડે આપીને હું દહેરાદુન જતો રહીશ.
કેટલા ય વખતથી હું અમલીના રુમમાં જઈ શકતો ન હતો.
મારું હૈયું ભરાઈ આવતું હતું .
હવે ભાડુઆત આવશે એટલે રુમ સાફ કરવો જ રહ્યો.
તાળું ખોલીને હું અંદર ગયો.
આગ્રાથી લાવેલા બૂટની એક જોડ, એક કાંશકો, માથાનું તેલ,
અત્તરની શીશી, છાજલી પર પડેલી તેની નિશાળની ચોપડી,
નાનકડું હાર્મોનિયમ, એક કાપીને ચોંટાડેલા ચિત્રોની ચોપડી,
બીજી છાજલી પર ટુવાલ, ફોક, ખાદીની સાડી,
કાચના કબાટમાં જાતજાતની ઢીંગલી, ખાલી પાવડરના ડબ્બા,
કાચની શીશી, વગેરે.
ટેબલની સામે ચૂપચાપ ખુરશી પર બેઠો.
સામે તેનું લાલ દફતર પડ્યું હતું.
તેમાંથી એક નોટ બહાર કાઢી-ગણિતની હતી.
અચાનક એક ખોલ્યા વગરનું કવર તેમાંથી પડ્યું.
એના ઉપર અમલીના વાંકાયૂંકા અક્ષરમાં મારું સરનામું લખ્યું હતું.

(આગળ)

They say when a man drowns,
 pictures from the past in one moment
 press before his eyes.
 So does that letter in my hand in an instant
 bring back so many things to my mind.
 Amala was seven when her mother died.
 The fear that she wouldn't live long began to haunt me.
 For there was something sad about her face,
 as if the shadows of an untimely parting
 had tumbled backwards from a future time
 to fall on her big black eyes.
 I was so afraid to leave her alone.
 Working at my office, I would suddenly wonder
 if something awful had happened at home.
 From Bankipore came her mother's sister on holiday;
 She said, 'The girl's education's in a mess.
 Who's going to bear the burden of an ignorant girl
 in this day and age?'
 Ashamed to hear her words, I blurted out,
 'I'll get her admitted to Bethune School tomorrow.'
 Admitted she was,
 but her holidays seemed to grow more in number
 than days of academic work.
 There were days
 when the school bus came and went without her.
 Her father was involved in those plots.
 The following year her aunt came on holiday again.
 'This just won't do,' she said,
 'I'll take her with me
 and put her in a boarding-school in Benares,
 for she must be saved from her father's loving excess.'

(continued)

એવું સાંભળ્યું છે કે જ્યારે માણસ ડૂબતો હોય છે
 ત્યારે ક્ષણમાત્રમાં ભૂતકાળના અસંખ્ય દ્રશ્યો
 એની આંખ સામે આવે છે.
 એ જ પ્રમાણે મારા હાથમાંનો કાગળ
 મને ભૂતકાળની યાદો તાજી કરાવે છે.
 એની મા ગુજરી ગઈ ત્યારે અમલા સાત વર્ષની હતી.
 હવે તે લાંબું નહીં જીવે એવો ડર મને સતાવતો હતો.
 કારણ કે એના ચહેરા પર ગમગીનીનો પડછાયો હતો.
 -જાણે કવેળાની વિદાયનો પડછાયો ભવિષ્યમાંથી પાછળ ગબડીને
 એની કાળી આંખો પર પડતો હતો.
 એને એકલી મૂકતા મને ડર લાગતો હતો.
 ઓફીસમાં કામ કરતાં અચાનક મને થતું
 કે ઘરે કાંઈ અજુગતું થઈ ગયું છે.
 રજામાં એની માશી બંકીપુરથી આવી.
 તેણે કહ્યું, 'આ છોકરીનું ભણતર બગડે છે.
 આ જમાનામાં ભણતર વિનાની છોકરીને કોણ સંઘરશે?'
 આ સાંભળીને મને શરમ આવી અને હું તરત બોલી ઊઠ્યો,
 'કાલે જ એને બેથ્યુન સ્કુલમાં દાખલ કરી દઈશ.'
 એને દાખલ તો કરી
 પણ એની રજાઓ કામના દિવસો કરતા વધારે હતી.
 દિવસો સુધી સ્કુલની બસ આવતી અને એના વગર ચાલી જતી.
 આ બધી યોજનામાં તેના પિતાનો પણ હાથ હતો.
 બીજા વર્ષે માશી ફરીથી રજામાં આવ્યા.
 તેમણે કહ્યું, 'આમ ન ચાલે, તેને પિતાના લાડકોડથી બચાવવા
 બનારસ છાત્રાલયમાં દાખલ કરવી પડશે.'

(આગળ)

So she went away with her aunt, dry-eyed,
 but deeply hurt because I let her go like that.
 I set out on a pilgrimage to Badrinath
 in a sudden desire to run away from myself.
 For four months there was no communications.
 Thanks to my guru, I reckoned,
 the knot that tied me had slackened.
 In my mind I placed my daughter in God's hands
 and my chest felt lightened.
 After four months I came home.
 I was running to Benares to see Amli,
 but on my way got a letter.
 What's there to say? -
 It was God who had taken her.
 But I don't want to talk about those things.
 Sitting in Amala's room,
 I opened the unopened letter and read:
 'I want to see you so much.'
 There's nothing else on the paper.

ઓગસ્ટ 1932.
 પુનશ્ચ

English translation by Ketaki Kushari Dyson.

તે બિલકુલ રડ્યા વિના તેની માશી સાથે ગઈ તો ખરી
 પણ મેં તેને આમ જવા દીધી માટે તેને ખૂબ માઠું લાગ્યું.
 મારી જાતથી દૂર જવાની તીવ્ર ઈચ્છાથી
 હું અચાનક બદ્રીનાથની જાત્રા કરવા ગયો.
 ચાર મહિના સુધી કોઈ જ સંદેશા વહેવાર ન થયો.
 હું મારા ગુરુનો આભાર માનતો હતો
 કે બધાં જ બંધનો તૂટતા જાય છે.
 મનથી દીકરીને પ્રભુને સોંપીને
 મારા હૈયાનો ભાર હલકો લાગતો હતો.
 ચાર મહિને ઘરે પાછો આવીને
 હું અમલીને મળવા બનારસ જતો હતો ત્યાં જ મને કાગળ મળ્યો
 -શું કહું, પ્રભુએ જ તેને રાખી લીધી હતી.
 પણ મારે એ બધી વાત નથી કરવી.
 અમલાના રુમમાં બેસીને મેં એ કાગળ ખોલ્યો અને વાંચ્યું,
 'તમને મળવાનું ખૂબ મન થયું છે.'
 બીજું કાંઈ જ કાગળમાં લખ્યું ન હતું.

Writing a Letter

You gave me a gold-capped fountain-pen
and so many accessories to writing.
The little desk made of walnut-wood.
Notepaper with printed heads in different sizes.
A paper-cutter of enamelled silver.
Scissors, pen-knife, sealing-wax, reel of red tape.
Paper-weights of glass.
Pencils - red, blue, and green.
You said I must write you a letter every other day.
Here I am, sitting down, ready to write you a letter.
I've had my bath already, - earlier in the morning.
I can't think of a subject to write about.
There's only one piece of news;
you've gone away.
That's an item of news known to you too.
Yet it seems you may not know it that well.
Well then, what about letting you know
that you've gone away.
But each time I begin to write I find that piece of news
by no means easy to report.
I am no poet:
I cannot give language a voice
or put into it the way eyes look.
The more I write, the more I tear up.
Past ten o'clock.
Time for your nephew Boku to go to school.
Let me go and give him his meal.
Before I go, let me write this for the last time:
you've gone away.
The rest are scribbles and doodles on the blotting-paper.

પુનશ્ચ-1932,

English translation by Ketaki Kushari Dyson.

પત્ર લેખન

તમે મને આપી સોનાના ઢાંકણવાળી પેન,
અને ઘણાં બધાં સાધનો, જેથી સરળ થાય લેખન.
અખરોટના લાકડાનું ટેબલ,
જુદા, જુદા માપના મારા નામ, સરનામાવાળા કાગળો અને લેબલ,
ચાંદીનું કોતરણીવાળું પેપર-કટર,
કાતર, છરી, મીણ, લાલ ટેપ, કાચના પેપરવેઈટ,
લાલ, લીલી, વાદળી પેન્સીલ
અને કહ્યું હતું કે દર બીજે દિવસે કાગળ લખવા.
વહેલી સવારે નાહીને તૈયાર થઈને બેસું છું તમને કાગળ લખવા.
પણ શું લખવું તે સમજાતું નથી.
મારી પાસે તો એક જ સમાચાર છે,
તમે બહારગામ ગયા છો.
પણ એ સમાચાર તો તમને ખબર છે!
છતાં એમ લાગે છે કે કદાચ તમને બરાબર ખબર ન પણ હોય!
તો પછી તમને કેમ ન જણાવવું કે તમે બહારગામ ગયા છો?
પણ જ્યારે જ્યારે હું લખવાનો પ્રયત્ન કરું છું
ત્યારે ત્યારે એ સમાચાર લખવાનું સહેલું નથી લાગતું.
હું કાંઈ કવિ નથી કે ભાષાને અવાજ આપી શકું
કે પછી આંખની દ્રષ્ટિ આપી શકું!
જેટલું વધારે લખું છું તેનાથી વધારે ફાટું છું.
દસ વાગી ગયા છે, તમારા ભત્રીજાને નિશાળે જવાનો સમય થયો છે,
મારે તેને જમાડવાનો છે. જતા પહેલાં છેલ્લીવાર આ લખી દઉં;
'તમે બહારગામ ગયા છો'
બાકી બધા આડા અવળા લીટા અને બ્લોટીંગ પેપર પર ઘબ્બા!

Poems

Introductory

Here I send you my poems
densely packed in this writing book
like a cage crowded with birds.
The blue space, the infinity around constellations,
through which flocked my verses, is left outside.
Stars, torn from the heart of night,
and tightly knit into a chain
may fetch a high price
from some jeweller in the suburb of paradise,
but the gods would miss from it the ethereal value
of the divinely undefined.
Imagine a song suddenly flashing up like a flying fish,
from the silent depth of time !
Would you care to catch it in your net
and exhibit it in your glass vessel
among a swarm of captives ?
In the expansive epoch of lordly leisure,
the poet read his poems day by day
before his bounteous sovereign,
when the spirit of the printing press was not there
to smear with black dumbness
the background of a resonant leisure,
alive with the natural accompaniment of the irrelevant;
when the stanzas were not ranged into
perfect packets of alphabets,
to be silently swallowed.
Alas, the poems which were for the listening ears
are tied today as chained lines of slaves
before their masters of critical eyes,

(continued)

પાંજરામાં ગીયોગીચ પૂરેલાં પંખીની જેમ
આ ચોપડીમાં ઠસોઠસ ભરેલા મારા કાવ્યો આ સાથે તને મોકલાવું છું.
નક્ષત્રોની આસપાસનો અનંત ભૂરો અવકાશ એની બહાર રહી ગયો છે.
રાત્રિના બાગમાંથી તોડેલા તારાના ગૂંથેલા હારની કિંમત,
સ્વર્ગનો કોઈ ઝવેરી જરૂર વધારે આંકે
પણ દેવોને તેમાંથી
કાંઈક અલૌકિક, અસ્પષ્ટ, અવ્યક્ત તત્ત્વ ખૂટતું જ લાગે.
શાંત ઊંડાણમાંથી ઊડતી માછલીની જેમ ઊડેલા ગીતને
તમારી જાળમાં પકડીને તમારા કાચના વાસણમાં
અનેક બંદીવાનોની વચ્ચે પ્રદર્શન કરવું તમને ગમશે ?
આરામ અને ફુરસદથી સભર જમાનામાં કવિ
દિવસોના દિવસો સુધી
એના ઉદાર મહારાજાને પોતાની કવિતા સંભળાવતો
-એ વખતે અસંબંધની સંગતે ગુંજતી ફુરસદના પડદાને
મૂઠ કાલિમાના ડાઘા પાડતા છાપખાનાં અસ્તિત્ત્વમાં ન હતું
-ત્યારે ગીતની કડીને બારાખડીના સુઘડ ખોખામાં વીંટીને
ચૂપચાપ ગળી જવાતી ન હતી.
અરે, જે કવિતા કાનથી સાંભળવાની હતી
તે આજે તેમના ટીકાખોર આંખોવાળા સ્વામીની સામે
સાંકળે બાંધેલા ગુલામોની માફક બંધાઈ છે

(આગળ)

and banished into the greyness of tuneless papers,
 and those that are kissed by eternity
 have lost their way in the publishers' market.
 For it is a desperate age of hurry and hustle
 and the lyric muse has to take her journey
 to her tryst of hearts
 on trams and buses.
 I sigh and wish that I had lived
 in the golden age of Kalidasa,
 that you were, - but what is the use of
 wild and idle wishing ?
 I am hopelessly born in the age of the
 busy printing press, - a belated Kalidasa,
 and you, my love, are utterly modern.
 Listlessly you turn the pages of my poems
 reclining in your easy chair,
 and you never have the chance to listen
 with half-shut eyes to the murmur of metre
 and at the end to crown your poet with a rose-wreath.
 The only payment you make
 is the payment of a few silver coins
 to the keeper of the bookstall
 in the College Square.

પત્ર
 પુનશ્ચ-1932

અને તેનો ભોગ ધરાયો છે બંદીશવિહીન ભૂખરા કાગળોને
 અને જે શાશ્વતના આશિષ પામે છે તે ખોવાય છે મુદ્રકના બજારમાં,
 કારણ કે આ ઉતાવળ અને અધીરાઈનો જમાનો છે
 અને ગીતને હૃદયમિલન માટે ટ્રામ અને બસમાં જવું પડે છે.
 નિઃશ્વાસ સાથે હું ઈચ્છું છું કે હું કાલિદાસના સુવર્ણયુગમાં જીવતો હોત
 અને તું- પણ શો અર્થ છે આવા વાહિયાત તુકકાનો ?
 હું તો છું મોડો પડેલો કાલિદાસ,
 જન્મ્યો છું ધમધમતા છાપખાનાના યુગમાં,
 અને વહાલી, તું પણ અત્યંત આધુનિક છું.
 તારી આરામખુરશીમાં બેઠાં બેઠાં
 બેધ્યાનપણે મારી કવિતાના પાનાં ફેરવીશ
 અને તને અધખુલી આંખે કવિતાનો લય સાંભળવાની
 અને અંતે તારા કવિને પુષ્પગુચ્છનો સરપાવ આપવાની તક ક્યાંથી મળે ?
 તું તો તારું દેવું ચૂકવવા કોલેજ સ્કવૅરના દુકાનદારને
 થોડા ચાંદીના સિક્કા આપી દેવાની!

Poems

-97-

A veil of thousand years dropped between you and me
when you turned your face and merged in a past
where spectre-like dwell they
who missed love's path in a timorous dusk of doubt.
The space is but narrow that divides us,
- a tiny stream weaving in its murmur
the memory of our parting moment
the pathos of your passing footsteps.
And all that I can offer to you
is the music of an unspoken love
for it to follow you and vanish.

બિદાય

બિચિત્રિતા-1933

-97-

હજાર વર્ષની જુદાઈ આવી પડી આપણા બેની વચ્ચે,
જ્યારે મોં ફેરવીને ઓગળી ગઈ તું અતીતે.
જ્યાં રહેતી ભૂતાવળ, જેણે ખોયો પ્રેમપથ, એક ભયભીત શંકાની સાંજે.
આપણને જુદા પાડતી જગા નાની છે.
એક નાનકડું ઝરણું જે વણતું એની વાણીમાં,
આપણી વિદાયની ઘડીમાં તારા પગલામાંથી ટપકતી ગમગીની
અને તને ધરી રહું હું, માત્ર અબોલ પ્રેમનું સંગીત,
જે અનુસરશે તને અને પછી થશે અલોપ.

Poems

-96-

Though I know, my friend, that we are different
my mind refuses to own it.
For we two woke up in the same sleepless night
while the birds sang,
and the same spell of the spring entered our hearts.
Though your face is towards the light
and mine in the shade
the delight of our meeting is sweet and secret,
for the flood of youth in its eddying dance
has drawn us close.
With your glory and grace you conquer the world,
my face is pale.
But a magnanimous breath of life
has carried me to your side
and the dark line of our difference
is aglow with the radiance of a dawn.

પ્રભેદ-બિચિત્રિતા-1933

-96-

મિત્ર, હું જાણું છું કે આપણે બે જુદા છીએ,
પણ મારું મન એ સ્વીકારતું નથી.
કારણ કે પંખીના ગાને, આપણે બે જાગ્યા હતા એક જ અનિદ્રાની રાતે,
અને એ જ વસંતનો જાદુ ફેલાયો હતો આપણા હૃદયે.
ભલે રહ્યો તારો ચહેરો પ્રકાશમાં અને મારો છાયામાં,
છે મીઠાશ અને રહસ્ય, તારા અને મારા મિલનમાં.
કારણ યૌવનના પ્રવાહના તરંગ લાવે છે મને તારી પાસે.
તારી યશગાથાથી તું જીતે છે જગતને સરળતાથી,
જ્યારે મારો ચહેરો તો ફિક્કો છે.
પણ જીવનનો ઉદાર શ્વાસ મને લાવે છે તારી પાસે
અને આપણા ભેદની ઘેરી રેખા પ્રજ્વલિત છે પ્રભાત પ્રકાશે.

As I turn to look far back at the Past,
 I can see throng upon throng of travellers;
 I know them all, I remember their names.
 Today I see them as they really were:
 Shadows in the sunset light,
 actors come from behind the stage
 wearing the body's disguise.
 In the endless drama of Life
 they spent their days and nights
 saying their lines and playing their parts as fate dictated
 - now laughing, now weeping, their gestures varied,
 their moods diverse.
 His part done, each disappeared behind the scenes, flung off the
 dress he wore - his body -
 and was lost to the sight forever.
 Some meaning there may be somewhere
 in the part each came to play,
 known to the great World-poet.
 Actor and actress, all took their tears and laughter,
 the joy and pain of everyday, as absolutely real,
 as long as they wore
 the costume and the make-up of their roles.
 At last the curtain fell, one by one the lights went out,
 the glow of pain and powder paled,
 the noise and bustle ceased.
 In the gloom and silence
 where they went from the stage,
 praise and blame are one, and good and bad,
 the shapes of joy and sorrow meaningless,
 light and darkness are the same
 and shame and fear have lost all purport.
 The loving hand that fought so hard to rescue Sita,
 built her pyre the moment after.
 That tragic play is ended, its poignant sorrow has spent itself;
 that drama lives in the poet's lines, in the minstrel's song,
 in the joyous gifts of Art.

નાટ્યશૈષ, બીશિકા - English translation by Somnath Maitra.

પાછા ફરીને જોતાં અતીતને, દેખાતાં મુસાફરોનાં ટોળેટોળાં મને.
 જાણું છું નામથી, તેમને બધાંને.
 આજે દેખાતાં તે, જેવાં ત્યારે હતાં,
 સાંધ્યપ્રકાશમાં પડછાયા,
 નેપથ્યેથી આવતાં અભિનેતા, પહેરીને નિતનવી કાયા.
 અંતહીન જીવનના ખેલમાં વીતતા દિવસો ને રાતો,
 બોલતા તેમના સંવાદો ને ભજવતા તેમના પાત્રો
 નિયતિના ઈશારે - ક્યારેક હસતા, ક્યારેક રડતા,
 વિવિધ હાવભાવે વિધવિધ મનોસ્થિતિ પ્રગટ કરતા.
 પાત્ર ભજવી, કાયાનો વેશ નેપથ્યે બદલતા
 ને સદાને માટે અદ્રશ્ય થતા.
 પ્રત્યેક પાત્રનો ગર્ભિત અર્થ માત્ર જગતકવિ જાણતા.
 નટ, નટી બધાં, તેમના રોજીંદા અશ્રુ, સ્મિત, વેદના ને હર્ષને સાચા માનતા
 જ્યાં સુધી તે પાત્રના વેશ ને મહોરા પહેરતા.
 પડાદો પડતાં એક પછી એક દીપ બૂઝાતા,
 વેશ ને ચહેરાના રંગ વીલાતા,
 ને સભાગૃહે કોલાહલ ને હલચલ શમતા.
 આ ગમગીન શાંતિમાં રંગમંચથી પ્રસ્થાન જ્યાં,
 ઈષ્ટ, અનિષ્ટ, પ્રશસ્તિ ને નિંદા - સર્વ એક ત્યાં,
 અર્થહીન આકારો હર્ષ અને શોકના ત્યાં,
 પ્રકાશ અને અંધકાર એક ત્યાં,
 શરમ અને ભય ભૂલાતા ત્યાં.
 સીતાના રક્ષણે કરદ્વય જે ઝઝુમતા,
 ક્ષણાર્ધ પછી તે જ રચતા ચિતા.
 તીવ્ર કાર્ણવ્ય વીખરાતા, અંત કરૂણ ખેલનો,
 જીવંત રહેશે એ ખેલ, કવિની કવિતામાં,
 ભજનિકના ભજનમાં, કલાના આનંદમય ઉપહારમાં.

When I called you in your garden
 mango blooms were rich in fragrance –
 why did you remain so distant,
 keep your door so tightly fastened?
 Blossoms grew into ripe fruit-clusters –
 you rejected my cupped handfuls,
 closed your eyes to perfectness.
 In the fierce harsh storms of Baisakh
 golden ripened fruit fell tumbling –
 ‘Dust,’ I said, ‘defiles such offerings;
 Let your hands be heaven to them.’
 Still you showed no friendliness.
 Lampless were your doors at evening,
 pitch-black as I played my vina.
 How the starlight twanged my heartstrings!
 How I set my vina dancing!
 You showed no responsiveness.
 Sad birds twittered sleeplessly,
 calling, calling lost companions.
 Gone the right time for our union –
 low the moon while still you brooded,
 sunk in lonely pensiveness.
 Who can understand another!
 Heart cannot restrain its passion.
 I had hoped that some remaining tear-soaked memories
 would sway you, stir your feet to lightsomeness.
 Moon fell at the feet of morning,
 loosened from night’s fading necklace.
 While you slept, O did my vina lull with its heartache?
 Did you dream at least of happiness?

જુલાઈ-1934

બીચિક્ર-1935

English translation by William Radice

જ્યારે મેં બોલાવી તને વનરાજીમાં, ફોરમ ફેલાતી હતી આમ્રમંજરીમાં
 પણ, ન જાણે કેમ, બીજે હતા તારા વિચારો અને બંધ હતો તારો દરવાજો.
 એક દિવસ મંજરી મહોરી અને ડાળી ભરાઈ ગઈ ફળના ઝૂમખાથી,
 પણ તેં અવગણ્યો મારો ભરેલો ખોબો,
 અને બંધ રાખી તારી આંખ પૂર્ણતા પ્રતિ.
 વૈશાખમાં, તુમુલ તોફાનમાં, સોનેરી ફળ ધૂળમાં પડતા.
 મેં કહ્યું, ‘મારી ભેટને ધૂળમાં રગદોળાવા દેવા કરતા
 તારા હાથનું સ્વર્ગ પામવા દે.’
 પણ તારું મન હજી અનિશ્ચિત હતું,
 તારો સાંજનો દીવો હજી પ્રગટ્યો ન હતો.
 તારા અંધારા દરવાજે હું વાંસળી વગાડતો હતો.
 મારું મન, તારાના કિરણોની સાથે એકતાન થઈને નાચી રહ્યું હતું.
 પણ તારા હૃદયમાં કોઈ સ્પંદન ન થયા.
 નિદ્રાવિહીન માળેથી વ્યર્થ ચહેકતું એક પંખી એકલું,
 એના ખોવાયેલા સહચરને બોલાવતું.
 સમય વહેતો ગયો, ક્ષણ ચૂકીને,
 આકાશમાં હજી યે ચંદ્ર હતો
 ને તો યે ઉદાસીનતામાં ડૂબેલી તું તારા એકાંત ખૂણે જ રહી.
 વિચારોને કોણ વાંચી શકે ? બીજાને કોણ ઓળખી શકે ?
 બિચારું મારું મન વ્યક્ત થવા માંગતું શબ્દોમાં,
 મને હતું કે રહેશે કાંઈ શેષ – એકાદ આંસુભીની યાદ.
 કદાચ ઝાંઝરમાં બાકી હશે એકાદ તાલ,
 રાત્રિના હારમાંથી ખરી પડતો ચંદ્ર પ્રભાતના પગ પાસે.
 શું વાંસળીના કરુણ સૂરોથી મળ્યો તને સથવારો ?
 નિદ્રાની ધાર પર ઊછળ્યા કોઈ તરંગો ?
 સ્વપ્નમાં પણ હતો આનંદનો અણસારો ?

So sure was I that you were mine
that it never even came to my mind
to check the real value of your gifts.
Nor did you claim a price.
Day went after day, night after night.
You gave, emptying your baskets.
Glancing sideways, with an absent mind
I would put them away in my store
and not remember them the next day.
The new spring's madhabi
added its presence to your gifts;
the post-rains full moon lent them its special touch.
Covering my feet with your black hair's flood, you said,
'What I give you
is much less than the revenue due to your realm;
more I cannot give for I have no more.'
As you spoke, your eyes filled with tears.
Now you are gone.
Day comes after day, night after night,
but you don't come.
After all these days I've opened my treasure-chest.
I'm looking at the jewelled necklaces you gave me,
pressing them to my breast.
My pride that partook of indifference
is bent to the ground -
there, where your two feet have left their imprints.
In pain I pay you now the price of your love,
and thus, having lost you, I have you fully at last.

નવેમ્બર 1932), શેષ સપ્તક-1

from English translation by Ketaki Kushari Dyson.

તું મારી જ છે એની મને ખાત્રી હતી
અને માટે જ તારી ભેટની કિંમત મૂકવાનો
મને વિચાર માત્ર આવ્યો ન હતો.
તું પણ એની કિંમત કર્યા વિના આપતી જ ગઈ,
તારું પાત્ર ખાલી કરતી જ ગઈ.
દિવસો એક પછી એક વીતતા ગયા અને રાતો પણ.
કાંઈ પણ વિચાર્યા વિના, તેની સામે જોયા વિના,
તારી ભેટને હું મારા ભંડારમાં મૂકી દેતો અને બીજે દિવસે ભૂલી જતો.
નવવસંતની માઘવી તારી ભેટમાં એની ટાપસી પૂરાવતી
અને શરદ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર એનો અનોખો સ્પર્શ આપતો.
તારા કાળા વાળના પૂરમાં મારા પગ ડૂબાડી, તેં કહેલું,
'તમારા સામ્રાજ્યને આપવું જોઈએ એના કરતાં હું ઘણું ઓછું આપું છું.
હું વધુ આપી શકું તેમ નથી કારણ મારી પાસે વધારે છે જ નહીં.'
બોલતા, બોલતા તારી આંખમાં આંસુ ઊભરાઈ આવ્યા હતા.
હવે તું જતી રહી છે.
દિવસો એક પછી એક વીતતા જાય છે અને રાતો પણ.
પણ તું પાછી નથી આવતી.
આટલા બધા દિવસો પછી
મારો ખજાનો ખોલીને તેં આપેલા રત્નજડિત હારને હું જોઈ રહું છું.
અને તેને છાતી સરસો ચાંપું છું.
જે ગર્વથી હું આજ સુધી બેધ્યાન રહ્યો તે આજે જમીનદોસ્ત થઈ ગયો.
-એ જ જમીન પર, જ્યાં તારા બે પગની નિશાની રહી ગઈ છે.
આજે વેદનાથી હું તારા પ્રેમની કિંમત ચૂકવું છું.
અને આમ તને ગુમાવીને આખરે પૂર્ણતામાં પામું છું.

Days of Poush are coming to an end.
 Inquisitive dawnlight pushes fog's wrap aside.
 Suddenly I see on the dew-moist shaddock tree
 budding new leaves.
 The tree looks astonished at itself.
 As once Valmiki, on Tamasa's edge,
 was himself amazed at his own breathed out metre,
 so looks this tree to me.
 From a long silent neglect into the crimson light
 these few leaves have brought their unabashed speech,
 like those few words which you alone could have said
 but left unsaid when you left.
 Then was spring near and between you and me
 hung the curtain of unfamiliarity.
 Sometimes it fluttered;
 sometimes a corner went flying;
 but the south wind, though it grew bold,
 never blew it off entirely.
 Unshackled interval didn't come to pass.
 The bell tolled and at the day's end
 you went away into the unspoken's darkness.

શેષ સપ્તક-૩

from English translation by Ketaki Kushari Dyson.

પોષના દિવસો પૂરા થવા આવ્યા.
 કુતુહલપૂર્ણ પરોઢનો પ્રકાશ ધુમ્મસનું આવરણ બાજુમાં ખસેડે છે.
 એકાએક મને દેખાય છે ઝાકળભીના વૃક્ષ પર નવપલ્લવના અંકુર!
 વૃક્ષને પણ એનું આશ્ચર્ય છે.
 એક વખત અંધકારની ધારે
 વાલ્મિકીને પોતાના ઉચ્છ્વાસમાં નીકળેલા છંદનું આશ્ચર્ય થયું હતું
 એ વૃક્ષ મને તેવું દેખાઈ રહ્યું.
 આ થોડા પાંદડા લઈ આવ્યા છે તેમની મુક્ત મનની ભાષા,
 લાંબા સમયના કાળજી વિનાના મૌનમાંથી આ ગુલાબી પ્રકાશમાં.
 -પેલા થોડા શબ્દોની માફક, જે તું જ બોલી શકી હોત,
 જે બોલ્યા વિના જ તું ચાલી નીકળી હતી.
 એ વખતે વસંત પાસે જ હતી
 અને તારી અને મારી વચ્ચે લટકતી એક અજાણપણાની પડદી
 -તે લહેરાતી, ક્યારેક તે એક ખૂણેથી ઊંચકાતી.
 પણ દક્ષિણી પવનના ઝપાટે પણ તે આખી ન ઊડી ગઈ.
 નિર્બંધ મધ્યાંતર આવ્યો જ નહીં, ઘંટનાદ થયો
 અને દિવસના અંતે તું ચાલી ગઈ,
 મૌનના અંધકારમાં ઓગળી ગઈ.

In the dawn half-light the koel's intermittent calls
are like fireworks of sound.
Torn clouds disperse,
on each a fragment of a golden script.
Market day.
Bullock carts trundle on the track that crosses the field.
Sacks of rice, fresh cane molasses in pitchers,
and carried on the hip-baskets of village girls,
kochu greens, green mangoes, shajina sticks.
Six a.m. in the school clock.
The bell's ding-dong
and the tint of the young sunshine merge with my mind.
By the wall of my little garden
I sit on a chair under an oleander.
From the east
the sun's strength casts an oblique shadow on the grass.
Two coconut trees standing side by side
toss their branches uniquely in the breeze
like twin children making an enormous fuss.
Sheltered by shiny green,
young fruit peep from the pomegranate tree.
The month of Chaitra's moored to its last week.
The sail slackens in the sky-floating raft of spring.
The grass is starved and thin;
by the gravel path the European seasonal flowers
have lost their bloom and are withered.
A west wind blows, a foreigner in Chaitra's yard.
Reluctantly I wrap myself .
The water shivers in the pond with the paved surround;
the leaves of the water-lilies tremble;
the few red fish grow restless.
The lemon-grass is rampant in the rockery.
From the leafage peeps a figure,

(continued)

પરોઢના અર્ધપ્રકાશમાં રહી રહીને સંભળાતું કોયલનું કૂજન,
જાણે અવાજની આતશબાજી.
દરેકની ધાર પર સુવર્ણ અક્ષરની મહોરવાળા વાદળ વીખરાતા.
બજારનો દિવસ છે.
બળદગાડી ધીમે ધીમે ખેતરમાંથી જતા રસ્તા પર ચાલી જાય છે.
ડાંગરના કોથળા, તાજો શેરડીનો રસ લોટામાં ભરી,
ચાલતી ગામડાની ગોરી.
લીલી ચા, કોથમીરની પત્તી અને કચી કેરી.
નિશાળની ઘડિયાળમાં સવારના છ વાગ્યા.
ઘંટનો નાદ અને પ્રભાત પ્રકાશની ઝાંય, મારા અંતરમાં ઓગળતા.
એક ઝાડની નીચે,
મારા નાના બગીચાની દીવાલ પાસે હું ખુરશીમાં બેઠો છું.
પૂર્વમાંથી આવતી સૂર્યની શક્તિથી ઘાસમાં ત્રાંસો પડછાયો પડે છે.
બાજુબાજુમાં ઊભેલી બે નારિયેળી પવનમાં પાંદડાં ફફડાવે છે.
જાણે બે જોડિયા બાળકોનું તોફાન.
ચમકતા લીલા રંગથી છવાયેલા
નાના ફળ દાડમના ઝાડમાંથી ડોકિયા કરે છે.
ચૈત્ર માસનું છેલ્લું અઠવાડિયું ચાલે છે.
આકાશમાં તરતા વસંતની નાવના સઢ ઢીલા થયા છે.
ઘાસ સૂકું અને નિશ્ચેતન છે.
રસ્તાની ધારે વિલાયતી ફૂલો કરમાવામાં છે.
ચૈત્રના રાજયમાં પરદેશી જેવો પશ્ચિમનો પવન વાય છે,
અનિચ્છાએ હું શાલ ઓઢું છું.
બાંધેલી પાળ વાળા તળાવમાં પાણી થથરે છે. પોયણીના પાંદડા કંપે છે.
થોડી લાલ માછલી ચંચળ થઈ જાય છે. પથ્થરોની વચ્ચે ઘાસનો અતિરેક છે.

(આગળ)

four-faced, in ochre stone.
 On the far margin of flowing time it lives,
 indifferent, untouched by seasons.
 Art's language it speaks,
 which has no likeness to what the trees have to say.
 The care that seeps from earth's inner rooms
 day and night to all branches and leaves -
 that statue there stands outside the limits of that vast kinship.
 A long time ago man immured in it his own secret
 speech like a spirit-guarded hoard of buried treasure;
 with nature it cannot communicate.
 The clock strikes seven.
 The scattered clouds have gone.
 The sun climbs above the wall: tree-shadows shorten.
 Through the back gate a girl enters the garden.
 Tasselled plaits swing on her back;
 in her hands is a slender bamboo stick.
 She's brought a pair of swans and their young ones to feed.
 The swans look grave, aware of their responsibilities as a pair.
 Even greater is the responsibility of the girl,
 in whose young mother-mind love's liquid throbs
 to the demands of living creatures.
 I've wished to preserve this fragment of a morning.
 So easily it came and will so easily leave,
 He who sent it has paid for it already from his own treasury
 of joy.

શેષ સપ્તક-11(1935)

English translation by Ketaki Kushari Dyson.

હરિયાળીમાંથી પીળા પથ્થરનો ચતુર્મુખ આકાર ડોકિયું કરે છે.
 વહેતા સમયની દૂરની ધારે એ રહે છે, ઋતુના સ્પર્શ અને અસરથી પર.
 એ બોલે છે કલાની ભાષા, જે વૃક્ષની વાણીથી જુદી જ છે.
 ધરતીના અંતરતમેથી નીકળી
 દિવસરાત બધા જ પાંદડા અને ડાળીને પંપાળતી
 ધરતીની કાળજીની મૈત્રીની સીમાની બહાર ઊભી તે મૂર્તિ.
 ઘણા સમય પહેલાં માણસે એમાં પોતાની ગુપ્ત વાણી મૂકી છે,
 જે કુદરત સાથે વાતચીત નથી કરી શકતી.
 ઘડિયાળમાં સાતના ડંકા વાગ્યા.
 છૂટા છવાયા વાદળો વીખરાઈ ગયા.
 સૂર્ય દીવાલથી ઊંચે જઈ પહોંચ્યો છે. ઝાડના પડછાયા ટૂંકા થયા છે.
 પાછલા દરવાજેથી એક છોકરી બગીચામાં પ્રવેશે છે.
 કૂમતા બાંધેલા ચોટલા તેની પીઠ પર ઝૂલે છે.
 તેના હાથમાં વાંસની પાતળી લાકડી છે.
 તે એક હંસની જોડી અને તેના બચ્ચાંને ખવડાવવા લાવી છે.
 હંસ ગંભીર દેખાય છે.
 જાણે એક યુગલ તરીકે તેમની જવાબદારી સમજતા હોય તેમ.
 એનાથી યે વધારે જવાબદારી છોકરીની છે.
 જેના નાના માતૃ-હૃદયમાં આ જીવંત સર્જનની માંગથી
 પ્રેમનું પ્રવાહી ધબકે છે.
 આ સવારના ટુકડાને સાચવી રાખવાની મારી ઈચ્છા છે.
 તે તો જેટલી સહજતાથી આવ્યો છે તેટલી જ સહજતાથી વિદાય થશે.
 અને જેણે મોકલ્યો છે
 તેણે તો પોતાના આનંદના ખજાનામાંથી તેની કિંમત ચૂકવી દીધી છે.

Under the cascading stream I place my pitcher
and sit all morning, sari-end tucked in to waist,
dangling my legs on a mossy slippery stone.
In an instant the pitcher fills
and after that it just overflows.
Curling with foam, the water has its holiday play
in the light of the sun
and my own play leaps with it from my brimming mind.
The green-forest-enamelled valley's cup of blue sky.
Bubbling over its mountain-bordered rim,
falls the murmuring sound.
In their dawn sleep the village girls hear its call.
The water's sound crosses
the violet-tinted forest's bounds
and descends to where the tribal people come
for their market day,
leaving the tracks of the Terai villages,
climbing the curves of the winding uphill path,
with the ting-a-ling-a-ling of the bells of their bullocks carrying
packs of dry twigs on their backs.
Thus I while away the day's first part.
Red's the colour of the morning's young sunshine;
then it grows white.
Herons fly over the mountains towards the marshes.
A white kite flies alone within the deep blue,
like a silent meditative verse in the far-away mind of the peak
with its face upturned.
Around noon they send me word from home.
They are cross with me and say, 'Why are you late?'
I say nothing in reply.
Everyone knows that to fill a pitcher it doesn't take long.
Wasting time which overflows with no work -
who can explain to them the strange passion for that?

शेष सप्तक - 27 (1932)

English translation by Ketaki Kushari Dyson.

વહેતા ઝરણાના પ્રવાહની ધાર નીચે હું મારો નાનકડો ઘડો મૂકતી
સાડીનો છેડો કમર પર ખોસી, પગને છૂટા,લટકતા રાખી
અને લીલમઢ્યા, લપસણા પથ્થર પર આખી સવાર બેસતી.
ઘડો ઘડીકમાં ભરાતો ને પછી તે ઊભરાતો.
ફીણ વીંટળાતું અને પાણી પડતું.
કાંઈ કામ નથી, કોઈ ઉતાવળ નથી.
સૂર્યના પ્રકાશમાં પાણી કરી રહેતું રજાની મસ્તી
અને એની સાથે કૂદતી જે રમત, મારા મનમાં ઊભરાતી.
હરિયાળા વન જડિત ખીણનો જામ નીલાકાશ.
એની પર્વતમઢી ધાર પરથી ઊભરાતો ખરખર અવાજ,
પરોઢિયે સૂતી, સૂતી સ્વપ્ન જોતી ગામડાની ગોરી એ અવાજ સાંભળતી.
પાણીનો અવાજ જતો ઘેરી લીલી વનની સરહદોની પાર
અને ઊતરતો ત્યાં, જ્યાં જતા આદિવાસી એમને બજાર.
છોડીને તેમના તેરાઈ ગામની કેડી, ચઢતા પર્વતને વીંટાતી વાંકીચૂંકી કેડી,
સાથે ટીન, ટીન વાગતી તેમના બળદની ઘંટડી
અને પાછળ પીઠે પર બાંધી સૂકી લાકડીની ગાંસડી
અને આમ વીતી જતો સવારનો પ્રથમ ભાગ.
સવારના સૂર્યના તડકાનો રંગ છે લાલ-જાણે આગ
થતો તે સફેદ, સમય વીતતા, પર્વત પરથી સરોવર તરફ બગલા ઊડતા.
ઘેરા નીલમાં ઊડતો એક અટૂલો સફેદ પતંગ,
જાણે મોં ચઢવેલા શિખરના અકળ મનમાં ઊગેલો મનનીય એક છંદ,
બપોરે આવે છે ઘરેથી સંદેશ, જેનો છે મને પૂરો અંદેશ,
તેઓ મારા પર ચિડાયા છે, અને પૂછે છે, 'ખોડું કેમ થયું ?'
જવાબમાં મારે કાંઈ જ નથી કહેવાનું.
બધાં જ જાણે છે કે ઘડો ભરાતા, વાર નથી લાગતી.
કામ વિના ઊભરાતા સમયનો વ્યય
તેમને કેમ સમજાવું આ વિચિત્ર વિક્રમ!

Just one day among many days
had somehow got caught in a picture, metre, or song.
Time's envoy had managed to keep it stranded
outside the path of traffic's constant current.
In the image-immersion rituals of the epoch
many were the things that sped beyond the ghats.
No one knew when that one day got stuck
in a dry bend of the river.
In the Magh forests so many mango blossoms budded,
so many fell down.
In Phalgun flowered the polish and carpeted the ground.
Between the Chaitra sun
and the full-blown mustard-field in sky and earth
it was a contest between bards.
But no brush of any season
left its mark on that day of mine that got stuck.
I was once right in the middle of that day.
The day was recumbent amongst so many things,
all of which crowded round me, before me.
I saw them all without taking it all in.
I loved, but didn't really know how much.
So much was wasted,
absent-mindedly left undrunk in the juice-cup.
That day, as I knew it then, has changed in looks.
So much is dishevelled, so much is topsy-turvy;
details have vanished.

(continued)

ઘણા બધા દિવસોમાંથી માત્ર એક જ દિવસ,
ન જાણે કેવી રીતે, પણ અટવાયો હતો જરૂર,
એક ચિત્રમાં, છંદમાં, કે પછી ગીતમાં.
સમયના દૂતે તેને રાખ્યો હતો યાતાયાતના અવિરત પ્રવાહની બહાર.
યુગોની મૂર્તિ વિસર્જનની વિધિમાં,
ઘણું બધું ઘાટ પરથી પસાર થઈ જાય છે.
એ એક જ દિવસ, નદીના સૂકા પટમાં કેવી રીતે ફસાયો,
તે કોઈ નથી જાણતું.
મહા મહિને, વનમાં, ન જાણે કેટલી યે આમ્રમંજરી મહોરી
ને કેટલી યે જમીન પર ખરી પડી.
ફાગણમાં ખીલ્યા બીજા પુષ્પો અને બિછાવ્યો જમીન પર ગાલીચો.
ચૈત્રનો સૂર્ય આકાશમાં અને ધરતી પર રાઈના ખેતરો,
બેની વચ્ચે કવિઓએ ગાયાં કાંઈક ગીતો.
પણ ઋતુની પીંછી,
મારા એ અટવાયેલા દિવસ પર કોઈ જ રંગ ન લગાવી શકી.
એક વખત હું એ દિવસની વચ્ચે જ હતો.
ઘણી બધી વસ્તુઓ-જેનાથી હું ઘેરાયેલો હતો,
તેની વચ્ચે આરામથી આડો પડ્યો હતો તે દિવસ.
તેને માણ્યા વગર હું તેને જોઈ રહેતો હતો.
હું ચાહતો હતો જરૂર, પણ ઉત્કટતા જાણ્યા વગર.
અજાણતાં, કેટલું ય રહી જતું આસવ પાત્રમાં!
ત્યારે જે દિવસને હું જાણતો હતો તેનો દેખાવ બદલાઈ ગયો છે.
કેટલું ય અસ્તવ્યસ્ત છે, કેટલું ય આડુંઅવળું થઈ ગયું છે.
કેટલી યે વિગતો ભુંસાઈ ગઈ છે.

(આગળ)

She who emerges from it all – I see her today
against the background of distance:
a new bride of those days.
Her body was slim and her sari-end,
peacock-neck-coloured, reached her head
just above the hair-coil.
I couldn't make time to tell her everything.
Much was said at random now and then,
but they were trivial things.
And soon time was up.
Today her figure has reappeared,
quietly stood at the fence between shadow and light.
She seems to want to say something and can't.
How I long to go back to her side,
but there's no way to return.

શેષ સપ્તક-29

English translation by Ketaki Kushari Dyson

આ બધાંમાંથી તેની જે આકૃતિ ઊપસે છે તેને હું દૂરથી જોઈ રહું છું;
તે દિવસોની નવવધૂ,
પાતળું, એકવડું તેનું શરીર,
મોરની ડોકના રંગની તેની સાડીનો પાલવ ઢાંકતો તેના અંબોડાને.
બધું તેને કહેવાનો સમય ન મળ્યો.
જો કે એક કે બીજા સમયે આમ તો ઘણી વાતો કરી હતી,
પણ તે બધું ગૌણ હતું.
અને પછી તો સમય પૂરો થઈ ગયો.
આજે ફરી આવી છે તેની આકૃતિ,
અને ઊભી છે પ્રકાશ અને છાયાની વચ્ચે.
તેને કાંઈ કહેવું છે પણ તે કહી નથી શકતી.
હું ઝંખું છું તેની પાસે જવા, પણ પાછા જવાનો કોઈ જ રસ્તો નથી.

I'm letting the neighbourhood club
 have use of my ground-floor room.
 For that, they've praised me in the local paper,
 called a meeting, put a garland round my neck.
 For eight years now my home's stood empty.
 Now when I come back from work,
 I find in a portion of that room
 someone reading a newspaper, his legs thrust on a table,
 others playing cards,
 others locked in some furious argument.
 The enclosed air gets stuffy with tobacco smoke;
 ashtrays pile with ash, matchsticks,
 burnt-out cigarette ends.
 With such turbid conversation's din day after day
 in huge quantities I fill the emptiness of my evenings.
 Then after ten p.m. a stretch of time
 like a meal's leftovers piled on dirty plates
 is vacated for me once more.
 The noise of passing tram-cars invades the room
 and at such times I sometimes listen to songs
 on the gramophone - the few records I have,
 the same over and over again.
 Today none of them are here.
 They've all gone off to Howrah station to give an
 ovation to someone who's just brought hand-clappings
 from across the seas clipped to his own name.
 I've turned off the lights.
 What's called 'current times' - after many days
 that current time,
 that herald of everyday isn't in my room this evening.
 Rather, I sense a lingering pain clinging to everything
 from a touch that was air-dispersed,
 a faint scent of hair that was here eight years ago.
 My ears are alert, as if to receive a message.

(continued)

પડોશની ક્લબને મારો ભોંયતળિયાનો રૂમ વાપરવા આપ્યો છે.
 એ માટે તેમણે સભા ભરી મને ઢાર પહેરાવેલો
 અને સ્થાનિક છાપામાં મારા વખાણ છપાવેલા.
 આઠ વર્ષથી મારું ઘર ખાલી પડ્યું હતું. હવે હું સાંજે ઘરે આવું છું,
 ત્યારે એ રૂમમાં કોઈ ટેબલ પર પગ લાંબા કરીને છાપું વાંચતું હોય છે.
 તો બીજા કોઈ પત્તા રમતા હોય છે અને કોઈ ગંભીર ચર્ચા કરતા હોય છે.
 રૂમમાંની હવામાં તમાકુનો ધુમાડો ફેલાયો હોય છે.
 અને એશ્ટ્રેમાં રાખ, દીવાસળી અને સિગરેટના ટૂંકાનો ઢગલો થાય છે.
 દિવસોના દિવસો સુધી આવી જાતજાતની વાતોના ભીષણ કોલાહલથી
 હું મારી સાંજનો ખાલીપો ભરી દઉં છું.
 જમ્યા પછી વધેલું ખાવાનું એંઠી થાળીમાં ભેગું પડી રહે
 તેમ રાત્રે દસ વાગ્યા પછી નો સમય મારે માટે ખાલી પડી રહે છે.
 પસાર થતી ટ્રામનો અવાજ રૂમની શાંતિ પર આક્રમણ કરે છે.
 એ વખતે, મારી પાસે જે થોડી ઘણી રેકોર્ડ છે,
 તેને ફરી ફરી ગ્રામોફોન પર વગાડી, ગીતો સાંભળું છું.
 આજે તેમાંનું કોઈ અહીં નથી. તે બધા જ હાવરા સ્ટેશન ગયા છે.
 કોઈક સમુદ્ર પારથી પોતાના નામે તાળીઓનું સન્માન લઈ આવેલા
 મહાશયનું ઉત્સાહથી સ્વાગત કરવા.
 મેં બત્તી બંધ કરી છે.
 ઘણા દિવસો પછી, જેને વર્તમાન સમય કહે છે
 તે વર્તમાન -રોજનો છડીદાર - આજે સાંજે આ રૂમમાં નથી.
 મને જાણે એક પાછળ રહેલી વેદના સર્વત્ર ફેલાયેલી લાગે છે.
 જાણે હવામાં ફેલાયેલો એક સ્પર્શ,
 વાળની એક આછી સુગંધ, જે આઠ વર્ષ પહેલા અહીં હતી.
 જાણે કોઈ સંદેશાના સ્વાગત માટે મારા કાન સરવા છે.

(આગળ)

The old empty seat with its floral cover
seems to have someone's news.
An old muchukunda tree from my grandfather's days
stands in front of the window
in the black night's darkness.
In the scanty sky that there is
between this tree and the house on the road's other side
a star shines brilliantly.

I stand staring at it and it begins to ache inside my
chest. How many evenings had seen that star reflected
in the flood-tide waters of our life together!
Amongst so many things one tiny incident
makes a special come-back.
That day I'd been too busy to read the paper
in the morning.

In the evening I'd at last sat down with it
in this very room, and on this armchair.
She came ever so quietly behind me
and quickly snatched the paper from my hands.
We tried to grab it from each other
with bursts of loud laughter.
I recovered my plundered property,
cheekily once more sat down to read it.
Suddenly she turned off the light.
That defeat-acknowledging darkness of mine
that evening envelopes me totally today
even as her victorious arms,
loaded with silent, teasing, mischievous laughter,
had encircled me in that light-turned-off seclusion.
Suddenly a wind rustles the tree's branches.
The window creaks.
The doorway curtain flaps restlessly.
'Love,' I blurted out, 'From death's kingdom
have you come back to your very own home today
with your brown sari on?'

(continued)

આ જૂની, ખાલી, ફૂલોની ભાતવાળા ગલેફવાળી ખુરશી પાસે
જાણે કોઈના સમાચાર આવ્યા છે.
કાળી રાતના અંધકારમાં બારીની સામે ઊભું છે
મારા દાદાના સમયનું એક મહાકાય વૃક્ષ.
આ વૃક્ષ અને રસ્તાની બીજી તરફના ઘરની વચ્ચે
આકાશના નાનકડા ટુકડામાં એક તેજસ્વી તારો ચમકે છે.
હું એને જોઈ રહું છું અને મારું હૈયું ભરાઈ આવે છે.
કેટકેટલી સાંજે એ તારાનું પ્રતિબિંબ પડ્યું હતું,
આપણા સહચર્યના જીવન-જળમાં.
ઘણી બધી યાદોની વચ્ચે એક પ્રસંગ ખાસ યાદ આવે છે.
એ દિવસે કામને લીધે હું સવારે છાપું વાંચી શક્યો ન હતો.
આખરે સાંજે છાપું લઈને હું બેઠો,
આ રૂમમાં, આ બારીની બાજુમાં, આ જ આરામ ખુરશી પર
તેણે ચૂપચાપ મારી પાછળ આવીને
ઝડપથી મારા હાથમાંથી છાપું ખેંચી લીધું.
મોટેથી હસતા, હસતા અમે એકબીજાની પાસેથી તેને ખેંચી લેવા પ્રયત્ન કર્યો.
મેં મારી ગુમાવેલી મત્તા પાછી મેળવી
અને છાતી ફુલાવી ફરી એકવાર છાપું વાંચવા બેઠો.
એકાએક તેણે બત્તી બંધ કરી દીધી.
એ સાંજની મારી હારના પ્રતીક સમો અંધકાર
મને ચારેબાજુથી આજે વીંટળાઈ વળે છે.
જેમ તેના વિજેતા બાહુ, શાંત, ચીડવતા, તોફાની હાસ્ય સાથે
મને વીંટળાયા હતા, તે બંધ-બત્તીના એકાંતે.
અચાનક પવનના સુસવાટામાં વૃક્ષની ડાળીઓ વીંઝાય છે,
બારી ખખડે છે, બારણાનો પડદો ફફડે છે.
હું મોટેથી બૂમ પાડું છું. 'હાલી, આજે તું તારી કથે રંગની સાડી પહેરીને
મોતના સામ્રાજ્યમાંથી તારા પોતાના ઘરમાં પાછી આવી છું?'

(આગળ)

A breath brushes my body;
a strange voice speaks,
'To whom can I return?'
I ask, 'Can you not see me?'
I hear, 'He whom I knew most intimately on this earth,
that ever-youthful lover of mine
I no longer find in this room.'
I ask, 'Is he nowhere?'
Quietly she says, 'He is precisely where I am
and nowhere else.'
An excited hubbub reaches me from the door.
They've come back from Howrah station.

શેષ સપ્તક-31(1935)

English translation by Ketaki Kushari Dyson.

એક શ્વાસ મારા શરીરને સ્પર્શે છે. એક વિચિત્ર અવાજ બોલે છે,
'હું કોની પાસે પાછી આવું?'
હું પૂછું છું, 'કેમ, તું મને નથી જોતી?'
હું સાંભળું છું,
'જેને હું આ ઘરતી પર સૌથી વધુ અંગત રીતે જાણતી હતી
તે મારો ચિર-યુવાન પ્રિયતમ હવે આ રૂમમાં નથી.'
મેં પૂછ્યું, 'શું તે ક્યાં ય નથી?'
શાંતિથી તેણે જવાબ આપ્યો,
'એ માત્ર ત્યાં જ છે, જ્યાં હું છું, બીજે ક્યાં યે નથી.'
એક ઉત્સાહભર્યું ટોળું બારણાથી મારી તરફ આવી રહ્યું છે.
તેઓ હાવરાથી પાછા આવી ગયા છે.

I was then seven years of age.
 Through the dawn window I would spy
 the upper lid of darkness lifting,
 a soft light streaming out
 like a newly opened kantalichampa flower.
 Leaving my bed, I would rush into the garden
 before the crow's first cry, lest I deprived myself
 of the rising sun's preliminary rites
 among the trembling coconut branches.
 Each day then was independent, was new.
 The morning that came from the east's golden ghat,
 bathed in light, a dot of red sandal on its forehead,
 came to my life as a new guest, smiled to me.
 Not a trace of yesterday
 would there be on its body's wrap.
 Then I grew older and work weighed me down.
 The days jostled against one another,
 losing the dignity that was unique to each.
 One day's thinking stretched itself to the next day.
 One day's job spread its mat on the next day to sit down.
 Time, thus compacted, only expands,
 never renews itself.
 Age just increases without pause,
 doesn't return from time to time to its eternal refrain,
 thus to re-discover itself.

(continued)

જ્યારે હું સાત વર્ષનો હતો,
 ત્યારે પરોઢની બારીમાંથી છાનોમાનો જોઈ રહેતો
 – અંધકારનું ઢાંકણ ઊંચકાતું
 અને આછા પ્રકાશનું ઝરણું ધીરેધીરે વહેતું
 – જાણે તાજું ચંપાનું ફૂલ ખીલતું,
 થથરતા નારિયેળીના પાનમાં થતી
 ઊગતા સૂર્યની પ્રથમ પૂજા ચૂકી ન જવાય
 માટે કૂકડો બોલે તે પહેલા, પથારી છોડી હું બગીચામાં દોડતો
 ત્યારે દરેક દિવસ મુક્ત હતો, નવો હતો,
 પ્રકાશમાં નાહીને, કપાળે કેસરવર્ણો ચાંલ્લો કરીને,
 મારી સામે સ્મિત કરતી, ચાલી આવતી,
 સવાર, પૂર્વના સુવર્ણ ઘાટ પરથી
 જાણે મારા જીવનમાં નવીન અતિથિ.
 એના શરીરના આવરણ પર ગઈકાલના કોઈ એંધાણ ન રહેતા.
 પછી હું મોટો થયો અને વજનના બોજ તળે દબાતો ગયો.
 સમયની ગિરદીમાં દિવસો એકબીજા સાથે ધક્કામુક્કી કરતા ગયા.
 અને પોતાનું આગવું અસ્તિત્વ અને વ્યક્તિત્વ ખોતા ગયા.
 એક દિવસના વિચારો વિસ્તરતા બીજા દિવસમાં,
 એક દિવસનું કામ, બેસવા આસન પાથરતું, બીજા દિવસમાં.
 આમ સંકોચાયેલો સમય વિસ્તરતો ગયો,
 પણ તે નવજીવન ન પામ્યો.
 વય વધતી, સતત, અવિરત- પણ પાછી ન આવતી,
 અંતરા પર, પોતાને ફરી શોધતી.

(આગળ)

Today it's time for me to make the old new.
 I've sent for the medicine-man: he'll rid me of the ghost.
 For the wizard's letter every day I shall sit in this garden.
 A new letter each day at my window when I awake.
 Morning will arrive to get introduced to me;
 will open its eyes, unblinking, in the sky and ask me,
 'Who are you?'

What's my name today won't be valid tomorrow.
 The commander sees his army, not the soldier;
 sees his own needs, not the truth;
 doesn't see each person's unique, creator-shaped form.
 Thus have I seen the creation so far -
 like an army of prisoners bound in one chain of need.
 And in that same chain I have also bound myself.
 Today I shall free myself.
 Beyond the sea I can see the new shore before me.
 I won't tangle it with baggage brought from this shore.
 On this boat I'll take no luggage at all.
 Alone I'll go, made new again, to the new.

શેષ સપ્તક-46 (1935)

English translation by Ketaki Kushari Dyson.

આજે હવે જૂનામાંથી નવું બનાવવાનો સમય થયો છે.
 આ મારા ભૂતને કાઢવા મેં હકીમને બોલાવ્યા છે.
 જાદુગરના કાગળને માટે રોજ આ બગીચામાં બેસીશ
 અને સવારે ઊઠીને રોજ બારીમાંથી નવો કાગળ મેળવીશ.
 સવાર આવીને મારી ઓળખાણ કરશે.
 આકાશમાં મટકું માર્યા વિના, આંખ ખોલશે અને પૂછશે,
 'તું કોણ છે?'

મારું આજનું નામ કાલે બદલાઈ જશે.
 સેનાપતિ જુએ છે એની સેના, સૈનિક નહીં,
 જુએ છે એની પોતાની જરૂરિયાત, સત્ય નહીં,
 નથી જોતો એ વ્યક્તિનો સર્જકસૃજ આકાર,
 એમ જ મેં જોયું છે આજ સુધી સર્જન
 - જરૂરિયાતની સાંકળથી બંધાયેલા બંદીવાનોની સેનાની જેમ,
 અને એ જ સાંકળમાં બાંધી છે મેં મારી જાતને.
 આજે હું મુક્ત કરીશ મારી જાતને.
 દેખાય છે મને નવો જ કિનારો, સાગરની પાર,
 નહીં લઈ જાઉં ત્યાં આ કિનારાનો સામાન
 જાવું મારે એકલા,
 નવીન પ્રતિ, નવીન થવા.

Eyes fill with sleep and from time to time I wake up.
 As the water of a new monsoon's first shower
 seeps through the ground to tree-roots,
 so has the light of the young autumn
 trickled through my sleep
 to my unconscious mind's roots.
 The day draws towards mid-afternoon.
 This white wisps of clouds are about but still
 in the Kartik sunshine –
 paper boats made by the children of the gods.
 From the west a fast wind begins to blow,
 shaking the branches of the tamarind.
 A road goes north to the neighbourhood of dairymen:
 from there bullock-carts spread saffron dust
 on the pale blue sky.
 In the quiet of this afternoon
 my mind drifts in the currents of non-work
 on the raft of a day without cares.
 This day has torn its mooring from the world's ghat:
 to no need it is tied.
 Crossing the river of colours,
 in the evening it will vanish
 into the black ocean of unruffled sleep.
 In pale ink is this day's mark left on time's page
 and will soon fade.
 In man's fate-writing it is the luck of some days
 to be inscribed in the thickest alphabet:
 between such scripts this is an empty space.
 A tree's withered leaves fall on the ground:
 the tree too tries to pay its debt to the earth.
 The fallen leaves of these lazy days of mine have given nothing
 back to humanity's forest.
 Yet my mind says:
 to accept is also a way of giving back.
 I have accepted in body and mind
 the juice of creation's fountain dripping from skies.

(continued)

આંખો ઊંઘથી ઘેરાતી અને ઊઠતો હું થોડી થોડી વારે,
 જેમ વર્ષાના પહેલા વરસાદનું પાણી ઊતરતું જમીનેથી ઝાડના મૂળે,
 તેમ જ વર્ષાનો ઝાંખો પ્રકાશ ટપકતો, મારી નિદ્રામાંથી સુષુપ્ત ચેતનાના મૂળે.
 દિવસ આગળ વધતો બપોર તરફ,
 વાદળાના પાતળા ટપકા, સ્થિર આકાશે કારતકના તડકે,
 જાણે પ્રભુના બાળકોએ બનાવેલી કાગળની હોડી!
 પશ્ચિમેથી પવનનો સુસવાટો આવતો, આંબલીની ડાળી હચમચાવતો.
 એક રસ્તો ઉત્તરમાં ગોવાળોના વાસે જતો.
 ત્યાંથી બળદગાડીથી ઊડતી ધૂળનો કેસરવર્ણો રંગ
 આસમાની આકાશે પથરાતો.
 આ બપોરના શાંત સમયે, મારું મન વહે છે,
 એક નહિકરા દિવસના તરાપે, ફુરસદના પ્રવાહે.
 જગતના ઘાટ પરના બંધન તોડીને નીકળેલો આ દિવસ
 કોઈ જ જરૂરિયાતથી બંધાયેલો નથી.
 પાર કરીને રંગની સરિતા, સાંજ પડતાં, થશે તે અદૃશ્ય,
 ઘેરી નિદ્રાના સાગરમાં.
 સમયના પાના પર આછી શાહીથી આ દિવસની છાપ પડશે
 અને થોડા જ સમયમાં તે વીલાશે.
 માણસના વિઘાતાના લેખમાં કોઈક દિવસોના નસીબમાં
 મોટા, ઘેરા અક્ષરોમાં લખાવાનું હોય છે.
 આવા અક્ષરોની વચ્ચેની આ ખાલી જગા છે.
 ઝાડના સૂકા પાંદડા જમીન પર પડે છે અને ઝાડ ધરતીનું ઋણ ચૂકવે છે.
 મારા આ આળસના દિવસોના પડેલા પાંદડાએ
 માનવતાના વનને કાંઈ જ પાછું આપ્યું નથી.
 છતાં મારું મન કહે છે, સ્વીકાર એ પણ પાછું આપવાની ક્રિયા જ છે.
 આકાશમાંથી ટપકતા સર્જનના સ્ત્રોતનો રસ
 મેં તનથી અને મનથી સ્વીકાર્યો છે.

(આગળ)

The coloured stream has given its tint to my life,
 as it has to rice fields, to forest leaves,
 and to the wrap of the migrant cloud of the post-rains.
 All of them together have filled today's world-picture.
 That a burst of light has flashed through my mind,
 that autumn's warm breath has ruffled the waters
 where sleep and waking mingle, like Ganga and Jamuna –
 aren't these too to be found in the cosmic picture?
 My gladness without reason
 that gleams with the peepul's restless leaves
 in the juice-hall of water, land, and sky
 may not leave its mark upon the history of this universe,
 yet its art is among the universe's expressions.
 These moments, drowned in creativity's juice,
 are the seeds of my heart's red lotus
 being threaded into a chain in the seasons' royal court –
 a garland made of the gladness of all my life.
 Nor has this not-famous day of an idle chap
 left a gap in that chain:
 this day too has witnessed the threading of a seed.
 By this window I spent last night alone.
 Stuck to the forest's forehead was the moon's curve –
 the fifth of the waning phase.
 The same universe was that,
 save that the maestro had changed its melody
 with the ascents and descents of hazy light.
 The earth, that busy wayfarer, was then motionless,
 sari-end spread on the yard,
 no longer heeding the household by her side,
 listening to the legends murmured by starlight.
 Childhood memories came back –
 from a far-off vaporous age.
 The trees were still,
 the massed embodiment of the night's quiet,
 their shadows cast in a row
 on the obscure green of the grass.

(continued)

એ રંગીન ઝરણાએ એનો રંગ આપ્યો છે મારા જીવનને,
 ડાંગરના ખેતરને, વન પર્ણોને અને વર્ષાન્તે વિચરતા વાદળના આવરણને.
 આ બધું ભરી દે છે આજના જગતના ચિત્રને –
 મારા મનમાં અચાનક ચમકેલો પ્રકાશપુંજનો કુવારો,
 વર્ષાના ગરમ શ્વાસથી ઊઠેલા પાણીમાં તરંગો,
 જ્યાં નિદ્રા અને જાગૃત અવસ્થા, ગંગા અને જમનાની જેમ મળે છે –
 તે બધું આ સૃષ્ટિના ચિત્રનો ભાગ નથી બનતું ?
 મારો અર્થહીન આનંદ, જે ચળકે છે પીપળાના ચંચળ પાંદડા સાથે
 જળ સ્થળ અને આકાશના રસભંડારમાં,
 સૃષ્ટિના ઈતિહાસમાં એની છાપ ભલે ન મૂકતો જાય,
 પણ એની કલા સૃષ્ટિના વક્તવ્યમાં જરૂર સચવાશે.
 સર્જનના રસમાં ડૂબેલી આ ક્ષણો,
 બીજ છે મારા હૈયાના લાલ કમળનું, જે પરોવાય છે હારમાં, ઋતુના રાજદરબારે,
 મારા સમગ્ર જીવનના આનંદનો હાર.
 એ હારમાં આ નવરા કવિના અવિખ્યાત દિવસની જગા ખાલી નથી,
 આ દિવસ પણ બીજ પરોવાયાનો સાક્ષી છે.
 આ બારી પાસે એકલા બેઠા બેઠા મેં ગત રાત્રિ પસાર કરી છે.
 વનના કપાળ પર ચંદ્રનું તિલક હતું. – વદ પાંચમનો ચંદ્ર,
 આ એ જ સૃષ્ટિ હતી, પણ ઉસ્તાદે રાગિણી બદલી હતી.
 –આછા પ્રકાશના આરોહ અને અવરોહ સાથે
 વ્યસ્ત મુસાફર જેવી ધરતી સ્તબ્ધ હતી,
 આંગણમાં પાલવ બિછાવીને, ઘરકામની ચિંતા કર્યા વિના,
 સાંભળી રહી હતી તારાની વાતો.
 દૂર, દૂરના ધુમાડાની જેમ બાળપણની યાદ આવી.
 રાત્રિની શાંતિના શારીરિક સ્વરૂપ જેવા ઝાડ સ્થિર હતા.
 એમનો પડછાયો પડતો લીલા ઘાસ પર.

In the daytime, by the road of daily living
 those shadows had been nurses,
 companions giving refuge to herdsmen,
 peace from noon's fire.
 Now in the moonlit night,
 with no more duties to discharge, they sat,
 silhouetted in the night's light:
 brothers and sisters had together
 made with brushes compositions
 as their whims had dictated.
 My diurnal mind had changed its sitar's pitch.
 I was like one transported to a neighbouring planet,
 watching through a telescope.
 The deep feeling that gathered mass in my mind
 throughout creation I have dispersed.
 That moon, those stars, those trees - clusters of darkness
 - became one, became vast,
 became complete in my consciousness.
 That the cosmos has found me
 and in me has found itself
 is surely a triumph for an idle poet.

Autumn 1935

પત્રપુટ-7 (1936)

English translation by Ketaki Kushari Dyson

દિવસે, રોજના કામકાજના રસ્તે, એ પડછાયા બનતાં પરિચારક, મિત્ર
 અને આશરો આપતા માણસોને અને બપોરની આગથી શાંતિ.
 અત્યારે, ચંદ્રના પ્રકાશમાં, કાંઈ કામ ન હોવાથી તે બેઠા છે,
 પ્રકાશની સામે કાળી આકૃતિ બનીને,
 જાણે ભાઈ-બહેને એમની ધૂન પ્રમાણે પીંછીથી ચીતરેલું ચિત્ર!
 મારા દિનચર મને એના સિતારનો તાલ બદલ્યો છે.
 જાણે હું બીજા ગ્રહ પર પહોંચીને ટેલીસ્કોપથી જોઈ રહ્યો છું.
 મારા મનમાં સર્જન દરમિયાન ભેગી થયેલી લાગણીને હું વિખેરી નાંખું છું.
 એ ચંદ્ર, પેલા તારા, પેલા ઝાડ -
 અંધકારના ઝૂમખાં એક થઈ ગયા, વિશાળ થઈ ગયા,
 સંપૂર્ણ થઈ ગયા,
 મારી ચેતનામાં.
 બ્રહ્માંડને હું મળી ગયો, અને મારામાં એને પોતાનો સાક્ષાત્કાર થયો!
 આ એક નવરા કવિને માટે બહુ મોટી વાત છે.

To Rani Mahalanobis

Out of a joyless cage of bricks and timber
You invited my heart, which delights only in the skies,
    With gentle service
    Into your garden yard
fanned by the breeze from the coconut grove.
    There the goddess of autumn plenty
Bedecks her plaited hair of clouds with garlands of gold
    And the line of areca palms
    Paints a picture on the canvas of the blue sky.
On the south are winding steps, broken in the middle,
    Leading to the tank,
    Its sloping banks covered with lilies.
    Countless blossoms of the Jamrul tree
Have robbed young nymphs of their myriad earrings.
    Bees flit about
    Among the groves of jasmine creepers.
    On the banks of the tank
Sweet-scented tuberose scatter their fragrance.
    Loose petals of the magnolia
    keep dropping down on the grass,
While pumelo blossoms announce their presence
    from behind the house.
A line of fat proud palms with heads raised arrogantly
    Stands by the roadside like British sentinels.
    When I sit in the balcony
I see a bank of water plants at a corner of the tank,
    The afternoon light draws on the water
    Lines of green and gold and black.
    Light and shade shimmer secretly
Tracing the footprints of the passing breeze.
    In the summer months
The eye turns to the mango boughs,
    looking for their golden dower.

(continued)

રાણી મહાલોનાબિસને

માત્ર આકાશમાં જ આનંદમાં રહેતા મારા હૈયાને
ઈંટ અને લાકડાના આનંદહીન પાંજરામાંથી બહાર લાવી,
    તેં નજાકતથી નિમંત્રણ આપ્યું
નાળિયેરીના વનના પવનથી પાવન થતાં તારા બગીચામાં આવવા.
ત્યાં શરદની સમૃદ્ધ દેવી, એના વાદળના વાળના ચોટલામાં ગૂંથતી સોનેરી
    હાર અને એરેકા પામ દોરતા ચિત્ર નીલાકાશના ફલક પર.
દક્ષિણે, વચ્ચેથી તૂટેલા લાંબા પગથિયા દોરી જતા તળાવ તરફ,
    જેના ઢળવાળા કિનારા પર છવાયા છે પોયણાં.
જામરૂલ વૃક્ષોના અગણિત ફૂલો-જાણે નાની છોકરીઓની અસંખ્ય બુટ્ટીઓ!
    જુઈની વેલમાં ગણગણતી મધમાખીઓ,
તળાવના કિનારા પર પથરાતી રજનીગંધાની સુવાસ.
    મેગનોલિઆની પાંખડીઓ પડતી લીલા ઘાસમાં
    અને પુમેલોના ફૂલોની હાજરી નોંધાતી.
    રસ્તાની બાજુમાં સગર્વ માથું ઊંચું રાખીને
    અંગ્રેજ સંત્રીની માફક ઊભી છે મહાકાય પામની કતાર.
ઝરૂખે બેસીને જોઈ છું હું, તળાવના એક ખૂણામાં પાણીમાં ઊગતા છોડ.
    બપોરનો તડકો પાણી પર લીલી, કાળી સોનેરી લીટી દોરે છે.
    પસાર થતા પવનની પગલી દોરે છે ચળકતા તડકો છાંયો.
ઉનાળામાં આંખો વળતી આંબાવાડી તરફ-શોધતી તેમના સોનેરી મહોર.

(આગળ)

The lichi trees are filled with fruit
 Shared alike by bats and guests, both by day and night.
 Beyond the hedge
 season flowers weave a dream of colours.
 Through looking at them constantly from it
 I have named my window 'Netra-kona'.
 Oraon gardeners, male and female,
 work since early dawn,
 Now digging the ground, now watering the trees.
 Their smooth limbs look as if moulded of earth,
 Their birth ties with the earth
 Make them akin with trees and plants.
 As soon as day dawns,
 village milkman comes with two cows,
 Their restless calves running about by them.
 Near half past six
 the sunlight streams straight into my room
 While the newsboy is seen in the street on his bike.
 Beyond the compound wall
 there is an old two-storeyed house;
 Women with flowing hair hang down their saris
 From the parapet of its roof.
 Village girls come to the tank steps to fetch water.
 I pass the golden mornings
 dipping my eyes in the depth of green.
 The heart of the sylvan Nature of Bengal
 Created here away from the cities
 A corner surrounded by shade.
 Along with it a housewife of Bengal
 With her own gentle hands
 Offered me soothing comforts filled with silent service;
 It is joy thereof which has surrendered itself in verse.

(continued)

લિચિના વૃક્ષો પર ફળ આવ્યા છે,
 જે દિવસ રાત મહેમાનો અને ચામાચિડિયા માણે છે.
 વાડની પેલી બાજુ મોસમના ફૂલો રંગીન સ્વપ્ના ગૂંથે છે.
 મારી જે બારીમાંથી હું આ દ્રશ્ય જોઈ રહું છું, તેનું નામ મેં 'નેત્રકોણ'
 પાડ્યું છે.
 સ્ત્રી અને પુરુષ ઓરાઓ, સવારથી બાગમાં કામ કરે છે -
 પાણી પાવાનું, જમીન ખોદવાનું.
 તેમના ઘાટીલા અંગ જાણે માટીમાંથી ઘડાયા હોય તેમ લાગે છે -
 તેમના જન્મથી તે બંધાયા હોય છે ધરતી સાથે
 અને લાગે છે તે વૃક્ષ અને છોડ જેવા.
 દિવસ ઊઘડતા ગામનો ગોવાળ બે ગાયો સાથે આવે છે -
 તેમના ચંચળ વાછરડા દોડાદોડ કરી મૂકે છે.
 લગભગ સાડા છ વાગે સૂર્યપ્રકાશ સીધો મારા રૂમમાં આવે છે.
 રસ્તા પર છાપાવાળો એની સાયકલ પર દેખાય છે.
 કોટની પેલી બાજુ જૂનું બે માળનું મકાન છે.
 વાળ છૂટા રાખીને સ્ત્રીઓ છાપરા પરની અગાશીમાં તેમની સાડી સૂકવે છે.
 ગામડાની છોકરીઓ તળાવમાં પાણી ભરવા આવે છે.
 આવી સોનેરી સવાર,
 હું હરિયાળીના ઊંડાણમાં મારી આંખોને ઝબોળીને પસાર કરું છું.
 બંગાળની ગ્રામીણ કુદરતનું હાદ અહીં શહેરથી દૂર,
 એક છાયાસભર ખૂણામાં સર્જાયું છે.
 એની સાથે એક બંગાળી ગ્રુહિણીએ મને બધી જ સગવડો
 એક મૂક પૂજા તરીકે સ્વહસ્તે આપી છે.
 આ એનો આનંદ કવિતામાં સમાયો છે.

(આગળ)

I have heard that this time from your temporary abode
You will be going away.
The play of clouds and sunshine on the bank of that tank
Will shrink in shame when seen by the soulless rich.
I will give in to the play of time,
leave no regrets in my heart,
The rich cannot rob me of my memory of this picture.
In your garden
I have seen you like the goddess of the woods;
It is this memory which
In winter sunlight or in nights of noisy rain
Like a bird without a nest
Will mingle with the clouds.

Santiniketan

1st Bhadra 1343

स्यामवी-1936

English translation by Sheila Chatterjee.

મેં સાંભળ્યું છે કે તમારા આ હાલના નિવાસેથી તમે જવાના છો.
ધનવાનોની નજર પડતાં
આ વાદળ અને તડકાની રમત શરમથી માથું ઝુકાવશે.
પણ મારા હૈયે કોઈ દિલગીરી નથી કારણ કે હું સમયની રમત સ્વીકારું છું
અને ધનવાનો મારું આ ચિત્રનું સ્મરણ છીનવી શકવાના નથી.
તમારા બગીચામાં મેં તમને જોયા છે અરણ્યની દેવી તરીકે.
શિયાળાના તડકામાં અને વરસાદની રાત્રે, આ યાદ,
માળા વિનાના પક્ષીની જેમ, વાદળ સાથે વાતો કરશે.

Duality

You were then between darkness and light,
standing at the world's portals of beauty,
one foot stretched
towards the earth end of the Creator's dreamland.
Like a slight gesture of dawn,
a faint stir in the leaves of the Sal's forest,
an oblique glance of light before the break of day
raising shivers of delight,
when dawn is self-forgetful,
before she finds her pet name in bird's calls,
on mountain peaks, in the writing of clouds.
Then she comes down to earth;
From over her face the shadow-veil of infinity
rustles down on the rose-pink edge of the sea of sunrise.
The earth dresses her up
in her own green-gold garments,
clothes her in coloured robes of her own air.
Thus too you brought the outlines of your portrait
on the canvas horizon of my heart.
I am a colleague of your Creator,
I too was to draw the brush of my mind
over your beauty, give fulness to your form.
Day by day I have painted you
in the tints of my emotions.
I have made the breath of my own life
blow all around you,
now with the fury of a storm,
now in gentle sway.

(continued)

દ્વૈત

સર્જકના સ્વપ્નલોકના વસુંધરાને અડતા છેડા તરફ એક પગ લંબાવીને
જગતના સૌંદર્યના દરવાજામાં અંધકાર અને પ્રકાશની વચ્ચે તું ઊભી હતી.
પરોઢના સહજ ઈશારાની જેમ,
શાલવનના પાંદડામાં થતી આછી હલચલની જેમ,
દિવસ ઊઘડતા પહેલા પ્રકાશની એક ત્રાંસી નજર
આનંદની ધૂજારી જગાવે છે.
ભુલકણા પરોઢને એનું વહાલનું નામ સંભળાય છે
પક્ષીના કલરવમાં, પર્વતના શિખર પર, વાદળના હસ્તાક્ષરમાં.
પછી તે ઊતરી આવે છે ધરતી પર.
એના મુખ પરથી અનંતની છાયાનો ઘૂંઘટ લસરી પડે છે
સૂર્યોદયના સમુદ્રની ગુલાબી ધાર પર.
પૃથ્વી તેને પહેરાવે છે પોતાનો લીલો, સોનેરી પોશાક
અને પોતાની હવાના રંગીન જામા.
તેમ જ તું પણ લાવી હતી તારું રેખાચિત્ર
મારા હૃદયના ફલકની ક્ષિતિજ પર.
હું છું સહૃદય તારા સર્જકનો.
હું પણ મારા હૈયાની પીંછી તારા સૌંદર્ય પર ફેરવવાનો હતો,
તારા આકારને સભર બનાવવાનો હતો.
મારી લાગણીના રંગમાં મેં તને દિવસો સુધી ચીતરી છે.
મારા જીવનના શ્વાસને તારી આજુબાજુ વીંટ્યો છે
-ક્યારેક હળવે, હળવે, ક્યારેક ઝંઝાવાતે.

(આગળ)

Once in your privileged solitude you were unattainable,
belonging only to your Creator, segregated in the one.

I have tied you with the knot of duality.

Your creation binds with me, your pain with mine.

Today you have known yourself
through my knowing you.

My wondering eyes

have touched you with a wand of gold,
awakening visions of beauty in your own consciousness.

(23.5.1936)

સ્થામલી-1936

English translation by Sheila Chatterjee.

એકદા તારા એકાંતે તું અળગી હતી,
તું માત્ર તારા સર્જકની હતી - છૂટી પડી હતી એકમાં.

બાંધી છે મેં તને ગાંઠથી દ્વૈતમાં.

તારું સર્જન બાંધતું તને મારી સાથે,

તારી વેદનાને મારી સાથે.

આજે તને તારો સાક્ષાત્કાર મારા તને જાણવાથી.

મારી આશ્ચર્યચકિત આંખો સ્પર્શતી તને સોનાની લાકડીથી

અને જગાવતી સૌંદર્યનું દ્રશ્ય તારી પોતાની ચેતનામાં.

At the Last Watch

Pity, in place of love, that pettiest of gifts,
is but a sugar-coating over neglect.
Any passer-by can make a gift of it to a street beggar,
only to forget the moment the first corner is turned.
I had not hoped for anything more that day.
You left during the last watch of night.
I had hoped you would say goodbye,
just say 'Adieu' before going away,
what you had said another day,
what I shall never hear again.
In their place, just that one word,
bound by the thin fabric of a little compassion
would even that have been too much for you to bear?
When I first awoke from sleep
my heart fluttered with fear lest the time had been over.
The distant church clock chimed half past twelve.
I sat waiting near the door of my room
resting my head against it,
facing the porch through which you would come out.
Even that tiniest of chances
was snatched away by fate from hapless me;
I fell asleep shortly before you left.
Perhaps you cast a sidelong glance at my reclining body
like a broken boat left high and dry.
Perhaps you walked away with care
lest you wake me up.
Awaking with a start I knew at once
that my vigil had been wasted.

(continued)

રાત્રિના અંતિમ ભાગમાં

પ્રેમને બદલે દયા, એ તુચ્છતમ ભેટ, મધમાં ડબોળેલી અવગણના જેવી છે
કોઈ પણ રાહદારી, રસ્તે જતા ભિક્ષુકને આપી શકે
અને રસ્તાના પહેલા વળાંક પર પહોંચતા તે ભુલાઈ જાય.
તે દિવસે મેં કાંઈ પણ વધારેની અપેક્ષા રાખી ન હતી.
રાત્રિના અંતિમ ભાગમાં તમે નીકળ્યા,
મને હતું કે તમે મને મળીને જશો.
જતા પહેલા 'આવજો' કહીને જશો.
જે તમે હંમેશા કહેતા, જે હું ફરી કદી નહીં સાંભળું.
ફક્ત એક શબ્દ, થોડી કરુણાના કાપડમાં વીંટળેલો,
- એ પણ તમારે માટે ઘણું વધારે હતું?
હું જ્યારે જાગ્યો ત્યારે મારું હૈયું થડક્યું, સમય થઈ ગયો હશે?
હું પથારીમાંથી ઊભો થયો,
દૂરના દેવળના ઘડિયાળમાં સાડા બારના ટકોરા થયા.
મારા રૂમના દરવાજા પર માથું ટેકવીને
તમારા નીકળવાના રસ્તા સામે નજર કરી હું રાહ જોતો બેસી રહ્યો.
એ નાનામાં નાની તક નસીબે મારી પાસેથી ઝૂંટવી લીધી.
તમારા જવાની થોડી જ વાર પહેલા મને ઊંઘ આવી ગઈ.
ઊંઘે ચઢાવેલી, સૂકી, ફૂટેલી, તૂટેલી નાવ જેવા
મારા ઢળેલા શરીર પર તમે કદાચ જતી વખતે નજર કરી હશે.
કદાચ હું જાગી ન જાઉં માટે તમે હળવે પગલે ચાલ્યા હશો.
ઝબકીને જાગતા જ મને થયું કે મારી ચોકી વ્યર્થ હતી.

(આગળ)

I realised, what was to go went away in a moment,
 what was to stay behind stayed on for all time.
 Silence everywhere like that of a birds' nest
 bereft of birds on the bough of a songless tree.
 With the lifeless light of the waning moon
 was now blended the pallor of dawn
 spreading itself over the greyness of my empty life.
 I walked towards your bedroom for no reason.
 Outside the door burnt a smoky lantern
 covered with soot,
 the porch smelt of the smouldering wick.
 Over the abandoned bed
 flaps of the rolled up mosquito-net
 fluttered a little in the breeze.
 Seen in the sky outside through the window
 was the morning star,
 witness of all sleepless people bereft of hope.
 Suddenly I found you had left behind by mistake
 your gold-mounted ivory walking stick.
 If there were time, I thought, you might come back
 from the station to look for it,
 but not because you had not seen me before going away.

(May 23, 1936)

स्यामલી

English translation by Sheila Chatterjee.

જે જવાનું હતું તે ક્ષણમાત્રમાં જ ગયું
 અને જે પાછળ રહેવાનું હતું તે કાયમને માટે રહી ગયું.
 ગીતવિહીન વૃક્ષની ડાળી પર પક્ષીવિહીન માળામાં હોય
 તેવી શાંતિ સર્વત્ર પથરાઈ હતી.
 ફિક્કા ચંદ્રનો ચેતનાવિહીન પ્રકાશ
 પરોઢના આકાશમાં ભળી જતો હતો.
 કાંઈ જ કારણ વિના હું તમારા શયનખંડ તરફ ગયો.
 બારણાની બહાર મેશથી કાળું થયેલું ફાનસ ધુમાડા કાઢતું હતું.
 બળતી વાટની વાસ ફેલાઈ હતી.
 ખાલી પથારી પર મચ્છરદાનીના છેડા પવનમાં ફફડતા હતા.
 બારીની બહાર આકાશમાં પ્રભાતનો તારો દેખાતો હતો.
 તે બધા જ નિરાશ, નિદ્રાહીન લોકોનો સાક્ષી હતો.
 ભૂલથી રહી ગયેલી
 તમારી સુવર્ણજડિત, હાથીદાંતની લાકડી એકાએક મને મળી.
 મને થયું કે જો સમય હશે તો સ્ટેશનેથી તમે તેને શોધતા આવશો.
 પણ જતા પહેલા મને મળ્યા નથી, માટે નહીં!

I

My consciousness has coloured
the emerald green, the ruby red.
I opened my eyes to the heavens.
Light flamed up in east and west.
I looked at the rose and said-‘Beautiful’.
It became beautiful.

You will say this is philosophy, not a poet’s words.

I will say – this is true, that is why it is poetry.

This is my pride, pride on behalf of mankind.

The creation of the Creator
is on the canvas of man’s proud consciousness.
The philosopher repeats with each single breath,
‘No, no, no. No-emerald, no-ruby,
no-light, no-rose, no-you, no-I’.

On the other side the Infinite realises Himself
within the limits of the human world, calling man
“Myself”.

In the depths of that ‘I’ darkness met light,
beauty appeared and sweetness.

Negation suddenly become assertion as by magic
in line and colour, in joy and sorrow.

Do not call this philosophy;

My heart fills with joy
when my hands lift brush and colour bowl
in the creation hall of that universal “I”.

(continued)

સ્વ

રંગે છે મારી ચેતના, માણેકને લાલ અને મણિને લીલા,
હું માંડું નજર સ્વર્ગે અને જ્યોત પ્રકાશની પ્રગટે પૂર્વે અને પશ્ચિમે.
મેં ગુલાબને જોઈ કહ્યું, ‘સુંદર’.
તે બની ગયું સુંદર.

તમે કહેશો આ છે તત્ત્વજ્ઞાન, નથી શબ્દો કવિતાના.

હું તો કહીશ, આ સાચું છે માટે જ સ્થાન છે તેને કવિતામાં.

આ મારું ગૌરવ છે – સમસ્ત માનવ જાતિ વતી.

સર્જકનું સર્જન છે ચેતનાના ફલક પર, માનવીની.

ફિલસૂફીનું રટણ છે દરેક શ્વાસે,

ના, ના, ના, ના-માણેક, ના-મણિ, ના-પ્રકાશ, ના-ગુલાબ, ના-તું, ના-હું.

બીજી તરફ, અનંતને સાક્ષાત્કાર પોતાનો થતો,

માનવ જગતની સીમામાં, માનવીને કહીને ‘મારી જાત’.

‘સ્વ’ના ઊંડાણે દર્શન અંધકારને પ્રકાશના,

પ્રસ્થાપન સૌંદર્યના, મીઠાશના.

જાણે જાદુથી પલટાતો નકાર, હકારમાં,

રંગમાં, રેખામાં, આનંદમાં, વેદનામાં.

આને ફિલસૂફી ન કહેતા.

તે સર્વવ્યાપી ‘સ્વ’ના સર્જનકક્ષમાં

જ્યારે મારા હાથ ઉપાડતા રંગપાત્ર અને પીંછી,

ત્યારે હૈયું મારું નાચી ઊઠતું આનંદથી.

(આગળ)

The scientist says
 - The old moon, his smile cruel and crafty,
 comes crawling like a messenger of death
 towards the ribs of the earth.
 One day it will exercise its final pull on our seas and mountains;
 In the land of the mortals,
 in the new ledger of the god of destruction
 one cipher will fill a whole page,
 swallowing up the daily accounts of income and expense.
 Man's deeds will lose the pretence of immortality,
 his history will be besmeared with the black ink of eternal night.
 Man's eyes on that day of his departure
 will wipe away all colour from the universe,
 man's mind on the day of his departure
 will strain out all its sweetness.
 The vibrations of strength will pass from sky to sky.
 No lights will burn anywhere.
 In the hall bare of harps the musician's fingers will play,
 no tune will be heard.
 That day the Creator bereft of poetry
 will sit alone in a sky devoid of blue,
 wrapped in the mathematics of impersonal existence.
 Then in the great universe from distance to distance
 in the far away eternal myriad worlds
 these words will nowhere be heard -
 "You are beautiful", "I love you".
 Will the Creator sit again in meditation through the ages?
 Will He repeat in the evening of the day of destruction,
 "Speak, Oh speak"?
 Will He say - "Say, - 'You are beautiful,'"?
 Will He say - "Say, - 'I love you' "?

સ્યામલી-1936(May 29, 1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

વૈજ્ઞાનિકો કહે છે -
 કૂર અને લુચ્ચા સ્મિતવાળો વૃદ્ધ ચંદ્ર,
 મોતના દૂતની જેમ આગળ વધતો ધરાની પાંસળી તરફ.
 એક દિવસ સમુદ્ર અને પર્વતને ખેંચશે અંતિમ આકર્ષણે.
 મૃત્યુલોકમાં, વિનાશના દેવની નવી ખાતાવહીમાં
 એક શૂન્યથી ભરાશે આખું પાનું.
 ડૂબી જશે હિસાબ રોજની આવક જાવકના,
 માણસના કર્મોમાં નહીં રહે આભાસ અમરત્વનો
 શાશ્વત નિશાની શ્યામલ શાહીથી ખરડાશે ઈતિહાસ એનો.
 એના વિદાયના દિવસે
 માનવીની આંખો લૂછી નાંખશે તમામ રંગો સૃષ્ટિના,
 એના વિદાયના દિવસે માનવીનું હૈયું ગાળી નાંખશે તરંગો મીઠાશના.
 શક્તિના સ્પંદનો ફેલાશે આકાશે,
 નહીં રહે કોઈ પ્રકાશ અવકાશે.
 વીણાવિહીન સભાગૃહે સંગીતકારની આંગળી સંગીત છેડશે
 પણ બંદીશ ક્યાં યે નહીં સંભળાશે.
 એ દિવસે, અસ્તિત્વના આવરણમાં વીંટાઈને રંગવિહીન આસમાને,
 કવિતાથી વંચિત સર્જક એકલો બેસશે.
 પછી આ વિશાળ બ્રહ્માંડમાં દૂર દૂર સુધી,
 દૂરની અસંખ્ય સનાતન દુનિયામાં આ શબ્દો ક્યાં યે નહીં સંભળાય:
 'તું સુંદર છે', 'હું તને ચાહું છું'.
 શું સર્જક ફરીથી યુગો સુધી ધ્યાનમાં બેસશે?
 વિનાશના દિવસની સાંજે તે રટણ કરશે, 'બોલો, બોલો'?
 કહેશે તે, 'બોલો - 'તું સુંદર છે',
 કહેશે તે, 'બોલો - 'હું તને ચાહું છું'?

An Address

Everyday I call you by your name, I call you Charu.
Suddenly I wanted to call you something else,
to "address" you, as it is called.
As lovers did in the golden age.
The easiest form of address is "dearest".
I had repeated that silently in my mind;
I heard your loud laughter in reply -also in my mind.
And realised that soft gentle smiles
belong not to this age,
for this is neither Avanti nor Ujjayini.
What is wrong with my everyday name?
This is your question.
Then let me explain.
Work had been light and I returned home early.
The afternoon paper in my hand,
I sat in the verandah with feet up resting on the railing.
Suddenly my eyes noticed in the adjacent room
the rites of your afternoon toilet.
You were doing your hair before the mirror,
plaiting and pinning the coils.
I had not observed you with such attention
for a long time,
seen your head like this
in the fine workmanship of your coiffure,
such comradeship of your two hands
in time with your jangling bangles.
At last the broad end of your soft green sari
you loosened at some points and tightened at others,
at places pulled it slightly downwards
as poets change their metres with little twists and turns.

(continued)

સંબોધન

રોજ હું તને તારા નામથી બોલાવું છું - હું તને ચારુ કહું છું.
અચાનક તને કોઈ બીજા નામથી બોલાવવાનું મન થયું.
મને થયું કે જેમ સુવર્ણયુગમાં પ્રેમીઓ કરતાં, તેમ હું તને 'સંબોધું'.
સહેલામાં સહેલું સંબોધન છે 'પ્રિયતમા'.
મેં ચૂપચાપ મનમાં તેનું રટણ કર્યું.
જવાબમાં તારું ખડખડાટ હાસ્ય પણ મેં સાંભળ્યું -મારા મનમાં.
અને મને ખ્યાલ આવ્યો કે એ નાજુક, કોમળ સ્મિત આ યુગનું નથી,
કારણ કે આ અવંતી કે ઉજ્જૈની નથી.
તું પૂછીશ કે 'મારું નામ શું ખોટું છે?'
તો મારે તને સમજાવવું પડશે.
આજે કામ ઓછું હતું એટલે હું વહેલો ઘરે આવ્યો.
બપોરનું છાપું હાથમાં લઈને,
પાળી પર આરામથી પગ મૂકીને હું વરંડામાં બેઠો હતો.
એકાએક બાજુના રૂમમાં નજર ગઈ
અને તારો બપોરનો શણગારનો સામાન જોયો.
તું અરીસા સામે બેસીને તારા વાળ ઓળતી હતી.
ચોટલો ગૂંથતી ને ઝુલફામાં પીન નાંખતી હતી.
ઘણા વખતથી તને આટલા ધ્યાનથી જોઈ ન હતી.
-તારા સુંદર કેશ કલાપથી સજાવેલું, થોડું નમેલું તારું માથું,
બંગડીના રણકાર સાથે તાલ મિલાવતા તારા બે હાથની દોસ્તી,
-છેલ્લે તારી આછી લીલી સાડીનો છેડો,
ક્યાંક ઢીલો કરી, ક્યાંક ખેંચી, ક્યાંક નીચો કર્યો,
જેમ કવિ વાળી, મચડીને છંદ બેસાડે, તેમ!

(આગળ)

Today did I first realised that
 for this man of slender means
 my bride of use and wont
 has been dressing herself each day
 in a freshly valued form.
 This cannot be my Charu as seen every day.
 Just like this would have appeared
 Avantika of another age,
 dressed exquisitely to please the startled eyes of love.
 Into the quatrains of the Amaru-Sataka,
 either in the metre Shikharini or Sragdhara,
 would she have fitted perfectly.
 From her dressing room to the sitting room
 there comes the tryster;
 She comes into the present age
 like a message of the past.
 I went down into the garden.
 I decided that I too would honour my love
 with an artistically got up address.
 When I invite you into my room
 it shall be like a formal address of welcome.
 The creeper before me is covered with white flowers,
 they have a foreign name I cannot remember,
 I have named them the shower of stars;
 Their fragrance at night
 is like the delirium of a flower garden.
 Now it has flowered out of season
 without waiting till the end of winter.
 I have brought you a bunch of those flowers,
 a signature of theirs will endorse my offering.

(continued)

આજે મને પહેલી વાર ભાન થયું કે
 આ બાંધી આવકવાળા માણસ માટે,
 મારી પત્ની, રોજ જુદા, જુદા વેશે તૈયાર થાય છે.
 આ મારી રોજની દેખાતી 'ચારુ' ન હોય.
 પ્રેમની ચમકેલી આંખોને ખુશ કરવા તૈયાર થયેલી
 બીજા કોઈ યુગની અવંતિકા આવી જ દેખાતી હશે.
 આમારુ-શતકની કડીમાં, શિખરિણી, કે સ્ત્રગ્ધરા છંદમાં
 તે સરસ રીતે ગોઠવાઈ જઈ શકે.
 તેના તૈયાર થવાના રૂમમાંથી બેઠકમાં તે મિલન માટે આવે છે
 -જાણે આવ્યો અતીતનો સંદેશો, વર્તમાનમાં.
 મેં નક્કી કર્યું કે હું પણ મારી વહાલીને સન્માનીશ,
 કોઈ કલાત્મક સંબોધનથી.
 હું તને મારા રૂમમાં બોલાવીશ
 એક લાક્ષણિક, સ્વાગતના સંબોધનથી.
 નીચે બગીચામાં ગયો. મારી સામેની વેલ પર સફેદ ફૂલ હતાં.
 એનું વિદેશી નામ મને યાદ નથી રહેતું,
 પણ મેં તેનું નામ 'તારક-વર્ષા' પાડ્યું છે.
 રાત્રે તેની સુગંધ નશીલી હોય છે.
 શિયાળાના અંતની રાહ જોયા વગર
 અત્યારે તેના પર કમોસમી ફૂલ આવ્યાં છે.
 તારે માટે તે ફૂલોનો ગુચ્છો લઈ આવ્યો છું.
 તેમના હસ્તાક્ષર સાથે હું તને મારી ભેટ ધરીશ.

(આગળ)

In this auspicious twilight hour
you are Charuprabha of the classic age
and I Ajitkumar of the classic times.
I will say a few words today,
words deliberately arranged;
You may laugh if you like.
I have built up those words in my mind
as you have prepared your coiffure,
I will say,
“Beloved,
this bunch of foreign flowers
was searching for a spring night.
I took pity on them
and brought them here for that black hair of yours.”

સ્યામલી-1936(30.5.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

સાંજની આ શુભ ઘડીએ તું છે સુવર્ણયુગની ચારુપ્રભા
અને હું છું અજીતકુમાર,
આજે હું તને ‘બે શબ્દ’ કહીશ –પ્રયત્નપૂર્વક ગોખેલા ‘બે શબ્દ’!
તને હસવાની છૂટ છે.
મેં મારા મનમાં આ શબ્દો ગૂંથ્યા છે,
જેમ તું તારો કેશ કલાપ ગૂંથે છે તેમ.
હું કહીશ,
‘વહાલી, આ વિદેશી ફૂલો, આકાશમાં વસંતની રાત્રિ શોધતા હતા.
મને તેમની દયા આવી, એટલે લઈ આવ્યો છું તેમને,
તારા કાળા વાળ માટે.’

Dream

The night is pitch dark,
The rainy wind
Blows about at random in all directions.
Thunder rumbles,
The doors shake,
Shutters rattle.
I look out and see
The line of areca and coconut palms
Wave their heads restlessly.
On the thick-leaved boughs of the jackfruit tree
Sway lumps of darkness
Like a dense crowd of ghosts.
From the road a slant of light has fallen
On a corner of the pond,
Twisted like a snake.
I remember that verse -
“The thunder rumbled deep on a dark July night
... Then I had a dream.”
There must have been a certain girl that day
Behind the picture of Radhika
Before the poet's eyes,
That shy girl
With love budding in her heart
And eyes darkened with collyrium,
Who came from the bathing ghat in a blue sari,
‘Wringing water’ from it as she walked.
On this windy night
I want to bring her back to my mind
As in her mornings and in her evenings,
In her words and her thoughts,
In the glance of her eyes,
That Bengali girl known to the poet
Of three hundred years ago.
I cannot see her clearly.

(continued)

શમણું

કાળી ડિબાંગ રાત છે.
વર્ષાભીનો પવન ચારેકોર વીંઝાય છે.
વાદળ ગર્જે છે, બારણાં ખખડે છે.
હું બહાર જોઉં છું,
એરેકા પામ અને નારિયેળીની કતાર જોરજોરથી તેમનાં માથાં ધૂણાવે છે.
અનનસનાં જાડા પાંદડાંવાળી ઘટા પર ઝૂમે છે
ગીચ ભૂતાવળ જેવા અંધકારના ટુકડા.
રસ્તા પરથી ત્રાંસો પ્રકાશ વાંકાયુંકા સાપની જેમ
તળાવના એક ખૂણા પર પડે છે.
મને પેલું ગીત યાદ આવે છે,
‘અષાઢની અંધારી રાતે વાદળ ઘેરા ગરજતા
અને મને આવ્યું એક શમણું.’
એ દિવસે, કવિની આંખ સામે હશે કોઈ ખાસ છોકરી, રાધિકાના ચિત્ર જેવી!
કાજળ આંજી આંખવાળી, પ્રેમે ઊભરાતા હૈયાવાળી,
એ શરમાળ છોકરી, આવતી સ્નાનઘાટેથી,
ભૂરી સાડી પહેરી અને ચાલતા, ચાલતા સાડીમાંથી પાણી નીચોવતી.
આજે આ ઝંઝાવાતી રાતે, મારે જોવી છે એને -
જેમ જોઈ હતી એને ત્રણસો વર્ષ પહેલાં, પેલા બંગાળી કવિએ,
એવી સવારે અને એવી સાંજે, એના વિચાર, વાણી અને નજર -
પણ હું સ્પષ્ટ જોઈ શકતો નથી.

(આગળ)

No such picture was there
Before that poet of three hundred years ago,
Of those behind whose shadow she is hidden today,
The way they tie the ends of their saris
On their shoulders,
And coil their hair
Sliding down their backs
With what clear eyes they look at one's face.
Yet "the thunder rumbles deep on a dark July night
.... Then I had a dream -"
On that July night like today blew
The rainy wind;
there is a harmony
Between dreams of the past and dreams of today.

30.5.1936 - સ્થામલી-1936

English translation by Sheila Chatterjee.

આજે જેમ તેઓ સાડીના છેડા ખભા પર બાંધે છે,
અને પીઠ પર ઢળતો અંબોડો બાંધે છે અને
કેવી નિર્મળ આંખે સામે જોઈ રહે છે.
જેના પડછાયાની પાછળ તે આજે સંતાઈ છે
તેવું કોઈ ચિત્ર એ ત્રણસો વર્ષ પહેલાંનાં કવિની આંખ સામે નહીં હોય.
છતાં,
‘અષાઢની અંધારી રાતે વાદળ ઘેરા ગરજતા
અને આવ્યું મને એક શમણું.’
એ અષાઢની રાતે પણ આજની જેમ વાયો હતો વર્ષાભીનો પવન.
છેડતા એક જ રાગિણી શમણાં - હોય અતીત કે વર્તમાન.

The Sap of Life

Let me listen, my ears are waiting to hear.
The day sinks to rest;
Birds sing out at the end of day
the songs that empty their throats of music.
They have drawn away my body and mind
to the many-tuned, many-coloured joyful abode of life.
Their history is mute save for this
- we are, we are alive, alive at this wonderful moment.
These words reached the depths of my heart.
As in the afternoon
girls fill their pitchers with water and carry them home
so I dip my mind in the skies,
filling it with the murmur of life.
Give me a little time; My mind waits eagerly.
In this ebbing hour of the day,
in the afternoon light strewn over the grass
there is silent joy in the trees,
joy hidden in their very pith,
joy scattered from leaf to leaf.
My heart spreads itself out in the wind
to feel the touch of the world spirit
strained through consciousness.
Now let me sit quietly with eyes open.
You come with logic.
Today in the receding sun at the end of the day
I have a little leisure;
In it is neither good nor evil, neither praise nor blame,
confusion or hesitation
-but only the green of the forest, the sparkle of water,
on the surface of the tide of life a slight tremor,
a little gurgle, a little ripple.
This little leisure of mine is flying along
like a short-lived butterfly
in the sunset sky to finish its last play of coloured

(continued)

જીવન સત્ત્વ

મને સાંભળવા દો, મારા કાન સાંભળવાની રાહ જુએ છે.
દિવસ આરામ ફરમાવે છે.
તેમના ગળામાંથી સંગીત ખાલી કરવા માટે,
દિવસના અંતે પંખી તેમનાં અંતિમ ગીતો ગાઈ રહ્યા છે.
તે મારાં મન અને શરીરને ખેંચી જાય છે,
રંગબેરંગી, સંગીત-સભર, આનંદમય જીવન નિકેતને.
એમનો ઈતિહાસ મૂક છે -આના સિવાય,
'અમે જીવંત છીએ -અમે આ વિલક્ષણ ક્ષણે જીવંત છીએ.'
આ શબ્દો પહોંચે છે મારા અંતરતમે.
જેમ બપોરે બાળાઓ ઘડામાં પાણી ભરીને ઘરે લઈ જાય,
તેમ હું મારું મન ઝબોળું છું આકાશમાં,
અને ભરું છું તેમાં જીવનનું સંગીત.
મને થોડો સમય આપો. મારું મન આતુરતાથી રાહ જુએ છે.
દિવસના છેલ્લા કલાકોમાં, ઘાસમાં ઢોળાયેલા બપોરના તડકામાં,
એક મૂક આનંદ છે વૃક્ષોમાં, સંતાયો છે આનંદ તેમના થડમાં,
પથરાયો છે આનંદ, પાંદડે, પાંદડે.
ચેતનામાંથી ગળાયેલા જગતના આત્માના સ્પર્શને અનુભવવા
મારું હૃદય પથરાય છે પવનમાં.
હવે મને ખુલ્લી આંખે શાંતિથી બેસવા દો.
તમે લઈ આવો છો તર્કશાસ્ત્ર.
આજે દિનાંતે, આથમતા સૂર્યની સામે મને થોડી ફુરસદ છે.
એમાં નથી કાંઈ શુભ કે અશુભ,
નથી કોઈના વખાણ કે નથી કોઈનો દોષ,
નથી કાંઈ ગેરસમજૂતી કે નથી કોઈ આનાકાની

(આગળ)

Do not argue in vain.
 Useless are all your demands.
 I sit with my back to the present
 on the banks sloping towards the past,
 life driven about by many pains had once played here
 in the lattice-work of light and shade
 woven by branches of those forest trees.
 In the autumn moon on this quivering grass
 in the thicket of Kasha reeds
 beyond the meadow
 the conversation of winds amongst themselves
 fills the pauses made by the harp of my life.
 The web of doubt that twisted and coiled about life
 has no knots left.
 The travellers on their way have left behind
 no preparation, anxiety or desire;
 Only in the shivering of leaves this message endures
 -they too were alive, truer than that they are no more.
 Today I only feel a shade of the colour of their garments.
 The air stirred by them as they pass by,
 the message of their eyes, the rhythm of love,
 in the eastward stream of the Ganga of this life
 the westward current of their life's Yamuna.

સ્યામલી-1936(1.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

-પણ માત્ર વનની હરિયાળી, પાણીનો ખળખળાટ,
 જીવનની ભરતીની સપાટી પર એક હલકી ધ્રુજારી, એક નાજુક તરંગ.
 આ મારી થોડી ફુરસદ ઊડી ચાલી
 - સંધ્યાચળે રંગીન પાંખોની અંતિમ રમત રમતા
 અલ્પજીવી પતંગિયાની જેમ;
 ન કરો વ્યર્થ વાદ વિવાદ. અર્થહીન છે તમારી માંગ.
 હું તો બેઠો છું વર્તમાન તરફ પીઠ ફેરવીને,
 અતીતને જોતા ઢળવાળા કિનારે.
 વેદના સભર જીવન રમ્યું હતું અહીં એકદા,
 વનરાજીની શાખા પ્રશાખાએ વણેલી તડકા-છાંચડાની જાળીમાં.
 મારી જીવન-વીણાના ખાલી સૂરમાં ભરાય છે શરદની બપોરે,
 ઘાસ પરથી વહેતા પવનની વાતો.
 જીવનને ઘેરીને વીંટળાઈ વળતા શંકાના જાળામાં
 હવે કોઈ ગાંઠ રહી નથી.
 રસ્તે જતા મુસાફરો કોઈ જ જરૂરિયાત, ઈચ્છા કે આતુરતા
 મૂકતા ગયા નથી.
 ફક્ત હાલતા પાંદડામાં તેમનો સંદેશો સંભળાય છે,
 'તેઓ પણ જીવંત હતા -એનાથી વધુ સાચું કંઈ જ નથી.'
 આજે હું અનુભવું છું, તેમના વસ્ત્રોના રંગની ઝાંચ,
 તેમના પસાર થતાં હવા સજાગ બને છે,
 તેમની આંખોનો સંદેશ, પ્રેમનો તાલ,
 આ જીવનની પૂર્વાભિમુખ ગંગાના પ્રવાહમાં
 તેમના જીવનની યમુનાનો પશ્ચિમાભિમુખ પ્રવાહ.

The Lost Heart

You stand outside
Wondering whether you would come in.
Once I heard a little tinkle of your bangles.
A tiny piece of the edge of your terracotta sari
Is seen fluttering in the breeze
Outside the door.
I cannot see you;
I see, the sun of the western sky
Has stolen your shadow
And cast it on the floor of my room.
I see from under the black border of your sari
The hesitancy of your fair golden feet
On my doorstep.
Today I will not call you.
Today my light consciousness has spread itself
Like a nebula in a dark moonless sky,
Like fading white clouds after a shower
Against the autumn blue.
My love
Is like a field with boundary marks broken down,
Abandoned long since
By its tiller;
Absent-minded Nature
Over it has spread her own rights
Unknown to herself.
It is overgrown by grass,
By saplings of nameless trees,
And has merged into the surrounding wilderness.
It is like the morning star before daybreak
Which dips in the morning light
Its own pitcher of light.

(continued)

બોવાયેલું મન

તું ઊભી છે બહાર,
અંદર આવવું કે નહીં, તેનો કરતી વિચાર.
તારી માટી રંગની સાડીનો છેડો પવનમાં ઊડતો,
દેખાતો બારણાંની બહાર.
હું તને નથી જોઈ શકતો;
પણ દેખાય છે, પશ્ચિમના આકાશના સૂર્ય ચોરેલો તારો પડછાયો,
જે મારા રૂમની ફર્શ પર પથરાયો.
તારી સાડીની કાળી કિનારની નીચે,
તારા ગોરા, સોનેરી પગની દ્વિધા, દેખાય છે મારે દરવાજે.
પણ હું આજે તને નહીં બોલાવું;
અમાસના અંધારા આકાશે જેમ નિહારિકા,
શરદના નીલાકાશમાં વર્ષાતે જેમ સફેદ વાદળો ફિક્કા,
તેમ પથરાઈ છે આછી આજે મારી ચેતના.
મારો પ્રેમ,
લાંબા સમયથી ખેડૂતે ત્યજેલા સીમાવિહીન ખેતર જેવો છે.
એના જાણ્યા વિના કુદરતે એના ઉપર એનો હક જમાવ્યો છે
અને ફૂટી નીકળ્યું છે ઘાસ અને અસંખ્ય અંકુરો,
ને એ ચારે બાજુના જંગલમાં ભળી ગયું છે.
દિવસ ઊગતા પહેલા પોતાનું જ પ્રકાશપાત્ર પ્રભાત પ્રકાશમાં ઝબોળતા
પ્રભાતના તારા જેવું છે એ.

(આગળ)

Today my mind has no boundaries;
So perhaps you will misunderstand me.
All its past impressions have been wiped out;
You cannot make me one with you anywhere,
Bind me with any ties.

સ્યામલી-1936(1.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

આજે મારા મનને કોઈ સીમા નથી માટે તારી કાંઈ ગેરસમજ થઈ શકે.
વીલાયા અતીતના બધા જ અનુભવો.
તું મને કોઈ બંધનથી બાંધી નહીં શકે
કે મારી સાથે એક નહીં થઈ શકે.

Farewell Greetings

With heavy wind soaked by nightlong rain
the morning stands still;
The eyelids of the gloomy sky seem almost closed
with the weariness of its vigil.
Along paths made slippery by rain tiptoe the hours;
Flitting shadows of various ideas
fly in swarms around my mind,
spreading a colour of faint melancholy.
The mind wants to capture them;
I would make them captive in writing;
But words slip past.
They are not tears nor smiles
nor thoughts nor philosophy;
They are all the forms that have faded away,
scents that have evaporated,
songs whose words are forgotten,
the shot silk of memory and oblivion,
both without anguish,
forming altogether a dream picture
with face turned away
like a piqued woman with a veil drawn over her.
My heart cries –call her, call her,
who is adrift in the ferry boat, call her back once,
hold up the evening lamp towards her face;
Offer her a farewell greeting,
Say, “You are true, you are sweet,
It is your pain which plays hide and seek
between the flowering of spring
and the falling of flowers.
Your writing in pictured letters lies everywhere,
in blue, in green, in gold, in the red dye of blood”.
So my heart has floated today
on glossy waves of the Palash groves,
on a sudden burst of sunshine brimming over
the edge of broken clouds.

સ્યામલી-1936(3.6.1936), English translation by Sheila Chatterjee.

વિદાય વચન

આખી રાતના વરસાદમાં ભીંજાઈને ભારે થયેલા પવનથી સ્તબ્ધ સવાર;
ગમગીન આકાશની આંખના પોપચા થાકથી લગભગ બંધ છે.
વરસાદથી લપસણા થયેલા રસ્તા પર સમય ચૂપચાપ ચાલ્યો જાય છે.
જુદા જુદા વિચારોના ઊડતા પડછાયાના ટોળા મારા મનમાં ઘેરાય છે
અને એક આછી ઉદાસીનતાનો રંગ ફેલાવે છે.
આ બધાંને માણવા, પામવા, મારું હૈયું તલસે છે.
હું તેમને લખાણમાં જકડી લઉં પણ શબ્દો છટકી જાય છે.
તે કાંઈ આંસુ, સ્મિત, વિચાર કે ફિલસૂફી નથી.
એ તો બધા ઝાંખા, ઝાંખા આકારો છે, ઊડી ગયેલા અત્તર જેવા,
વિસરાયેલા શબ્દવાળા ગીત જેવા,
વેદનાવિહીન સ્મરણ અને વિસ્મરણના ધૂપછાંવ રેશમ જેવા,
આ બધાથી જાણે એક સ્વપ્નીલ ચિત્ર ઊપસે છે, જેમાં મુખ નથી દેખાતું.
- જાણે ઘૂંઘટમાં છુપાયેલી રિસાયેલી સ્ત્રી!
મારું હૈયું ચિત્કાર કરી ઊઠે છે,
બોલાવો, એને પાછી બોલાવો,
નાવમાં નીકળી પડેલી એને એક વાર પાછી બોલાવો.
એના મુખને સાંધ્યદીપકથી અજવાળો,
એને વિદાય વચન કહો, કહો એને,
'તું સાચી છે, તું મીઠી છે તારું જ આ દર્દ સંતાકૂકડી રમે છે,
વસંતમાં ખીલતા અને વીલાતા ફૂલોની વચ્ચે,
તારી જ ચિત્રલિપિ ફેલાઈ છે બધે,
ભૂરા, લીલા, સોનેરી રંગમાં, રક્તના લાલ, લાલ રંગમાં.'
પલાશ વનમાં વહેતા મોજા પર,
વીખરાતા વાદળોની ધાર પર, એકાએક ચળકતા સૂર્યપ્રકાશ પર,
તરતું મારું હૈયું આજે તરબતર, સભર.

The Tamarind Blossom

In my life I have missed many riches,
They were beyond my reach;
I have lost many more
Through not asking for them.
Amidst familiar surroundings
Like an unpolished village beauty
Was this blossom with its face veiled.
Scornfully has it neglected neglect,
This tamarind blossom.

A stunted tree by the wall
It could not thrive on the miserly soil;
It s shaggy boughs have risen hugging the ground.
It has aged unperceived.

Nearby blossoms the lime.
The champak is covered with flowers,
The bauhinia in the corner is in bloom,
The kurchi boughs are all white
With flowers in meditation.

Clear is their speech,
They have called me aloud and conversed with me.
Today suddenly I thought I heard
Whispered words from under a veil.
I found on the roadside in a corner of the tamarind
bough
A shy blossom
Of a pale-yellow shade,
Faintly perfumed,
Petals delicately traced.

(continued)

આમલીના ફૂલ

જીવનમાં હું ઘણું નથી મેળવી શક્યો -
થોડુંક મારી પહોંચની બહાર હતું,
પણ તેનાથી ઘણું વધારે ન માંગવાને કારણે ન મળ્યું.
એક અણઘડ ગામડાની ગોરીની જેમ ઘુંઘટમાં મોં છૂપાવીને
પરિચિત વાતાવરણમાં ખીલ્યું હતું ફૂલોનું ઝૂમખું -
અવહેલનાને તિરસ્કારથી અવહેલતું આ આમલીના ફૂલોનું ઝુમખું.

દીવાલની પાસે ગંઠાઈ ગયેલું એક ઝાડ -
એને સંપૂર્ણ પોષણ ન મળ્યું, કૃપણ માટીમાં.
એની જટા જેવી ઘટા, મેદાનને સ્પર્શતી.
જણાયા વિના એની ઉંમર વધી ગઈ.

બાજુમાં લીંબુ, ચંપા અને ખૂણામાં બોહિનીયા પર ફૂલ આવતા.
કુર્ચીની ઘટા સફેદ થઈ જતી - ધ્યાન ધરતા ફૂલોથી.

સ્પષ્ટ એમની વાણી, મોટેથી મને બોલાવી, કરતી મારી સાથે વાતો ન્યારી.
આજે, અચાનક જાણે એક દબાયેલો અવાજ ઘુંઘટમાંથી સંભળાયો.
રસ્તાની બાજુમાં, આમલીની ઘટામાં, મને આછા પીળા રંગનું,
આછી સુગંધવાળું, નાજુક પાંખડીવાળું, શરમાળ ફૂલોનું ઝુમખું દેખાયું.

(આગળ)

In our town house there is an ancient tamarind tree
 we have known from our childhood,
 Standing like a sentinel of the skies
 In the north-west corner
 As if it was an old retainer of the family,
 Contemporary of my great-grandfather.
 At chapter after chapter of lives and deaths in the family
 Has it stood silently like a dumb court historian.
 Of those who had absolute possession of that tree at
 different times,
 The names of many
 Are more faded than its fallen leaves,
 Their memories are fainter than its shadow.
 Under it once there was a stable
 Restless with the clatter of hooves,
 Housed in a tiled shed.
 Long over is the noisy shouting of the grooms,
 Gone that age of horse-drawn carriages beyond history
 Still is the horses' neighing today,
 The colours have changed in the picture of time.
 The carefully dressed beard of the head coachman,
 His arrogant stride, whip in hand,
 Have gone with the fashionable pageant of those days
 Into the great greenroom behind the scenes.
 At ten o'clock in the morning sun
 From under that tamarind tree
 With unfailing regularity each day
 Came a carriage for school.
 It dragged along the helpless load of a boy's unwillingness
 Through the crowded streets.

(continued)

અમારા શહેરના ઘરમાં, મારા વડદાદાના વખતથી, ઘરના માણસ જેવું,
 સંત્રીની જેમ ઊભેલું, વાયવ્ય ખૂણામાં, પ્રાચીન આમલીનું ઝાડ છે -
 જેનાથી અમે નાનપણથી પરિચિત છીએ.
 અમારા કુટુંબના જીવન-મરણના અગણિત પ્રકરણોનું એ મૂક સાક્ષી છે -
 જાણે દરબારનો મૂંગો ચારણ!
 જુદા, જુદા સમયે જેમની સત્તા નીચે તે હતું,
 તેમાંના ઘણાં નામો તેના પડી ગયેલા પાંદડાંની જેમ ભૂંસાઈ ગયાં છે
 અને તેમની સ્મૃતિ તેના પડછાયાથી પણ આછી થઈ ગઈ છે.

એક જમાનામાં નળિયાના છાપરાવાળો,
 ખરીના અવાજથી ગાજતો, તબેલો, એની નીચે હતો.
 એ ઘોડાગાડીનો જમાનો ઈતિહાસ થઈ ગયો
 અને સાથે સાથે ગાડીવાનોની ભૂમો પણ શાંત થઈ ગઈ.
 સમયના ચિત્રમાં રંગ બદલાઈ ગયા અને ઘોડાના હણહણાટ શાંત થઈ ગયા.
 હાથમાં ચાબુક લઈને દમામથી ફરતા અને તેમની દાઢીને પંપાળતા ગાડીવાન
 એ જમાનાની વેશભૂષાવાળા સરઘસની સાથે રંગમંચની પાછળ અદ્રશ્ય થયા.

સવારના તડકામાં દસ વાગે એ આમલીના ઝાડ નીચેથી રોજ, ચૂક્યા
 વિના, નિશાળે જવા ઘોડાગાડી આવતી અને એક નિસહાય બાળકને
 મરજી વિરુદ્ધ ગીરદીવાળા રસ્તેથી નિશાળે લઈ જતી.

(આગળ)

Today no longer will that boy be recognised
 In body, mind or manner.
 But all along has stood
 That tamarind tree self-absorbed,
 Wholly unconcerned
 About the rise and fall of human destinies.
 I remember one day's incident.
 It rained incessantly all night long;
 At dawn the sky wore the hue
 Of the pupils of a madman's eyes.
 The random wind blew aimlessly.
 In an invisible cage encasing the whole world
 A giant bird
 Flapped its wings violently on all sides.
 The streets were under water,
 The yard was flooded,
 From the verandah I saw that tree
 Like an angry recluse, raise its head to the skies,
 Reproach in all its boughs.
 On both sides of the lane the brick-built houses stood
 helplessly.
 Against the tyranny of the skies
 They had no words of protest.
 In the agitation of the leaves of that tree alone
 Was there a message of rebellion,
 A defiant curse.
 Midst the dumb inertia of the endless mass of bricks and
 timber
 It stood alone, sole representative of the forests.
 That day did I see its turbulent grandeur against the
 pale monsoon horizon.

(continued)

આજે એ છોકરો દેખાવમાં, ઉંમરમાં કે બોલવે-ચાલવે, નહીં ઓળખાય.
 પણ એ આમલીનું ઝાડ ઊભું છે - પોતાનામાં મસ્ત -
 માણસોની નિયતીની ચડતી-પડતીથી અલિપ્ત.

મને એક પ્રસંગ યાદ છે:
 આખી રાત, અવિરત વરસાદ પડ્યો હતો.
 સવારે આકાશનો રંગ પાગલ માણસની આંખ જેવો હતો.
 અકારણ પવનનો સૂસવાટો આવતો હતો -
 જાણે આખી દુનિયાને આવરી લેતા અદ્રશ્ય પાંજરામાં
 એક મહાકાય પંખી ચારે બાજુ એની પાંખો ફફડાવતું!
 રસ્તા પાણીની નીચે હતા.
 આંગણામાં પણ પાણી ભરાઈ ગયું હતું.
 વરંડામાંથી મેં એ ઝાડને જોયું -
 એક ક્રોધાયમાન બાવા જેવું ઘટામાં ઉપાલંભ સાથે આકાશ સામે માથું
 ઊંચકતું.-રસ્તાની બે બાજુ ઈંટનાં ઘર ઊભા હતા, લાચાર.
 આકાશના પ્રકોપ સામે એમની પાસે વિરોધના શબ્દો ન હતા.
 માત્ર એ ઝાડના પાંદડાના સળવળાટમાં હતો વિપ્લવનો સંદેશ -
 એક વિરોધપૂર્ણ શ્રાપ.
 ઈંટ અને લાકાડાના અંતહીન, મૂક નિઃશ્વાસની વચ્ચે અડીખમ ઊભું હતું,
 એકલું - વનનું પ્રતિનિધિ.
 એ દિવસે જોઈ હતી મેં એની ચંચળ ભવ્યતા,
 વર્ષાની આછી ક્ષિતિજ પર છવાયેલી.

(આગળ)

But when spring has followed spring,
The Ashok and the Bakul have been honoured;
I have known it but as a sentinel,
arrogant and unconcerned,
At the outer gate of the king of seasons.
Who knew then
The softness of beauty within that rough bulk?
Who knew its proud lineage in the court of Spring?
Knowing it from its blossoms, I see it today
Like the Gandharva Chitraratha,
The great warrior who vanquished Arjun,
Practising his songs alone by himself,
Crooning beside the shadows of the woods of Nandan.
If in the eyes of the adolescent poet of those days
The secret intoxication of that ageing tree
Was revealed at the right moment,
I think then
In the young morning of some wonderful day
When bees' wings were delirious with delight,
I would have stolen a bunch of its blossoms
And put them with trembling fingers
On somebody's ears which would redden with joy.
If she had asked its name,
Perhaps I would have said -
" That piece of sunlight which has fallen on your chin,
If your lips can give it a name,
That name I shall give to this blossoms as well."

સ્થામલી-1936(7.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

પછી એક પછી એક વસંત આવતી ગઈ.
અશોક અને બકુલને માન મળતું ગયું.
પણ એ તો હતું ઋતુરાજને દરવાજે એક માત્ર સંત્રી -
અતડું અને અલિપ્ત.
એની બરછટ છાલની નીચેના નાજુક સૌંદર્યને કોણ જાણતું હતું?
વસંતના દરબારમાં કોને ખબર હતી એની વંશાવલિ?
એના ફૂલોના ઝુમખા પરથી આજે મને દેખાય છે -
નંદનવનની છાયામાં એકલા ગાતા અર્જુનને હરાવનાર
ગાંધર્વ ચિત્રરથની જેમ.
જો તે દિવસના નાદાન કવિએ આ પાકટ વૃક્ષનો છાનોછૂપો નશો
કોઈ ખાસ ક્ષણે જોયો હોત તો કોઈ સુંદર સવાર,
જ્યારે મધમાખી આનંદથી પાંખ વીંઝતી હોય
ત્યારે એનું ફૂલનું ઝુમખું ચોરીને કાંપતી આંગળીથી
કોઈના શરમથી લાલ થઈ જતા કાન પાસે ખોસી દેતે.
જો તે મને તેનું નામ પૂછતે તો હું કહેતે,
‘તારી દાઢી પર પડતા સૂર્યના પ્રકાશને જો તું કોઈ નામ આપી શકે
તો હું તે જ નામ આ ફૂલોના ઝુમખાને આપીશ.’

Untimely Sleep

I came unasked, I had wanted to have some fun,
To surprise her and obstruct her untimely
While she was busy with household work,
The sari ends tucked about her waist.
Stepping across her door, my eyes were struck
By the picture of her untimely sleep
As she lay relaxed on the floor.
In a distant neighbourhood where there was a wedding,
The flute played in the Sarang tune.
The first half of the morning was over,
Drooping in the hot summer sun.
Her hands were under her cheek. one upon the other,
She was sleeping, her body limp,
Exhausted with the festivities of the previous night,
Beside her unfinished household chores.
The stream of work lay without a ripple on her limbs,
Like the trace of tired water at the end of the Ajay
At the time of a drought.
On her slightly parted lips reposed
The sweet insouciance of flowers about to close.
The dark shadow of the lashes of two sleeping eyes
Had fallen on her pale cheeks.
The tired world tiptoes past her open window
In time with her gentle breathing.
The signalling timepiece
Ticks away on a corner table of the unheeding room.
A calendar flutters in the breeze against the wall.
The passing moments lost their movement
In her suspended consciousness,
They merged into one breathless moment
Which spread its invisible wings over her profound slumber.
The pathetic grace of her tired form lies stretched on the floor
Like the sleepless lethargic moon on a full moon night
Seen in the morning at the far end of a treeless field.
Her tame cat reminding her of its need of milk
Mewed near her ears.
Startled she awoke and saw me; (continued)

વિના આમંત્રણે હું ચાલી આવ્યો, મારે તેની મજાક કરવી હતી.
સાડીનો છેડો કમરે ખોસી તે ઘરકામમાં મશગુલ હોય,
ત્યારે અચાનક તેના કામમાં ખલેલ પાડી તેને ચમકાવવી હતી.
પણ તેના દરવાજે પગ મૂકતાં અને તેને ભોંય પર આડી પડેલી જોતાં જ
તેના કસમચની નિદ્રાના ચિત્રથી મારી આંખો ચક્રિત થઈ ગઈ.
દૂરના પડોશના લગ્ન પ્રસંગે વાંસળી પર સારંગ રાગ વાગતો હતો.
સવાર વીતી ગઈ હતી.
ઊનાળાની બપોર અને ગરમીમાં એના ગાલ નીચે એના હાથ દબાયા
હતા - એકબીજાની ઉપર.
આગલી રાતની ઉત્સવની પ્રવૃત્તિથી થાકીને તે સૂતી હતી.
તેનું શરીર સુસ્ત હતું અને અધૂરું ઘરકામ તેની ચારે બાજુ પથરાયું હતું.
જેમ દુકાળ વખતે સૂકી નદીના પટમાં પાણીની લહેરનો અણસાર પણ ન
હોય તેમ કામના પ્રવાહની એક પણ લહેર તેના અંગ પર ન હતી.
એના અધખુલા હોઠમાં બીડાતા ફૂલની નફિકરાઈ સૂતી હતી.
એની બે સૂતી આંખોની પાંપણનો પડછાયો પડતો હતો એના ફિક્કા ગાલ પર.
થાકેલી દુનિયા તેના શ્વાસ સાથે તાલ મિલાવતી,
ચૂપચાપ તેની બારીની બહાર ચાલી જતી હતી.
સમયને માપતી ઘડિયાળ ખૂણાના ટેબલ પર ટીકટીક કર્યા કરતી હતી.
પવનમાં દીવાલ પરના કેલેન્ડરનાં પાનાં ફરફરતા હતા.
એની સ્તબ્ધ ચેતનામાં પસાર થતી ક્ષણની ગતિ અટકી ગઈ હતી
અને એ ભળી ગઈ હતી એક શ્વાસવિહીન ક્ષણમાં
જેણે પસારી હતી એની પાંખ, તેની ઘેરી નિદ્રા પર.
વેરાન ખેતરના છેડે સવારે સુસ્ત દેખાતા પૂર્ણિમાના ચંદ્રની જેમ
એના થાકેલા આકારનું દેહલાલિત્ય પથરાયું હતું ફર્શ પર.
એની પાળેલી બિલાડીએ પોતાની દૂધની જરૂરિયાત જણાવવા
એના કાન પાસે 'મ્યાંઉ' કર્યું.
તે ઝબકીને જાગી અને મને જોયો.

She said to me in reproach, "For shame -
 Why didn't you wake me so long?"
 Why? I gave her no correct reply.
 Even those whom we know we know not entirely -
 This truth is discovered suddenly by accident.
 When laughter and conversation are suspended,
 When in the mind pauses the wind of life,
 Then from the depths of that something unspoken
 What is this that reveals itself today?
 Is it that pathos of existence which cannot be fathomed?
 Is it that voiceless question
 The answer to which plays hide and seek in one's blood?
 Is it that pain of separation without history?
 Is it that sleep-walking through strange paths
 At the call of the unknown?
 Under the transparent sky of sleep
 Before what speechless mystery did I in silence ask her -
 "Who are you?
 In what world will your real self be revealed?"
 That morning in the primary school across the lane
 Boys were repeating aloud multiplication tables;
 Jute-laden buffalo carts
 Twisted the air with the painful creaking of their wheels;
 Workmen were hammering the roof at a house nearby;
 In the garden beneath the window at the foot of a Chalta tree
 A crow pulled at the stone of a sucked mango.
 Today over all this has spread
 the magic light of that distant past.
 In the sluggish sun of a commonplace noon
 Which history will not remember
 They have framed with exquisite sweetness
 A picture of untimely sleep.

સ્યામલી-1936(10.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

જલદીથી પાલવ સરખો કરી, ચીઢથી મને કહેવા લાગી,
 'શરમાઓ - આટલી વાર મને ઊઠાડી કેમ નહીં?'
 કેમ? - મેં સરખો જવાબ ન આપ્યો.
 આપણે જેમને ઓળખીએ છીએ તેમને પણ પૂરેપૂરા જાણતા નથી -
 આ સત્ય એકાએક, અકસ્માત જ સમજાય છે.
 જ્યારે હાસ્ય અને વાર્તાલાપ થંભી જાય છે,
 જ્યારે મનમાં જીવનનો પવન અટકી જાય છે,
 ત્યારે એ અબોલ ઊંડાણેથી આજ આ શું દેખાઈ રહ્યું છે?
 આ ન સમજાય તેવી અસ્તિત્વની કડ્ડાતા છે?
 આ એ અવાજવિહીન સવાલ છે
 જેનો જવાબ પોતાના જ લોહીમાં સંતાકૂકડી રમે છે?
 કે પછી આ અપૂર્વ વિરહની વેદના છે?
 કે પછી આગંતુકના બંસરીવાદને અજાણ્યા પથે નિદ્રામાં મંડ્રતાં પગલાં છે?
 નિદ્રાના પારદર્શક આકાશની નીચે,
 ક્યા વાણીવિહીન રહસ્યની સામે મેં ચૂપચાપ એને પૂછ્યું હતું,
 'તું કોણ છે? ક્યા જગતમાં તું તારી સાચી જાત પ્રગટ કરીશ?'
 એ સવારે સામેની નિશાળમાં છોકરાઓ મોટેથી ઘડિયા બોલતા હતા.
 કંત્યાન ભરીને જતી બળદગાડીના પૈડાના
 કીચૂડ, કીચૂડ અવાજથી વાતાવરણ તંગ હતું.
 પાસેના ઘરનું છાપરું કડિયા સમારી રહ્યા હતા.
 બારીની નીચે બગીચામાં એક ઝાડની નીચે
 કાગડો ચૂસેલી કેરીનો ગોટલો ચૂંથી રહ્યો હતો.
 આજે આ બધાંની ઉપર અતીતનો જાદુઈ પ્રકાશ પથરાઈ ગયો છે.
 જેને ઈતિહાસ યાદ નહીં રાખે
 એવી એક સામાન્ય બપોરના સુસ્ત પ્રકાશમાં
 મઢઈ છે કસમયની નિદ્રાની મીઠી છબિ!

Kani

We were neighbours.
At all times crossing the boundary between our houses
Kani would go about doing as she pleased,
A bare-foot girl in a short frock;
Her mischievous eyes
Seemed strewn with sparks of black fire.
Slim was her body,
Her tangled hair refused to stay in order.
In plaiting it her mother had difficulty.
At her heels would jump about all the time
A curly haired dog of a stunted species;
The two were like a couplet united in rhyme.
I was a good scholar, the showboy of the class.
This excellence of mine was of no value in her eyes.
The year I got promoted two classes higher
I ran to tell her;
She said, "That's nothing much, isn't it so, Tommy?"
Her dog barked out - "Yap."
She loved suddenly to humiliate my pride,
To infuriate the gentle boy,
As she loved to burst fish bladders with a bang.
Trying to curb her was like flinging pebbles at a spring.
The gurgling flow of her laughter
Nothing could obstruct.
I sat memorising Sanskrit declensions
Reading them aloud, nodding my head in time;
She would suddenly come and bang her fist on my back
In a very un-Sanskritic way.
The vulgarised form of Sanskrit
Did not come out of my lips
Before she ran away with a wave of her pigtailed.
The age for relishing laughing insults from a girl
Was still a little away from me.

(continued)

અમે પડોશી હતા.

અમારા ઘર વચ્ચેની દીવાલ મન ફાવે ત્યારે કૂદીને
કાની હંમેશા તેની મનમાની કરતી. તે ઉઘાડા પગે, ટૂંકું પોલકું પહેરી ફરતી.
તેની તોફાની આંખોમાં રમતા કાળી આગના તણખા.
પાતળું શરીર અને ઓળ્યા વિનાના ફેંદાચેલા વાળ.
તેના ચોટલા લેતા તેની માને મુશ્કેલી પડતી.
હંમેશા તેની આગળપાછળ કૂદતું
એક વાંકડિયા વાળ વાળું ગંઘઈ ગયેલું કુરકુરિયું.
બંને, જાણે પ્રાસથી બંધાયેલું એક જોડકણું!
હું તો એક હોંશિયાર વિદ્યાર્થી હતો - મારા વર્ગનો સરતાજ હતો.
પણ મારી હોંશિયારીની એને મન કાંઈ જ કિંમત ન હતી.
એક વર્ષ મેં બે ધોરણ સાથે કર્યા અને એને કહેવા દોડ્યો.
તેણે કહ્યું, 'એ કાંઈ મોટી વાત નથી - શું કહે છે તેમી?'
અને એનો કૂતરો ભસી ઉઠ્યો, 'હા, હા.'
એને મારા ગર્વનું ખંડન કરવાનું, એક સરળ છોકરાને ચીઢવવાનું ખૂબ ગમતું.
તેને ફૂલેલા ફુગ્ગા ફોડી નાંખવાનું પણ ખૂબ ગમતું.
એને અવરોધવાનો પ્રયાસ કરવો
એ વહેતા ઝરણાને પથ્થર નાંખીને રોકવાનો પ્રયત્ન કરવા સમાન હતું.
એના હાસ્યનો ગર્જતો પ્રવાહ રોકવાનું શક્ય ન હતું.
હું માથું ધૂણાવતા, મોટેથી સંસ્કૃતના રૂપ ગોખતો હતો.
તેણે એકાએક આવીને એકદમ અસાંસ્કૃતિક રીતે
મારા બરડામાં જોરથી ઘબ્બો માર્યો.
મારા મોંમાંથી સંસ્કૃતનું બીભત્સ રૂપ નીકળે તે પહેલાં
તે ચોટલા ઊછાળતી ભાગી ગઈ હતી.
કોઈ છોકરીએ મશ્કરીમાં કરેલા અપમાન ગમે તેટલી મારી ઉંમર થઈ ન હતી.

(આગળ)

So the chastiser ran in pursuit
 But rarely caught his quarry;
 Her receding penetrating laughter
 I heard from a distance;
 Within my reach I did not find a responsible creature,
 A being one could hurt.
 Such was the first period of our acquaintance,
 Much troubled by a little girl's pranks.
 The untameable I wanted to punish
 in my manly impatience;
 in response to my vain efforts I heard
 In a sharp and sweet voice -
 "You are beaten! You are beaten!"
 When the number of my outward defeats
 Went on increasing
 My victories then perhaps commenced from within.
 That wireless receiver was not yet operating,
 Through proof piled up of such messages.
 Meanwhile our costumes had changed
 On the stage of life.
 She had taken to wearing a sari,
 Pinned a brooch on her shoulder and
 Coiled up her plait in a modern coiffure.
 I had started wearing khaki shorts
 And a sports shirt
 In imitation of a football-playing Balaram.
 Inside too our emotions had begun to change;
 Some evidence of it was to be had.
 One day Kani's father sat reading an English weekly.
 I was much attracted by that illustrated paper.
 Stealthily I was looking from behind
 At the design of an aeroplane.
 Discovering this he had laughed out.
 He used to think, "That boy is very proud of his learning."
 As he too had a similar pride,
 He could not stand it in others.

(continued)

તેથી તેને પાઠ ભણાવવા તેની પાછળ દોડતો પણ કદી તે હાથ ન આવતી.
 દૂરથી તેનું હવામાં ઓગળતું ખડખડાટ હાસ્ય હું સાંભળી રહેતો.
 સદ્ભાગ્યે, જેને નુકસાન પહોંચાડી શકાય
 તેવી કોઈ જ વ્યક્તિ આસપાસ ન હતી.
 એક નાનકડી છોકરીના તોફાનોના ત્રાસવાળો હતો
 અમારી ઓળખાણનો પૂર્વાર્ધ.
 મારી પુરૂષ-સહજ અધીરાઈથી મારે પાઠ શીખવાડવો હતો
 એક અણઘડ અબુધને.
 મારા વ્યર્થ પ્રયત્નના પ્રતિભાવમાં મને સંભળાતો એક તીણો મીઠો અવાજ,
 'તમે હારી ગયા, તમે હારી ગયા.'
 જેમ જેમ મારી દેખીતી હારની સંખ્યા વધતી ગઈ,
 તેમ તેમ મારા આંતરિક વિજયની શરૂઆત થઈ.
 જો કે રેડિયો હજુ શોધાયો ન હતો
 પણ આવા સંદેશાની સાબિતી ભેગી થતી જતી હતી.
 ધીરે, ધીરે જીવનના રંગમંચ ઉપર અમારા પોષાક બદલાયા.
 તેણે પહેરવા માંડી સાડી અને ખભા પર ભરાવતી બ્રોચ.
 હું પહેરતો ખાખી શોર્ટ અને સ્પોર્ટ શર્ટ -
 પેલા ફૂટબોલ ખેલાડી બલરામની જેમ.
 અંતરમાં અમારી લાગણી પણ બદલાતી જતી હતી
 અને એનો અંદેશો પણ મળતો હતો.
 એક દિવસ કાનીના પિતા એક અંગ્રેજી અઠવાડિક વાંચતા હતા.
 મને તે સચિત્ર છાપું ખૂબ ગમતું.
 છાનોમાનો પાછળથી હું એરોપ્લનનો આકાર જોતો હતો.
 એ જોતાં જ તે હસી પડ્યા.
 તેમણે વિચાર્યું હશે, પેલા છોકરાને એના ભણતરનું અભિમાન છે.
 એમને પણ એવું અભિમાન હતું
 એટલે બીજામાં તે સહન કરી શકતા ન હતા.

(આગળ)

Holding up the paper he said,
 "Can you explain these few lines, my lad?
 Let me sound your knowledge of English."
 Staring at the cruel letters
 I perspired, my face red with shame.
 Kani was playing with some cowrie shells
 Sitting in a corner of the room.
 The earth did not open up to hide me,
 Heartless as ever the world around remained unmoved.
 The next morning on waking I found
 That paper on my table,
 Sivaram Babu's illustrated paper,
 Where lay the spring of rich feeling
 behind such supreme adventure,
 What was its value,
 Could not be comprehended
 by the foolish boy at that time.
 I thought that to impress me Kani was only showing off.
 We grew older day by day, unnoticed by us two;
 For this we were not responsible.
 That growing up was an offence
 Had not been noticed by me,
 But it had been by Sivaram Babu.
 Kani's mother was fond of me;
 Her explanation made her husband's protests
 sharp and strong.
 One day making pointed fun of my looks
 Sivaram Babu was saying to his wife,
 Which I overheard,
 "A lad beautiful like a ripe mango rots before long,
 The inside being full of worms."
 Noticing his attitude towards me
 Father would often say in anger,
 "Why on earth do you go to their house?"

(continued)

મારી સામે છાપું ધરીને તેમણે કહ્યું, 'છોકરા, સમજાવ મને આ થોડી લીટી,
 જોઉં તો ખરો તારું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન.'
 એ ફૂર અક્ષરો જોતાં છૂટ્યો પરસેવો ને થયું શરમથી મોં લાલ.
 રૂમના એક ખૂણામાં બેઠી બેઠી કાની રમતી હતી કોડી.
 મને સમાવી દેવા ફાટી નહિ ધરતી, ને નિર્દય જગત રહ્યું નિશ્ચલ.
 બીજે દિવસે ઊઠીને જોયું તો તે છાપું હતું મારા ટેબલ ઉપર -
 શિવરામબાબુનું સચિત્ર છાપું!
 આવા દુઃસાહસ પાછળનો ભાવ કે તેની મહત્તા
 તે સમયે પેલા મૂર્ખ છોકરાને સમજાઈ ન હતી.
 મને થયું કે મારા પર રોફ જમાવવા કાની દેખાડો કરતી હતી.
 અમારી જાણબહાર અમારા બંનેની વય વધતી જતી હતી -
 જો કે તે માટે અમે જવાબદાર ન હતાં!
 વય વધવી એ એક ગુનો છે, એવું હું માનતો ન હતો,
 પણ શિવરામબાબુ માનતા હતા.
 કાનીની માને હું ગમતો હતો પણ તેમના બોલવાથી
 તેમના પતિનો વિરોધ વધુ સ્પષ્ટ થતો.
 એક દિવસ મારા દેખાવની ઠેકડી ઉડાવતા,
 શિવરામબાબુને તેમની પત્નીને કહેતા હું સાંભળી ગયો,
 'અંદર જો કીડા પડ્યા હોય તો પાકી કેરીની જેમ
 આ સુંદર છોકરાને બગડી જતાં વાર નહિ લાગે.'
 તેમનું મારા તરફનું વલણ જોઈને મારા પિતા ચિડાઈને કહેતા,
 'તેમના ઘરે જાય છે જ શું કરવા?'

(આગળ)

Feeling ashamed I would say through clenched teeth,
“I will never go there again.”

But again in a few days I had to go
Secretly through the lane by the Kool tree.
With her face turned away Kani would sit
Offended at my absence of even two days.

Suddenly she would say,
“Never, never will I play with you again.”
I would say, “Who cares?”

And look towards the sky, twisting my head.
A day came for both our families to move house.
Sivaram Babu, engineer, would go westwards
to join an electric lighting firm in some town.

We were for Calcutta,
The village school was not to father’s liking.
Two days before going away
Kani came and said, “Come into our orchard.”

I asked, “Why?”
Kani said, “We will steal together,
For we shall never again have a day like this.”
I said, “But your father –”
Kani said, “Coward!”

I said, twisting my head, “Certainly not.”
Sivaram Babu’s cherished orchard was full of fruits.
Kani asked, “What fruit do you like best?”
I said, “Those Muzaffarpur lichis.”

Kani said, “Climb up the tree and go on plucking them,
Here I am holding the basket.”

The basket was nearly full
When suddenly there was a roar – “Who is there?”
It was Sivaram Babu himself.

He said, “You will learn nothing else, my lad,
Your only hope is in the art of stealing.”

He went away taking the basket
Lest my criminal attempts might succeed.

(continued)

શરમાઈને, દાંત પીસીને હું કહેતો, ‘હવે કદી ત્યાં નહીં જાઉં.’

પણ થોડા જ દિવસમાં

છાનોમાનો ફૂલના ઝાડની બાજુની ગલીમાંથી હું ત્યાં પહોંચી જતો.
મારી બે દિવસની ગેરહાજરીથી અકળાયેલી કાની મોં ચઢવીને બેઠી હતી.
એકાએક તે બોલી ઊઠતી, ‘હવે કદી તમારી સાથે નહીં રમું.’
હું મોં ફેરવી આકાશ સામે જોઈ જવાબ આપતો, ‘કોને પડી છે?’
અને પછી બંને કુટુંબોને ઘર બદલવાનો પ્રસંગ આવ્યો.

શિવરામબાબુ એન્જીનીયર હતા –

તે પશ્ચિમમાં કોઈ શહેરમાં ઈલેક્ટ્રિક લાઈટની કંપનીમાં કામ કરવા જવાના
હતા અને અમે કલકત્તા –

ગામડાની નિશાળ મારા પિતાને બરાબર લાગતી ન હતી.

જવાના બે દિવસ પહેલાં કાનીએ આવીને કહ્યું, ‘આવો
અમારા બગીચામાં.’

મેં પૂછ્યું, ‘શા માટે?’

કાનીએ કહ્યું, ‘આપણે સાથે મળીને ચોરી કરીએ, આવો વખત ફરી નહીં આવે.’
મેં કહ્યું, ‘પણ તારા પિતા’ – કાની બોલી, ‘કાચર.’

મેં કહ્યું, ‘જરા પણ નહીં.’

શિવરામબાબુએ શોખથી બગીચામાં ફળ ઊગાડ્યા હતા.

કાનીએ પૂછ્યું, ‘તમને સૌથી વધુ કયું ફળ ભાવે છે?’

મેં કહ્યું, ‘પેલા મુઝફ્ફરપુરના લિચિ.’

કાનીએ કહ્યું, ‘તમે ઝાડ પર ચઢીને તોડો,

હું કરંડિયો લઈને નીચે ઊભી છું.’

કરંડિયો ભરાઈ જવા જ આવ્યો હતો

ને ત્યાં તો એકાએક મોટી બૂમ સંભળાઈ, ‘કોણ છે?’

શિવરામબાબુ જાતે આવી પહોંચ્યા.

તેમણે કહ્યું, ‘છોકરા તું કાંઈ જ શીખી નહીં શકે, તું ચોરીમાં જ કુશળ થવાનો છું.’
મારા ગુનાહિત પ્રયત્નો સફળ ન થાય માટે તે કરંડિયો લઈને જતા રહ્યા.

(આગળ)

From Kani's eyes tears in big drops fell silently.
 Leaning against the trunk of a tree
 She wept without a stir as I never saw her before.
 Then there was a big interval.
 Returning from England I found, Kani was married.
 the red border of a sari adorned her head.
 On her forehead a mark of koom-koom;
 There was a quiet depth in the look of her eyes,
 Her voice had deepened.
 In Calcutta in a chemical works
 I manufactured medicines.
 My days followed one another
 With harsh noise of the pitiless wheel of work.
 One day a letter came from Kani
 Entreating me to meet her.
 Her niece was to be married at her village home,
 Her husband did not get leave;
 She had come alone to her mother.
 Her father had gone away to Hoshiarpur
 Through spite over a difference of opinion
 about the marriage.
 After a long time I returned to the village.
 To the home of my girl neighbour,
 On the sloping bank of the tank beside the steps
 Leaned down the same Hijal tree towards the water.
 From the tank came
 The same old sweet smell of moss;
 And from the bough of the Sisu tree hung
 That swing even today.
 Bending down before me in salute Kani said,
 "Amal-dada, I live far away;
 Of meeting you on Brother's day I have no hope.
 Today out of date I wish to fulfil my heart's desire,
 Whence this invitation."
 In the orchard a small carpet-square was spread

(continued)

કાનીની આંખમાંથી બોર બોર આંસુ ટપકી રહ્યાં.
 ઝાડના થડને અઢેલીને હાલ્યા ચાલ્યા વિના તે ચૂપચાપ રડી રહી -
 મેં કોઈ દિવસ એને રડતાં જોઈ ન હતી.
 પછી આવ્યો એક લાંબો મધ્યાંતર.
 વિલાયતથી આવ્યા પછી મેં સાંભળ્યું કે કાનીના લગ્ન થઈ ગયા હતા.
 એના માથા પર શોભતી હતી લાલ કિનારની સાડી
 અને કપાળમાં હતો કંકુનો ચાંદલો.
 એની આંખોમાં હતું એક શાંત ઊંડાણ અને ઘેરો થયો હતો એનો અવાજ.
 કલકત્તાના રસાયણના કારખાનામાં હું દવા બનાવતો હતો.
 કર્કશ અવાજ અને નિર્દય કામના ચક્રમાં પસાર થતા હતા મારા દિવસો.
 એક દિવસ કાનીનો કાગળ આવ્યો - મને મળવા બોલાવતી હતી.
 ગામમાં એની ભાણીનું લગ્ન હતું, એના પતિને રજા મળી ન હતી.
 એ એકલી એની માને ત્યાં આવી હતી.
 એના પિતા લગ્નની બાબતમાં કાંઈ વાંકું પડવાથી
 હોશિયારપુર જતા રહ્યા હતા.
 ઘણા સમય પછી હું ગામડે પાછો આવ્યો - મારી પડોશણના ઘરના ગામે!
 તળાવના ઢાળવાળા કિનારે, પગથિયાની બાજુમાં,
 પાણી પર ઢળતું ઊભું હતું એ જ હિજલનું ઝાડ.
 તળાવમાંથી આવતી હતી એ જ લીલની મીઠી વાસ.
 અને આજે પણ લટકતો હતો એ જ હીંચકો - સિસુની ડાળી પરથી.
 નમીને મને પ્રણામ કરતાં કાની બોલી,
 'અમલભાઈ, હું ઘણો દૂર રહું છું.
 તમને બળેવના દિવસે મળવાની મને કોઈ જ આશા નથી.
 પણ આજે મારા હૃદયની ઇચ્છા પૂરી કરવા તમને નોતર્યા છે.'
 બગીચામાં એક ચોરસ આસન પાથર્યું હતું.

(આગળ)

On the platform at the foot of the Ashwattha tree.

The rites were performed;
Near my feet Kani placed a basket,
It was filled with lichis.
She said, "Those lichis."
I said, "Perhaps not quite those lichis."
Kani said, "I don't know,"
And quickly walked away.

સ્યામલી-1936(12.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

અશ્વત્થના ઝાડ નીચે રૂઢિગત વિધિ પૂરી કરી.
મારા પગ પાસે કાનીએ એક કરંડિયો મૂક્યો અને બોલી,
'પેલા લિચિ.'
મેં કહ્યું, 'પેલા' લિચિ તો નહીં.
કાની બોલી, 'એ મને ખબર નથી'
અને તે ઝડપથી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

The Flute-player

“O flute-player, Play on your flute,
Let me hear my new name” -
That is how I wrote you my first letter,
Do you remember?

I am a daughter of your Bengal.
The creator did not spare full time
To mould me into a human being,
He left me half-finished.

My inside and my outside do not fit each other,
There is no consistency between my past and my present,
No harmony between my pains and my intelligence,
No union of my capacity and my will.
Ha has not lifted me on to the ferry boat of the present;
Stranded, He has left me
On sand banks beyond the current of time.

From there I see
The distant world hazy in fierce light.
Without cause my mendicant mind gets restless;
I stretch out both hands
But cannot reach anything anywhere.
My time hangs heavy,
I sit gazing at the tide waters;
Floats past the ferry boat
towards the shores of deliverance,
Floats by barges of the rich,
Slides past the light and shade of passing time.
Then sounds your flute filled with the music of life.
Into the veins of the dying day
Throbbing rushes back the impulse of life.

(continued)

બંસી-વાદક

‘ઓ બંસી-વાદક, વગાડ તારી બંસી, સંભળાવ મને મારું નવું નામ’
એમ લખ્યું હતું મેં તને મારા પહેલા કાગળમાં,
યાદ છે તને?

હું છું તારા બંગાળની દીકરી.
મને માનવ સ્વરૂપ આપવામાં સર્જકને સમય ઓછો પડ્યો
અને એણે મૂકી મને અધૂરી.
મારું અંતર અને મારો આકાર, એકબીજા સાથે બંધબેસતા નથી.
મારા અતીત અને મારા વર્તમાન વચ્ચે કોઈ કડી નથી.
મારી વેદના અને મારી મેઘા, ગાય છે જુદા જુદા રાગમાં.
મારી શક્તિ અને મારી ઈચ્છા, જુએ છે જુદી જુદી દિશામાં.
એણે નથી બેસાડી મને વર્તમાનની નૌકામાં.
એણે રેઢી મૂકી છે મને રેતાળ કિનારે, સમયના કિનારાની પાર.
ત્યાંથી હું જોઈ રહું છું, ધુંધળું દૂરનું જગત, પ્રખર પ્રકાશમાં.
અકારણ મારું ભિક્ષુક મન થતું ચંચળ.
ફેલાવું છું બંને હાથ -પણ પહોંચી નથી શક્તી ક્યાંયે, ક્યારે પણ!
સમય વીતતો નથી, બેઠી બેઠી જોઉં છું ભરતીનાં મોજાં ઊછળતાં -
પસાર થાય છે મુક્તિના કિનારે જતી નૌકા,
વહી જતો સમૃદ્ધિનો રાજવી રસાલો,
સરી જતા વીતતા સમયના પ્રકાશ અને છાયા.
ત્યારે સંભળાય છે જીવનના સંગીતથી ઊભરાતી તારી બંસી
અને વીલાતા દિવસની નસનસમાં ધબકી ઊઠતાં જીવનનાં સ્પંદન.

(આગળ)

What tune do you play?
 I know not what chord of pain it strikes in whose heart.
 Perhaps you play in the Panchama Raga
 A boatman's song of the south wind's youth.
 Listening to it I feel about myself as if
 The heart of what was a tickling stream
 at the foot of a hill
 Has suddenly been darkened
 By a wild swirl of the unbearable current
 Knocking against obstinate boulders.
 Your tune brings into my blood
 the call of the storm, the call of floods, the call of fire,
 The call of the sea of death
 Dashing against the ribs,
 the call of the insouciant wind
 rattling knockers on the doors.
 Like a highwayman the full current
 Rushes with a wild call
 Into the narrow channel of the incomplete
 As if to snatch, to flood away.
 Around my limbs
 Twists the angry remonstrance of the forest
 Struck by a whirling nor 'wester.
 God gave me no wings;
 Your song has given to my dreams
 The wilderness of life flying through wind-swept skies.
 At home I drudge quietly;
 All call me good.
 They see, my will has no strength,
 My desires no sign of existence;
 When storms beat upon my head
 I trail in the dust.
 I lack the courage
 to knock down with a reckless blow

(continued)

તું કઈ બંદીશ વગાડે છે?
 કોના હૃદયમાં વેદનાનો કયો સૂર વાગી ઊઠે છે તે હું નથી જાણતી.
 કદાચ તું પંચમ રાગમાં, દક્ષિણના પવનના ચૌવનનું ગીત -
 જે ખલાસી ગાતા હોય છે તે વગાડી રહ્યો છું.
 એને સાંભળતા મને મારે માટે લાગે છે કે
 જાણે પર્વતની તળેટીમાં વહેતા નાણકડા ઝરણાનાં હાઈ પર અષાઢની
 તોફાની વરસાદનો અંધકાર છવાઈ ગયો.
 સવારે ઊઠીને જતાં કિનારા ધોવાઈ ગયેલા દેખાયા
 અને અસહ્ય પ્રવાહના તુમુલ વમળ માથું પટકી રહ્યા હતા,
 અડગ ખડક પર.
 તારી બંદીશથી મારા લોહીમાં ઊઠે છે એક તોફાન,
 ચઢી આવે છે પૂર, ભડકી ઊઠે છે એક આગ,
 મૃત્યુનો સાગર અથડાય છે પાંસળીને
 અને મસ્ત પવન ઠોકી રહે છે દરવાજા.
 ધોરી માર્ગ જેવો પ્રવાહ હાહાકાર કરતો
 અપૂર્ણતાની સાંકડી નહેરમાં ધસી જતો,
 જાણે તોડી, ફોડી ખેંચી જવા.
 મારા અંગોપાંગની આજુબાજુ વીંટળાતા, વીંઝાતા,
 પવનમાં ફસાયેલા વનના કોપાયમાન કુંફાડા.
 પ્રભુએ મને પાંખો નથી આપી, પણ તારા ગીતથી મારાં શમણાંને મળી છે
 આકાશે લહેરાતા પવનમાં ઊડતી ચેતનાની મુક્તિ.
 ઘરે હું ઢસરડો કરતી અને બધાંને સારી લાગતી.
 તેઓ જોતાં કે મારી ઈચ્છામાં કોઈ શક્તિ નથી,
 મારી કામનાના અસ્તિત્વની કોઈ નિશાની નથી.
 મારે માથે તોફાન ઝઝૂમે ત્યારે હું ધૂળમાં રગદોળાતી.

(આગળ)

I lack the courage
to knock down with a reckless blow
the guarding wall of prohibitions;
I know not to love intensely,
But only to weep,
To sink down at one's feet.
Flute-player,
Of a sudden sounds your flute
Calling me to the land without death;
There in its own glory
My head stands high.
There my life is the young sun
Which tears apart the veils of mist.
There my uncontrolled eagerness
Spreads out wings of fire;
It flies through space along unknown paths
Like Garuda desperate in his first hunger.
Awakes the rebel woman in me,
With her piercing oblique eyes she expresses disgust
At the surrounding crowd of cowards,
At the cowardice of the lean crooked world.
Flute-player,
Perhaps you have wanted to see me.
I know not the exact place where
Nor the correct time when
Nor how you would know me.
On a lonely July night vibrant with the noise of cicadas
Like a shadowy form
Has that woman gone to your tryst
Along paths hidden from the eyes.
During how many springs have you
Garlanded that unknown with rhymes
Whose flowers will never fade?

(continued)

બંધનની દીવાલોને સ્વચ્છંદે પ્રહાર કરીને તોડવાની હિંમત
મારામાં નથી.
હું કોઈના પ્રેમમાં મુગ્ધ થઈ શકતી નથી.
હું જાણું છું માત્ર રડતા અને કોઈને પગે પડતા.
બંસી-વાદક, એકાએક વાગતી તારી બંસી
અને મને મોતવિહીન પ્રદેશે બોલાવતી.
ત્યાં પોતાની યશગાથામાં રહેતું મારું શિર ઉન્નત.
ત્યાં મારું જીવન બની જાય છે ધુમ્મસના ઘૂંઘટને ચીરતો યુવાન સૂર્ય.
ત્યાં મારી નિર્બંધ આતુરતા ફેલાવતી આગની પાંખ
અને આદિ ક્ષુધાથી વ્યાકુળ ગરુડની માફક
ઊડતી અજાણ્યા રસ્તે, અવકાશે.
જાગી ઊઠતી મારામાં છૂપાયેલી વિપ્લવી નારી.
અને ચોમેર ફેલાયેલી કાયરોની મેદનીને, દુષ્ટ દુનિયાની કાયરતાને, તેની
તીક્ષ્ણ, ત્રાંસી આંખે ધિક્કારતી.
બંસી-વાદક, કદાચ તારે મને જોવી હશે,
પણ હું નથી જાણતી કે ક્યારે કે ક્યાં હું તને મળીશ,
કે કેવી રીતે તું મને ઓળખીશ.
તમરાના અવાજથી ગાજતી અષાઢની એકાકી રાતે,
અદ્રશ્ય રસ્તે, પડછાયાના આકારમાં આવતી એ સ્ત્રી,
તારા અભિસારે.
કેટકેટલી વસંતમાં તેં એ આગંતુકને પ્રાસનો હાર પહેરાવ્યો છે
જેના ફૂલ કદી કરમાતાં નથી?

(આગળ)

At your call one day
Out of her dark corner
A home-keeping lifeless girl came out-
A woman unveiled.
Like Valmiki's new-found song
She struck even you with wonder.
She will not come down from her seat of song;
She will write to you
Sitting in the flitting shadow of your tunes.
You will not know her address.
Oh flute-player,
Let her remain at the distance of your flute's melody.

સ્થામલી-1936(16.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

તારા પોકારે, એક દિવસ, અંધારા ખૂણામાંથી
એક ચેતનવિહીન ઘરરખ્ખુ ગ્રુહિણી બહાર આવી -
જાણે ઘૂંઘટમાંથી નીકળેલી નારી,
વાલ્મિકીના નવજાત ગીતની માફક, તેનાથી તું પણ આશ્ચર્યચકિત!
એના ગીતના આસન પરથી એ નીચે નહીં આવે.
તારી બંદીશની છાયામાં બેસીને એ તને કાગળ લખશે.
એ તને એનું સરનામું પણ નહીં જણાવે.
બંસી-વાદક, રહેવા દે એને તારા બંસીના ગીતને છોડે.

The Break

You came with the soft grace of unripe life,
you brought the first marvel into my heart,
into my blood its first tidal bore.

Love's sweetness in imperfect acquaintance
was like the fine gold-work on the black veil of dawn,
the cover under which wedded eyes first meet.

In our minds till then

distinct had not been the song of birds;
the murmur of the forests sounded at times
and at times died away.

Midst a family of many people quietly began
to be created a secluded world of us two.

As birds day after day gather sticks and straws
to build their nests

so simple were the materials that made up our world.

It was built with floating bits dropped off
from the fleeting moments.

Its value was in its construction,
not in richness of material.

Then one day you slipped away alone unnoticed
from the boat rowed by us two;

I floated down with the current,
you stayed sitting on the bank across the stream.

Your hands no longer met mine in work or play.

The brick-work of our lives broke away at their joint.

As an island

whose green picture has been freshly painted
on the canvas of playful waves of the sea

is wiped out by the wild storm of one tidal wave,
so vanished away our young world with its green beauty
wherein joys and sorrows were sprouting afresh.

Many days have passed since then.

(continued)

વિચ્છેદ

અપરિપક્વ ઉંમરની નજાકત અને નિર્દોષતા લઈને તું આવી હતી,

લાવી હતી, મારા હૃદયમાં પહેલું આશ્ચર્ય

અને મારા રક્તમાં પહેલી ભરતી.

અધૂરી ઓળખાણમાં પ્રેમની મીઠાશ,

-જાણે પરોઢના કાળા ઘૂંઘટ પર ઉષાની સુવર્ણ નકશી.-

જેના આવરણ નીચે લગ્ન પછી

પહેલી વાર આપણે એકબીજાને જોયા.

ત્યાં સુધી આપણા મનમાં પંખીના ગાનથી

કોઈ સ્પષ્ટ સ્પંદન થતાં ન હતાં

અને વનની વાંસળી કદીક વાગતી તો કદીક વીલાતી.

એક મોટા કુટુંબની વચ્ચે ચૂપચાપ સર્જવા લાગી

આપણા બેની અલાયદી દુનિયા.

જેમ પંખી ધીરે, ધીરે તણખલા ભેગા કરી માળો બાંધે છે

તેમ સાદી સામગ્રીથી સર્જતું હતું આપણું જગત.

પસાર થતી ક્ષણોમાંથી પડેલા ક્ષણોથી એ બંધાતું.

સાધનસામગ્રીમાં નહીં, એની ભવ્યતા હતી સર્જનમાં.

અને પછી આપણા બેની એ નાવમાંથી એક દિવસ,

અચાનક તું એકલી ચાલી નીકળી.

હું પ્રવાહમાં વહેતો રહ્યો.

તું સામેના કિનારે બેઠી રહી.

મારા કામમાં કે ફરસદમાં તારો સાથ ન રહ્યો.

આપણા જીવતરનું ચણતર તૂટતું રહ્યું.

(આગળ)

On a threatening monsoon evening
 when I picture you in mind, I see,
 you are surrounded by the charm
 of that same freshness of youth.
 Your youth stands still.
 The mango blossom of your spring of those days
 announce the same fragrance.
 That midday of yours
 is still as steeped in the melancholy of separation
 through cooing of doves.
 For me your memory has stayed
 amongst these relics of Nature.
 The lines of your beauty are defined for ever,
 established you are on unchanging ground.
 The current of my life stayed still nowhere.
 Through the difficult and the profound,
 through conflicts of good and evil,
 through thought, service and desire,
 sometimes in success, sometimes in frustration,
 I have drifted away far beyond the limits you knew;
 There I am a foreigner to you.
 If the same you should on this thunder-filled evening
 come and sit before me,
 you would find in my eyes
 the look of one who has lost all bearings,
 gazing beyond the sea of unknown skies
 at a path through the blue forest.
 Will you sit by me and repeat left-overs
 of the whispered past?
 But the waves roar, vultures screech,
 thunder rumbles in the sky,
 the dense sal forest sways its head.
 Your words will be a toy raft in a whirling maelstrom.
 Then my entire heart blended with yours;
 (continued)

દરિયાના મોજાના ફલક પર તાજું દોરેલું હરિયાળા દ્વીપનું ચિત્ર
 એક તોફાની ભરતીના મોજાથી ભૂસાઈ જાય
 તેમ જ આપણી યુવાન દુનિયા,
 -જેમાં આનંદ અને વેદનાના સ્પંદનો ઊગતાં-અલોપ થઈ ગઈ.
 ત્યાર પછી વર્ષો વીતતા ગયા છે.
 વર્ષાની સાંજે જ્યારે હું તને મનમાં યાદ કરું છું,
 ત્યારે તું મને એવી ને એવી જ
 -યૌવનની તાજગીથી વીંટળાયેલી- દેખાય છે.
 એ દિવસોની તારી વસંતની આમ્રમંજરી એમ જ મહેકે છે.
 કબૂતરના ઘુઘવાટમાં તારી બપોરના વિયોગનો વિરહ ઢબૂરાયો છે.
 મારે માટે તારી યાદ આ કુદરતના સદાબહાર અવશેષોમાં અંકાઈ છે.
 તારા સૌંદર્યની રેખા સદાને માટે સ્પષ્ટ દોરાયેલી છે
 અને તારું સ્થાપન છે અચલ આ ધરા પર.
 મારા જીવનનો પ્રવાહ ક્યાં ય અટક્યા વિના વહેતો રહે છે.
 મુશ્કેલીમાં, સરળતામાં, શુભાશુભના દ્વંદ્વમાં, વિચાર, પૂજા અને કામનામાં,
 ક્યારેક સફળતામાં, ક્યારેક નિષ્ફળતામાં,
 હું દૂર દૂર વહેતો જાઉં છું, તે જાણેલી સીમાની પાર.
 ત્યાં હું તારે માટે અજનબી છું.
 જો તું આજે આ વર્ષાની સાંજે આવીને મારી પાસે બેસે
 તો તને મારી આંખોમાં દેખાશે એક બાવરી નજર,
 જે જોઈ રહી છે અજાણ્યા આકાશના સમુદ્રની પાર,
 ગાઢ વનમાંથી જતા એક રસ્તાને!
 તું બેસીશ મારી પાસે અને દોહરાવીશ એ અતીતના અવશેષને?

Hence new song found expression
 in the first joy of creation.
 I felt, the longings of ages were fulfilled in you and me.
 Then each morning
 brought a welcome song of new light,
 like a star opening its eye at the beginning of time.
 Today my lyre carries hundreds of strings,
 none known to you.
 The tunes I practised in those days will feel out of place
 if played on these strings.
 What was then writing inspired
 will today be mere calligraphy.
 Still my eyes fill with tears.
 On this lyre descended the first affection of your fingers,
 it still retains their magic.
 You gave the first push to this boat
 from the green shores of adolescence;
 It still retains that impulse.
 Today in midstream when I sing the boatmen's song
 unaware will your name be there caught up in its tune.

સ્થામલી-1936(20.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

પણ મોજા ગર્જે છે, ગીઘડા ચીસો પાડે છે,
 આકાશમાં ગડગડાટ છે અને સાલ વનમાં પવન ઊપડ્યો છે.
 તારા શબ્દો એક ઝંઝાવાતમાં રમકડાના તરાપા જેવા છે.
 તે વખતે, મારું સમગ્ર અંતર, એકરસ હતું, તારી સાથે.
 માટે જ નવા ગીતો પ્રગટતા, સર્જનના પ્રથમ આનંદમાં.
 મને લાગતું કે યુગોના તલસાટનો અંત આવ્યો છે
 તારા અને મારા મિલનમાં.
 ત્યારે દરેક સવાર લાવતી તારા પ્રકાશનું એક ગીત,
 -જાણે સમયની શરૂઆતમાં
 તારો પહેલી વાર આંખ ખોલતો હોય તેમ.
 આજે મારી વીણામાં અગણિત તાર છે, જેને તું નથી જાણતી.
 એ દિવસોમાં જે બંદીશ હું વગાડતો, તે આ તાર પર બેસૂરી વાગશે.
 એ દિવસોનું પ્રેરિત, ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્ય
 આજે સુંદર, મરોડવાળા અક્ષરોથી વધારે કાંઈ જ નહીં લાગે.
 છતાં યે મારી આંખોમાં આંસુ છે.
 આ વીણા પર સૌથી પહેલા વરસ્યું છે વહાલ તારી આંગળીનું
 અને તેનો જાદુ હજી પણ જણાય છે.
 શૈશવ અને યૌવનના સંધિકાળે,
 આ નાવને સૌથી પહેલો સાથ તારો મળ્યો હતો
 અને એના સ્પંદનો હજી સંભળાય છે.
 આજે મધદરિયે હું જે પણ ગાઈશ,
 અજાણતાં પણ તારું નામ એની બંદીશમાં લહેરાશે.

Last Night

Last night in the haunted darkness of the monsoons
the pattering delirium of rain
had drowned the meditative hymn of the ascetic night.
I was overcome with lethargy, I was starving;
My strength lay limp in the dust.
Crouched on my chest
sat the loneliness of the entire sky.
“I want”, “I want”, cried out my heart
at each watch of the night, like some nocturnal bird.
Mendicancy under various guises
had driven its crooked roots of indecent lament
into the blind layers of the heart.
It went grasping at empty space
like one night-blind, not knowing whom it wanted.
At last in an angry roar it cried out-
“Nowhere, nowhere, he is nowhere.”
Out of the cave of empty untruth
a host of snakes of black desire emerged
and twined themselves around the mendicant,
the manacled slave of negation whose back is bent,
whose head is bowed with the load of futility. Day dawned.
On a July morning, shattered by a sudden gust of wind,
the ramparts of thick-set clouds fell crumbling down,
the unshackled light of morning came rushing out.
The joyful proclamation of liberty sounded
from sky to sky in the language of fire.
Inside the small soft bodies of birds
wild became the eager rhythm of life.
The archery of their songs went on
from throat to throat, from bough to bough,
like a sitar played in a quick tempo,
like light glittering from leaf to leaf.
The mind stood up and said, “I am full”

(continued)

ગત રાત્રે

ગત રાત્રે, વર્ષાની અંધકારમય ભૂતાવળમાં,
રાત્રિનું મંથનશીલ સંગીત ડૂબી ગયું હતું, ધોધમાર વરસાદના અવાજમાં.
ક્ષુધાતુર હું હતો આળસથી ઘેરાયેલો,
શક્તિ મારી હણાઈને ધૂળમાં રોળાયેલી.
આખા આકાશની એકલતા મારી છાતી પર ચઢી બેઠી હતી.
નિશાચર પંખીની માફક રાત્રિના દરેક પ્રહરે મારું હૈયું ચિત્કાર કરતું,
‘મારે જોઈએ છે, મારે જોઈએ છે.’
મારા હૈયાના અંધારા પડમાં ફેલાયા હતા
બહુરૂપી ભિક્ષુકવૃત્તિના બીભત્સ ચિત્કારના વાંકાચૂંકા મૂળિયા,
રતાંધળાની જેમ દરેક ખાલી જગાને પકડતા,
શું જોઈએ છે તે ન જાણતા અને પછી અંતે ગુસ્સામાં ભૂમ પાડતા,
‘નથી, નથી, તે ક્યાં યે નથી.’
અસત્યની ખાલી ગુફામાંથી કાળી કામનાના સાપ
નીકળીને વીંટળાતા ભિક્ષુકને, નકારના ગુલામને,
જેની પીઠ વળી ગઈ છે અને માથું નમી પડ્યું છે વ્યર્થ બોજથી.
દિવસ ઊગ્યો.
અષાઢની સવારે
અચાનક પવનના સુસવાટથી ઘેરાયેલા વાદળોનો ગઢ તૂટી પડ્યો.
પ્રભાતનો નિર્બંધ પ્રકાશ ધસી આવ્યો.
આગની ભાષામાં આકાશથી મુક્તિની આનંદમય છડી પોકારી.
પંખીના નાના, નાજુક શરીરમાં આતુર ચેતનાનો તાલ સ્ફુર્યો.
તેમના ગીતો ગુંજી રહ્યા, દરેક ગળામાં, દરેક ડાળી પર,
દ્રુત તાલમાં વાગતા સિતારની જેમ,
પાંદડે, પાંદડે ચમકતા પ્રકાશની જેમ.
હૈયું બોલી ઊઠ્યું, ‘હું સભર છું.’

(આગળ)

It was crowned, washed by its own tumultous waves.
Its own company did it surround
as a spring encircles a rock;
Overflowing, it went to merge itself
in everything all around.
Between my consciousness and light
there was no barrier left.
Inside the morning sun I saw myself a golden spirit;
I climbed over the enclosure of the body,
went past the limits of time and sang out,
“I want nothing”, “I want nothing”,
as sings the ruby glow of red lotus,
as sings the waves of the sea,
the peace of the evening star,
the solitude of mountain peaks.

(June 23, 1936)

સ્થામલી-1936

English translation by Sheila Chatterjee.

પોતાના જ ઊછળતા તરંગોથી તેને તાજ પહેરાવ્યો હતો.
ઝરણું જેમ પથ્થરને વીંટળાય તેમ તે પોતાને વીંટળાઈ ગયું.
ઊભરાઈને તે ભળી ગયું આજુબાજુના સર્વત્રમાં.
મારી ચેતના અને પ્રકાશની વચ્ચે નથી કોઈ આવરણ,
સવારના સૂર્યમાં જોઈ મેં મારી જાત – એક ચેતના સુવર્ણ!
શરીરના પાંજરાને ઓળંગી, સમયની સીમાને પાર કરી
હું ગાઈ ઊઠ્યો, ‘મારે કંઈ નથી જોઈતું.’
– જેમ ગાતી લાલ કમળની રતાશ, જેમ ગાતા સાગર તરંગ,
સાંધ્ય તારકની શાંતિ અને ગિરિશૃંગનું એકાંત.

Accidental Meeting

In a railway compartment we met by chance,
I never thought it would be possible.
Often before I had seen her in red saris
-red like pomegranate blossoms;
Today she is in black silk, the sari raised to her head,
draped about the champa-like beauty
of her fair bright face.
Through the black colour she seemed to surround
herself with a profound remoteness,
the remoteness of the far end of mustard fields
yielding to the blue of collyrium of sal forests.
My entire mind stopped with a jolt;
I saw a known person in the reserve of the unknown.
Suddenly throwing away her newspaper she greeted me
with folded palms.
The path of social intercourse was opened;
I started conversation
- How are you? How goes the world? And so on.
She remained looking out of the window
with a look as of avoiding contact
with the days of our closer acquaintance.
She gave one or two very brief replies,
some questions she never answered at all.
She communicated with the impatience of her hands
- why all this talk?
It would be far better to remain silent.
I was in another seat with her companions.
Once she beckoned me towards her with her fingers.
Her daring seemed considerable;
I sat on the same seat with her.

(continued)

અનાયાસ મિલન

ટ્રેનના ડબ્બામાં અમે અચાનક જ મળી ગયા.
મને તો હતું કે અમે મળીશું જ નહીં.
પહેલા ઘણી વાર એને જોઈ હતી,
લાલ - દાડમના ફૂલ જેવી લાલ, સાડીમાં.
આજે તેણે કાળી રેશમની સાડી પહેરી હતી
અને સાડીથી માથું ઢાંક્યું હતું.
એનું ચંપા જેવું ગોરું મોં કાળી સાડીમાં વીંટાયું છે.
એ કાળા રંગમાં જાણે તે એક અલિપ્ત આવરણમાં વીંટાઈ હતી.
મારું મન એક આંચકા સાથે અટકી ગયું
-મને અજાણ્યા પ્રદેશમાં એક જાણીતું માણસ મળી ગયું હતું.
એકાએક તેણે છાપું બાજુ પર મૂકીને મને બે હાથે નમસ્કાર કર્યા.
સહજ વાતચીતનો માર્ગ મોકળો થયો.
મેં વાત શરૂ કરી, 'કેમ છે? શું ચાલે છે?' વગેરે, વગેરે.
તે બારીની બહાર જોતી રહી
-જાણે અમારી ઓળખાણના દિવસોની યાદ
અળગી રાખતી હોય તેમ.
તેણે એકાદ બે ટૂંકા જવાબ આપ્યા,
અમુક પ્રશ્નો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા કર્યા.
તેના હાથ અધીરાઈથી કહી રહ્યા હતા,
શા માટે આ બધી વાતો? એના કરતા ચૂપ રહીએ તો?
હું તેની બાજુની સીટ પર તેના સાથીઓ સાથે બેઠો હતો.
તેણે હાથનો ઈશારો કરી મને તેની પાસે બોલાવ્યો.
તેણે ઘણી હિંમત કરી કહેવાય. હું એની બાજુમાં જઈને બેઠો.

(આગળ)

Screened by the noise of the train
she said to me in a low voice,
“Please do not mind; Where is there time to waste?
I have to get down at the very next station;
You will go far away;
We shall never meet again.
So the answer to a question
that has remained unanswered till now
I want to hear from your lips.
You will speak the truth, won't you?”
I said, “I will.”
Still looking out towards the sky she asked,
“Are our past days gone for good? Is nothing left?”
For a little while I remained silent;
Then I said,
“All the stars of the night
remain behind the depth of the light of the day.”
I had doubts if I had made it up.
She said, “All right, now go to the other side.”
They all got down at the next station,
I went on alone.

સ્થામલી-1936(24.6.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

ટ્રેનના અવાજનો લાભ લઈને એણે ધીરેથી મને કહ્યું,
‘જુઓ, સમય ઘણો ઓછો છે,
હું આગલા સ્ટેશને ઊતરી જઈશ, તમે આગળ જશો.
આપણે કદાચ ફરી ક્યારેય નહીં મળીએ.
તમને વાંધો ન હોય તો મારે તમને કાંઈ પૂછવું છે.
મારા પ્રશ્નનો જવાબ તમારે મોઢેથી સાંભળવો છે.
તમે સાચો જવાબ આપશોને?’
મેં કહ્યું, ‘હા.’
આકાશ તરફ જોતાં જોતાં જ તેણે પૂછ્યું,
‘આપણા અતીતના દિવસો સાચે જ ગયા?
શું તેમાંનું કાંઈ જ શેષ નથી?’
થોડી વાર શાંત રહીને હું બોલ્યો,
‘દિવસના પ્રકાશના ઊંડાણમાં
રાત્રિના બધા જ તારા હંમેશ માટે રહે છે.’
હું નથી જાણતો કે મેં એ જોડી કાઢેલું કે કેમ.
તેણે કહ્યું, ‘હવે સામે જઈને બેસો.’
બીજા સ્ટેશને તેઓ ઊતરી ગયા.
હું એકલો આગળ મુસાફરી કરી રહ્યો.

Incomprehensible

As the professor tried to explain
the meaning of the drama,
It became incomprehensible.

Here is the story of that drama of mine.
The title of the book is "Patralekha".

The hero Kushalsen.

Taking leave of Nabani he went to Europe.

Four years later on his return they would be married.

Nabani cried in her bed burying her face in it;

To her it seemed like a death sentence for four years.

Kushal needed not Nabani by way of love,

She was needed to make easy his way to Europe.

This Nabani knew;

She had vowed to win his heart by utmost endeavour.

Kushal at times

Stumbling over taste and intelligence

addressed her roughly;

She bore this in silence,

Admitting herself as unworthy;

Her complaint was against herself alone.

She had hoped

through humility itself finally she would win

As grass day by day covers mountain sides.

It would be a work of art that her love would fashion,

Invoking beauty into the pitiless stone, breaking it up

With ceaseless blows of her aching heart.

Today that treasured object of Nabani's constant

attention has gone far away.

The plate of her sorrows had been filled

(continued)

અધ્યાપક જેમ જેમ નાટકનો અર્થ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા

તેમ તેમ તે વધુ અકળ થતું.

મારા નાટકની સંપૂર્ણ વાર્તા:

નામ છે 'પત્રલેખન',

અને નાયકનું નામ છે કુશલસેન.

નવાનીની રજા લઈને તે ગયો વિલાયત.

ચાર વર્ષ પછી તે પાછો આવશે અને પછી તેમના લગ્ન થશે.

પથારીમાં મોં દબાવી નવાની ખૂબ રડી.

એને માટે તો આ ચાર વર્ષની ફાંસીની સજા જેવું હતું.

કુશલ નવાનીને ચાહતો ન હતો.

વિલાયત જવા માટે એની જરૂર હતી.

નવાની એ જાણતી હતી.

પણ એણે અથાગ પ્રયત્નથી એનું દિલ જીતવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

કુશલ કદી કદી અક્કલ અને સન્માનનું ઉલ્લંઘન કરીને

તેનું અપમાન કરી બેસતો .

તે એને ચૂપચાપ સહન કરી લેતી.

કારણ એને પોતાની યોગ્યતામાં વિશ્વાસ ન હતો.

અને માટે એ પોતાને જ જવાબદાર ગણતી.

જેમ ધીરે ધીરે ઘાસ આખા પર્વત પર છવાઈ જાય છે

તેમ તે પણ નમ્રતાથી તેને જીતી લેશે એવો તેને વિશ્વાસ હતો.

લાગણીસભર હૈયાના અવિરત પ્રહારથી

તે કરૂણાવિહીન પાષાણના ટુકડા કરી

તેમાં સૌંદર્યનું પ્રતિષ્ઠાન કરવા તે તત્પર હતી.

આજે નવાનીના સતત ધ્યાનની અમૂલ્ય મૂર્તિ

દૂર દૂર જતી રહી હતી.

(આગળ)

with offerings wet with her tears;
 From today her sorrows would remain
 but not the offerings made of them.
 Now the only line of their communication would be
 Through the bridge of correspondence across the seas.
 But Nabani knew not to arrange her thoughts in writing;
 She knew only to flavour her service with sincere care,
 To make orchids glow in flower vases
 Unseen by Kushal,
 To spread in secret
 A carpet-square made with her own hands
 Where Kushal would place his feet.
 Kushal returned home
 And fixed the date of wedding.
 The ring he had brought from England
 he went to slip around her finger.
 He found Nabani had gone away,
 leaving no address behind.
 In her diary was written,
 “The one I loved was a different person,
 He is not the one revealed in the letters.”
 Now Kushal believed
 His letters were a prose version of the
 “Cloud-Messenger”,
 The eternal treasure of separated lovers.
 Today he had lost his beloved,
 He did not want to lose his letters;
 His Mumtaz had gone, the Taj Mahal remained.
 Anonymously he published his letters
 Under the title of “The Bewildered Lover”.
 Nabani’s character
 Was much analysed and interrupted.

(continued)

એની વેદનાનું પાત્ર એના આંસુના પ્રસાદથી ભીનું હતું.
 આજ પછી એની વેદના રહેશે પણ એનો પ્રસાદ નહીં ધરાય.
 હવે તેમની વચ્ચે દરિયાપારથી લખાતા પત્રોનો સેતુ જ
 લાગણી વ્યક્ત કરવાનું સાધન હતો.
 પણ નવાની તેના વિચારો ને શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકતી ન હતી.
 તેને તો આવડતું હતું માત્ર શ્રદ્ધા અને ભાવથી પૂજા કરતા,
 ફૂલદાનીના ફૂલમાં પ્રાણ સિંચતાં
 અને કુશલને ન દેખાય તેમ ખાનગીમાં હાથે બનાવેલું આસન
 કુશલના પગ માટે પાથરતા.
 લગ્નની તારીખ નક્કી કરી કુશલ ઘરે પાછો આવ્યો.
 વિલાયતથી લાવેલી વીંટી એની આંગળી પર પહેરાવવા ગયો.
 પણ નવાની તો સરનામું આપ્યા વિના જતી રહી હતી.
 એની રોજનીશીમાં લખ્યું હતું,
 ‘જેને હું ચાહતી હતી, એ બીજી વ્યક્તિ હતી,
 જે પત્રમાં પ્રગટ થઈ તે નહીં.’
 કુશલ તો માનતો હતો કે એના કાગળો તો વિરહગ્રસ્ત પ્રેમીના સનાતન
 ખજાના સમાન ‘ભેઘદૂત’ની ગદ્ય પ્રતિકૃતિ હતા!
 આજે એની પ્રિયતમા ખોવાઈ ગઈ હતી.
 એને એના કાગળો ગુમાવવા ન હતા.
 એની મુમતાઝ ચાલી ગઈ હતી પણ તાજ મહાલ રહી ગયો હતો.
 એના કાગળો એણે નામ વિના,
 ‘વ્યાકુળ પ્રેમી’ – એ શીર્ષક નીચે છપાવ્યા.
 નવાનીના પાત્રની ખૂબ ચર્ચા થઈ.
 તેના જુદા જુદા અર્થઘટન થયા.

(આગળ)

Some said,
 The writer had been leading a Bengali girl forward
 towards Ibsen's message of deliverance;
 Others said, towards perdition.
 Many came to me with questions;
 I said, "What do I know?"
 I said, "The scriptures say even the gods know it not."
 My reader-friend said -
 "I may keep silent about women's character,
 Following the bewildered gods;
 But what about the man?
 Is his unseen life also veiled in eternal mystery?
 What magic words suddenly tamed that man?"
 I said -
 "Be it man or woman, neither is clearly seen;
 All that is clear is the happiness or sorrow
 which they cause.
 Do not question.
 Read what Kushal says."
 Kushal says, "For four years Nabani was out of my sight,
 She seemed to go down right away from my world;
 It was her sweetness alone which remained in my mind,
 All else was of little import.
 Easy became writing letters to her in beautiful style
 Whenever in need I made demands.
 My boundless faith in her love
 Sweetened my mind,
 Made it proud.
 In every letter I let my own words fool myself.
 The ornaments cast through the warmth of my writing
 Bedecked the image of her memory like a goddess.
 She was created anew.
 This is why the Christian scripture says -

(continued)

કોઈકે કહ્યું કે લેખક કોઈ બંગાળી છોકરીને
 ઈબ્સનના મુક્તિના સંદેશ તરફ લઈ જતો હતો,
 તો વળી કોઈકે કહ્યું, રસાતાળ તરફ.
 મને ઘણા પ્રશ્નો પૂછતા.
 હું કહેતો, 'હું શું જાણું?
 શાસ્ત્રો કહે છે પ્રભુ પણ નથી જાણતા.'
 મારા વાચક મિત્રો કહેતા,
 'વ્યાકુળ દેવોની જેમ સ્ત્રી પાત્રો માટે મૌન સેવી શકાય, પણ પુરુષનું શું?
 એનું અંગત જીવન પણ સનાતન રહસ્યમાં છૂપાયેલું છે?
 કયા જાદુઈ શબ્દોથી પુરુષ વશ થયો?'
 મેં કહ્યું, 'પુરુષ કે સ્ત્રી, કોઈ જ સ્પષ્ટ નથી જણાતું,
 માત્ર તેમના આનંદ કે દુઃખ જ સ્પષ્ટ જણાય છે.
 પ્રશ્નો પૂછ્યા વિના જે કુશલ કહે છે તે વાંચો.'
 કુશલ કહે છે,
 'ચાર વર્ષ નવાની મારાથી દૂર હતી. મારી દુનિયામાંથી તે જતી રહી હતી.
 મારા મનમાં રહી હતી તેની મીઠાશ અને બીજું કંઈ જ અગત્યનું ન હતું.
 સુંદર શૈલીમાં કાગળ લખવાનું સરળ હતું.
 જ્યારે જ્યારે જરૂર પડતી ત્યારે હું મારી માંગ રજુ કરતો હતો.
 એના પ્રેમમાં મારી અગાધ શ્રદ્ધાથી મારું મન રસ તરબોળ હતું -
 એનો મને ગર્વ હતો.
 દરેક કાગળમાં શબ્દોથી હું મારી જાતને છોતરતો હતો.
 મારા લખાણની હૂંફનાં આત્મપ્રશ્નોથી હું તેને દેવીની જેમ શણગારતો.
 તેનું નવસર્જન થયું.

(આગળ)

'In the beginning was theWord.'"
My reader friend asked again,
"Did he speak in earnest?
Or was it the play-acting of a hero?"
I said, "What do I know?"

સ્થામલી-1936(5.7.1936)

English translation by Sheila Chatterjee.

માટે જ ખ્રિસ્તી શાસ્ત્રો કહે છે,
'પ્રારંભમાં શબ્દ હતો.'
મારા વાચક મિત્રે ફરીથી પૂછ્યું,
'એ સાચું બોલે છે કે પછી નાયકનું પાત્ર ભજવે છે?'
મેં કહ્યું, 'મને શી ખબર?'